

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

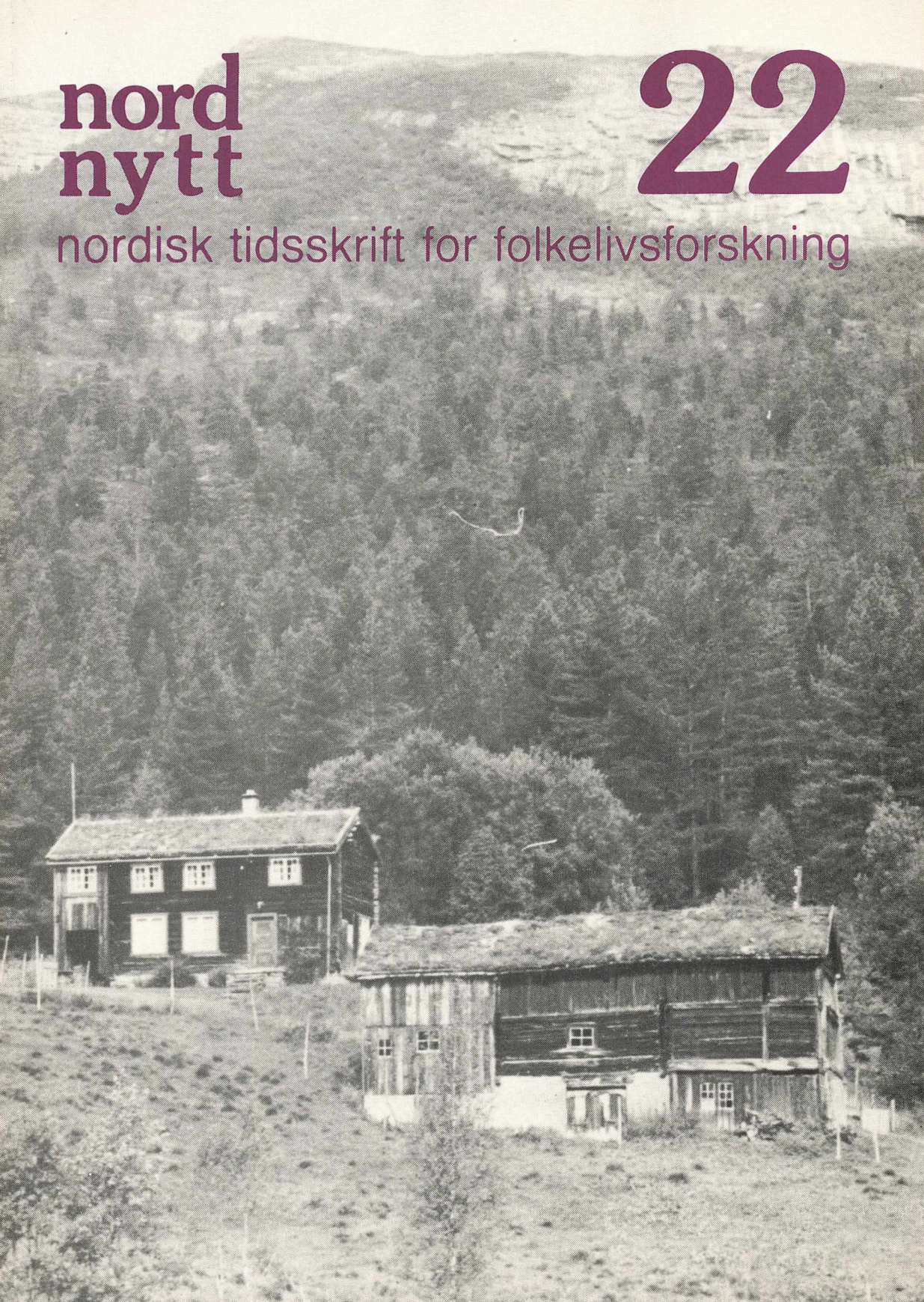
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

nord
nytt

22

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

nord nytt 22

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

november 1984

udgivet af NEFA-Norden

Special-Trykkeriet Viborg a-s

NORD NYTT är en nordisk tidskrift för etnologi/folklivsforskning och anslutande ämnesområden samt informationsblad för forskningsinstitutioner, museer, arkiv m.m. NORD NYTT utkommer 4-8 gånger om året med ett fast innehåll av etnologisk debatt, recensioner, anmälningar, nyhetsstoff etc. Dessutom utvidgas innehållet genom regelbundet återkommande temanummer. Tidskriften redigeras av ett nordiskt redaktionsutskott. Teman innehåll brukas dock redigeras av olika gästredaktörer.

NORD NYTT utges sedan 1963 av NEFA-Norden. NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbetsgrupp) är en nordisk organisation av studerande och yngre forskare inom etnologi och folkloristik, med lokalavdelningar på de olika universiteten.

Upplaga detta nummer: 1100.

Utges med stöd från Statens Humanistiske Forskningsråd, Danmark, Norges almenvitenskapelige forskningsråd Finlands Akademi och Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet, Sverige

Abonnemang och lösnummer: *Museumstjenesten*, Lysgård, DK-8800 Viborg. tlf. (06) 667666

Abonnementet är löpande och man betalar bara för de mottagna numren. Studentrabatt ges. Priset bestäms av sidantalet och är inklusive porto och andra omkostnader.

Redaktionssekretariat: *NORD NYTT*, c/o IEF, Brede Alle 69, DK-2800 Lyngby

Anmälerredaktion: *Jørgen Burchardt*, Nyborgvej 13, Sødinge, 5750 Ringe, DK. (09) 623617

Meddelanden, nyhetsstoff, böcker för anmälan, artiklar och anmälningar av nordiskt intresse mottages gärna. Rekvirera manuskriptvägledning och manuskriptark. För ej beställt material – text och bilder – ansvaras ej. Om du har förslag till artiklar, tema, anmälningar etc., kontakta gärna redaktionssekretariatet eller någon av nedanstående redaktörer.

Redaktion:

Sverige:

Institut för folklivsforskning, Stockholm:
Gilda Stiby, Apelvägen 17, S-179 00 Stenhamra
Christian Richette, Krummakargatan 10, 116 51
Stockholm (08) 846886

Etnologiska institutionen, Lund:
Magnus Wikdahl, Godsägargatan 51, S-260 34
Mörarp. tlf. (042) 715 81 08

Etnologiska institutionen, Uppsala:
Ingvar Svanberg, Våktargatan 58 B, 754, 22
Uppsala

Etnologiska institutionen, Göteborg:
Lars Brink, Dr. Liboriusgt., 10 A, 413 23 Göteborg (031) 827526

Umeå Universitet:
Alf Arvidsson, Pedagoggränd 11 G, 902 40 Umeå

Island

Ragnheidur borarinnisdottir, Safnostofnun Austurlands, Box 33, Egilsstadir

Finland:

Kansanrunoustieteen Laitos, Helsinki:
Albert Anttonen, Gitarrgränden 3 C 235, 00420
Helsingfors 42
Sinikka Joutsalmi, Sampsantie 40 E 4, SF-00660
Helsingfors 60

Tuula Kopsa, Sturekatu 43-45, G, 104, SF-00550
Helsingfors 55

Kulttuurien tutkimuksen laitos:
Raija Kerttula Berggatan 8 B 6, SF-207 00 Åbo

Ole Rud Nielsen, Vähämalminkatu 4, 26, 100
Raumo (938) 18582

Tampere Universitet:
Pirjo Liisa Nünimäki, Papinkatu 8 B 43, SF-33200
Tammerfors

Norge:

Institut for folkelivsgranskning:
Anne Hoel, Lallakroken, 2, 0259 Oslo 2
Anne Ragnhild Hoel, Oscargt. 61, N-Oslo 2

Tromsø universitet:
Marit Hauan Johnsen, Gammelgården, 9020
Tromsdalen

Institut for folkeminnevitenskap, Oslo:
Anne Eriksen, Agmund Boltsvej 22, N-0664, Oslo 6
Etno-Folkloristisk institutt, Bergen:
Ole Mikalsen, Løshagevejen 24, N-1456 Nesodden
høgda.

Danmark:

Jørgen Burchardt, Nyborgvej 13, Sødinge, 5750
Ringe (09) 623617

Institut for europæisk folkelivsforskning, Brede:
Allan Schipper, Bellmangsgade 31, st., 2100 Kbh. Ø
(01) 206916

Institut for folkemindevidenskab, Amager:
Helen Cliff, Tinggården 46, DK-4681 Herfølge
Institut for sprog, kommunikation og kulturhistorie, Aalborg:
Poul Holm, Inst. f. sprog, kom. og kultur. AUC.
Boks 159, 9100 Aalborg (08) 159111.

Århus Universitet:
Svend Åge Andersen, Hørmarks Alle 24, 8240
Risskov (06) 175750

Lay out:
Allan Schipper

Oversættelse til engelsk:
Chuch Cliff

ISSN: 0008-1345

Förord

Åter presenterar vi ett Nord Nytt-nummer utan tema. Den här gången har numret dock fått en vetenskapsteoretisk slagsida genom Lena Janssons, Karin Lindvalls och Karl-Olov Arnstbergs bidrag. Alla tre är etnologer från Stockholm. Medan Lena och Karin valt mera konventionella former för sina artiklar har Karl-Olov istället bidragit med ett hörspel för att belysa problem i den etnologiska fältmetodiken. Vetenskapsteoretisk är också Helen Cliffs artikel om synen på folkmedicin visavi den vetenskapliga medicinen. Hon visar hur en omvärdering av äldre tolkningar kan ge oss en ny förståelse för folkmedicinens betydelse i äldre tid. Det gäller inte bara sjukdomsbehandling utan också för födelsehjälp.

Av helt annat slag är Even Gaukstads översiktsartikel om det norska "husmannsvesenet", dvs. torparinstitutionen. Den innehåller en genomgång av de centrala undersökningar som gjorts de senaste tio åren. Förutom dessa artiklar innehåller numret också bokanmälningar.

Inför hösten planerar vi ytterligare tre Nord Nytt-nummer. Vi börjar med musik-numret, följt av ett temanummer om kulturmöte på Nordkalotten. Dessutom kommer vi ha ytterligare ett fältseminarienummer.

Kære læsere

Vi har i dette og forrige nummer haft artiklerne skrevet i to spalter. Det gør læseligheden meget større, hvorfor vi fremover vil fortsætte med dette.

Der har været for mange trykfejl. Dem vil vi iværksætte en 'jagt' på. Det vil bl.a. blive gjort gennem læsning af korrektur på den ombrudte sats. Forhåbentlig vil udgivelsen ikke blive forsinket for meget af dette.

I en længere periode har vi stoppet opfordringerne til Nord Nytt's anmeldere om at skrive længere anmeldelser. Imidlertid har vi efterhånden fået optrykt de mange anmeldelser, vi har haft liggende. Derfor vil de nyeste bøger snart igen kunne få længere anmeldelser.

for redaktionen
Jørgen Burchardt

Sagan om Mr. Science, Mr. Is och Mr. Nonsense. Om verifikationsproblem i etnologin.

Av Lena Gerholm.

Hur vet man att etnologisk framställning är giltig - att den säger något "sant" och rimligt om den studerade verkligheten? Vilka krav kan ställas på verifikation och hur skall verifierandet gå till? Sådana frågor är ständigt lika centrala och svaren är många och skiftande. Lena Gerholm resonerar här allmänt om verifikation inom etnologin.

Teoretiska influenser.

Det var en gång tre etnologer, Mr Science, Mr Is och Mr Nonsense, som alla hade funderat över den allmänna våg av tillbakablickande som sveper över landet.

Under sommaren hade de varit på etnologkongress i Finland. Traditionsrevitalisering kallades där det fenomen som innebär att tidigare praktiserade bruk återupptas. Olika etnologer lade fram sin syn på denna företeelse. Någon betonade revitaliseringens selektiva karaktär, d.v.s. en grupp lyfter upp endast *vissa* drag ur forna tider och ger dessa kvalitetsstämpeln tradition och god kultur. En annan etnolog underströk vår tids behov av traditioner. Ett stimulus-responsesonemang var det. I en tid av oro och förändring söker människorna trygghet och stabilitet, menade han. I vårt samhälle finns så många krafter som splittrar familjerna. Med rikskupongers inträde och ide om att äta lätt på kvällen har t.ex. måltiderna förlorat sin enande funktion. En annan splittrande faktor är sommarstugan, särskilt för tonårsfamiljer. I en sådan situation behöver människorna stabilitet och blir benägna att skapa traditioner genom att gripa tag i någon tråd från forna tider. (Daun 1980:280).

Alla tre hade också läst folklivsforskaren Ina-Maria Greverus inlägg i diskussionen om revitalisering. Hon vill förklara nostalgivågen med hänvisning till grundläggande behov:

"Att gripa tillbaka på en illusorisk dåtid, visar sig vara ett svar på individens förvägrade identitet, säkerhet och egen aktivitet" (Greverus 1979:7, förf. översättning).

Varken Mr Science, Mr Is eller Mr Nonsense hade fångats av hennes förklaringar. De tyckte att sådana här behovsförklaringar var alltför diffusa och godtyckliga. Men Ina-Maria Greverus väckte deras intresse för den tyska forskningen kring revitalisering och de sökte vidare.

Mr Nonsense kom att fascineras av Gottfried Korffs tanke om att revitaliseringen skulle vara en kulturell kompensation för förlust av ekonomisk makt. Den växande industrialiseringen med sitt övergripande produktionssätt har lett till att många lokalsamhällen mist sin ekonomiska kraft och därmed också sin sociala och politiska makt. För människorna har det inneburit ett tvivel om det egna värdet och ett identitetshot. För att kompensera denna förlust av "yttre" ekonomisk status har de "inre" värdena i den lokala kulturen kommit att betonas. Folklorismusfenomenet är en slags kollektiv narcissism.

Mr Is fastnade för en idé framlagd av Magne Velure. Den innebär att ett medvetet val om att hålla fast vid något äldre kulturelement för att markera ett sammanhang med dåtiden, ofta innebär en protest mot något parallellfenomen i samtiden.

Mr Science läste Anders Gustavssons "Några trender inom västtysk etnologi under 1970-talet" (Lund 1980). Där kritiserar Gustavsson några tyska forskares avståndstagande från turistindustrin, vilken enligt dem slår mynt av folklorismusfenomenet. Effekten av det blir att turisternas blickar vänds bort från det egna vardagslivet, menar dessa etnologer. Dessutom försätts lokalbefolkningen i en konflikt med sig själv. Gustavsson vill i stället betona att turismen kan utgöra en resurs som det i ett utsatt läge gäller att tillvarata. Den kan ge människorna en möjlighet att stanna kvar i den egna marginella miljön.

Alla tre hade också läst samhällsvetenskapens senaste bestsellers, t. ex. Clifford Geertz. Mr Is hade fascinerats av Geertz' sätt att balansera mitt emellan upptäckt och innebörds-givning. Mr Nonsense hade bedärats av Orvar Löfgrens och Jonas Frykmans "Den kultiverade människan". Att söka s. k. dolda strukturer, omedvetna nivåer och försöka se saker och ting som om de vore någonting annat, tyckte han gav den ibland så tråliga forskartillvaron en ny dimension. Även Mr Is fann den forskningen spännande, men menade att det gick väl långt när spekulativa uttalanden om omedvetna nivåer skulle kallas för vetenskap. Han hade läst några böcker av Åke Daun. Dem gillade han för de tycktes understödja hans egen grundtes om att förklaringar främst skulle sökas på den empiriska nivån. Bara om sådant som var medvetet hos de studerade människorna eller åtminstone kunde medvetandegöras hade forskarna rätt att uttala sig om. Det var hans bestämda mening.

Mr Science tyckte det var sådan oredda i den här nyare forskningen, men han vågade nästan aldrig säga det, av rädsla att bli skälld för att vara positivist. Ja, ibland upplevde han det så. Det räckte med att efterlysa en redovisning av hur resultatet hade nåtts, så fick man en positiviststämpel på sig från de där eleganta mönsterförklararna. Därför sa han sällan så mycket. Han visste att modevägorna kommer och går, även inom vetenskapen. Tålmodigt bidade han sin tid.

Ut i empirin eller Postbussen har stannat.

Mr Science, Mr Is och Mr Nonsense har just anlänt till Storuman för att resa vidare till fyra byar runt Umnässjön. De heter Nordanås, Slussfors, Forsmark och Umnäs och ligger efter Blå Vägen, mitt emellan Tärnaby och Storuman i Västerbotten.

Dessa byar bebyggdes sent. Inte förrän i mitten av 1800-talet tog nyodlingarna fart här. Människor kom vandrande från olika håll och bröt mark. En del ättlingar till dessa bor ännu i byn, men många är spridda till stockholms- och göteborgsförorter. Av samma orsaker som människor flyttade hit under 1800-talet för under 1960-talet en ström av bybor till mellansvenska städer och till storstadsområdena. Det gällde i båda fallen att hitta utkomst-möjligheter. Så sjönk befolkningsantalet under 1960-talet, men har nu vänt igen. En del av dem som flyttade har återvänt och byggt villor.

Under den s. k. vattenfallsepoken (1950-60-talen) arbetade många här på byggen efter Ume älv eller försörjde sig på de näringar som uppstod i anslutning till anläggandet av kraftverken. Flera avyttrade sina jordbruk under denna period och stod arbetslösa när smekmånaden med Vattenfall var över. Flyttningen söderut kom igång. I dag försörjer man sig på mångsidiga enpersons företag, några hyr ut stugor till turister, en del driver kombinations-jordbruk, men de flesta pendlar.

De tre etnologerna har kommit för att titta på ett s. k. kulturellt utvecklingsprojekt som drivs av Statens kulturråd i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan. Projektets ledning tänker sig att människor skall samlas kring olika kulturaktiviteter och därigenom börja påverka sin "närmiljö". Vilka kulturaktiviteter det skall vara får byborna själva bestämma. Här i de fyra byarna runt Umnässjön får de tre folklivsforskarna övervara en s. k. kulturveckla.

I byn Nordanås står en man i slokhatt och kokar impregneringsmedel till fisknät, intill eldar några karlar en tjärddal. Vid ett bord sitter en kvinna och gör rotarbeten, en annan separerar mjölk i handdriven separator. Dagen efter får de se ett bygdespel i Slussfors om al-

la slussforsbors urfamilj, Gratjanfamiljen, de första nybyggarna i Mellanbygden som kom över fjällen från Tärna. Den tredje dagen snirklar de sig fram mellan nygräddade tunnbröd, skärmar med fotografier av gamla bybor, kvinnor som byker på gammalt vis, växtfärgning och kvaststillverkning. Den fjärde dagen klafsar de i stora stövlar över våta myrar och sällar sig till den skara människor som tysta betraktar några personer i sekelskifteskläder som sliter med myrsåttern.

Det mest närliggande betraktelsesättet av detta skådespel är att se det som en ideologiöverföring från Studieförbundet Vuxenskolan, som har Centerpartiet och Lantbrukarnas Riksförbund som två stora medlemsorganisationer. Men kulturprojektet pågår på sju platser i landet och på vissa orter är det lättare att genomdriva en hembygdsideologi än på andra. Till syvende och sist kan ju också människorna välja att ta emot eller förkasta en sådan ideologi. Så de nöjer sig inte med den förklaringen, utan söker vidare...

Ett etnologiskt samtal (kring upptäckt och verifiering).

"Vad är detta egentligen?" , frågar Mr Nonsense och Mr Is. "Detta är en kulturvecka", svarar Mor Hulda bakom sin kokande gryta.

"Men vad betyder det här faktiskt och vad är innebörden av detta?" , envisas Mr Nonsense och Mr Is.

"Så ni frågar", säger Mr Science, "det ser ni väl vad det här är, det är en kulturvecka, ett slags turistarrangemang".

"Hur kan du veta att det här är ett turistarrangemang?" , frågar Mr Nonsense. "Jag skulle vilja påstå att detta är en kulturell kompensation för förlust av ekonomisk makt!" .

"Du ska då alltid ta i överkant", avbryter Mr Is, "detta är en symbolisk protesthandling, det är vad det är!" .

De tre forskarna har tydligen utifrån sin vardagskunskap och sin akademiska skolning som de hämtat från delvis olika håll bestämt sig för att definiera detta fenomen på skilda sätt. Om Mr Science, Mr Is och Mr Nonsense hade funderat lite till hade de nog upptäckt att skillnaderna mellan dem inte är så stora. Men de vill gärna framstå som olika. De vill följa forskarsamhällets regler och försöka säga något som ter sig originellt. Därför fortsätter de, kanske ogrundat, att diskutera.

Det tycks vara så att de, med sina respektive bakgrunder, är benägna att konstruera olika bilder av verkligheten. Även rena fakta som mjölkseparatorer och fisknät ger upphov till olika tolkningar. Denna insikt har effekter för följande problem: Vilken av de tre etnologerna skall vi tro på? På ett sätt kan man säga att vi kan tro på dem alla, eftersom det handlar om förklaringar på skilda nivåer. Men vilken förklaring är bäst? Den positivistiska kedjan med teori, hypotes, observation, verifikation och konklusion är redan bruten, så där finns inget att hämta. Det tycks åtminstone vara svårt att testa hypoteserna mot en helt oberoende verklighet.

Finns då ingen testmöjlighet? De tre etnologerna bestämmer sig i alla fall för att stanna en tid och göra intervjuer. Inte för att de tror att sanningen skall uppenbara sig intervju-svaren, utan snarare för att Mr Science, men också Mr Is, envisas med att vilja fånga nybornas sätt att definiera sin situation.

En månad har gått och Mr Science, Mr Is och Mr Nonsense diskuterar intervjumaterialet. "Hör på den här konversationen" säger Mr Nonsense:

- Det är så mycket arbete med en sådan här kulturvecka. Varför gör du det?

Informanten (I): Det är viktigt att ta vara på det gamla.

- Varför det då?

I: Det dör ju ut annars.

– Vad gör det då?

I: Och det ska du fråga som är folklivsforskare!

Mr Is och Mr Science hade fått svar som: "Vem vet om inte kriget kommer igen, med kärnkraft och allting. Vi kommer att behöva de här kunskaperna i framtiden om vi skall överleva", eller "Den ekonomiska tillväxten kan inte fortsätta hur länge som helst. Vi måste leva som förr, mer i samklang med naturen". En och annan hade svarat att det var så roligt att komma ut och träffa folk. Någon hade sagt något svävande om att inte för att de ville ha hit turister, men kanske några vore bra att ha i alla fall.

De tre etnologerna känner sig missnöjda. "Vad är det vi håller på med", frågar de sig.

Då utbrister Mr Nonsense:

"Ni vill inte hålla med om min tolkning om att det här är en kulturell kompensation för förlust av ekonomisk makt, med elaka anspelningar om att vi ändå är vetenskapsmän. Men vad är då vetenskaplighet? Ett kriterium är ju att vetenskapen skall producera ny kunskap. Det har vi gjort nu. Varje enskild utsaga från varje informant är ny kunskap, varenda detaljerad beskrivning av växtfärgning, tovning och kardning, smörkärning och notdragning ger faktiskt nya data. Men ingen av oss är egentligen nöjd med det. Men det vill inte ni kännas vid, särskilt inte du Mr Science.

Mr Is håller med sin kollega om att dessa data blir ganska ointressanta om de inte ordnas kring någon kärna. Han tycker också att det är särskilt viktigt för etnologer, som ofta sysslar med verkligheter som för många är välbekanta och triviala; att teoretisera, att försöka se saker som något annat. Dessutom tror han att det finns en allmän längtan hos alla forskare att söka den integrerande principen. Men han ger inte Mr Is rätt i att denna i det här fallet skulle vara den framkastade tanken om kulturell kompensation för förlust av ekonomisk makt. Något sådant finns inte i Mor Huldas och de övriga bybornas medvetanden. De skulle aldrig gå med på en sådan tolkning. Hans egen tolkning däremot, att myrslättern är ett uttryck för en protest mot att markerna får växa igen och att det därmed är en opposition mot industrisamhället, tror han att byborna skulle instämma i. Visserligen skulle det krävas en tids resonering om det, men de skulle kunna medvetandegöras om handlingens innebörd. Just där drar Mr Is gränsen mellan vetenskapliga utsagor och allmänna påståenden.

Men Mr Nonsense protesterar:

"Ja, men folk är inte medvetande om allt de gör. Alla här har hundar och samtliga har en klocka på köksväggen - men frågar du dem varför så kan ingen svara. Troligen kommer de bara att skratta åt din fråga. Så det är självklart ingen verifikationsmöjlighet att kontrollera sina utsagor mot människornas medvetanden".

Mr Is börjar nu bli irriterad och tar till sitt vetenskapsspråk för att verka riktigt övertygande:

"En konsistent teori måste vara fenomenologiskt grundad i aktörernas egen upplevelse och förståelse. Dina spekulationer om kulturella kompositioner uppfyller inte de kraven. Men min förklaring av detta som en symbolisk protesthandling håller! Hör bara: På basis av de förändringar som dessa byar undergått kan man tala om två delkulturer, två grupper av människor med delvis skilda erfarenheter och strävanden. De äldre byinvånarna har ofta bott här hela sitt liv. Många av dem delar också ett religiöst grundvärde. De har formats under inflytande av likartade livsvillkor. Majoriteten av de yngre har däremot endast delvis vuxit upp inom byn. En del började tidigt pendla till avlägsna skolor och sedan till ännu längre bort belägna arbetsplatser. Många flyttade söderut och har sedan återvänt. Genom detta har den yngre generationen ofta skaffat sig andra erfarenheter och värderingar. Det är heller inte särskilt vanligt att religionen gått i arv till de yngre. Erfarenheter av stadsliv har, vid sidan av ideologiska strömningar och ekonomiska faktorer, medfört en konsumtionsinriktad, privatiserad kultur. De har tillägnat sig urbana värderingar som tar sig uttryck i en mer individualistisk livsstil. Detta kan yttra sig i att de äldre kvinnorna i byn gärna väver tillsammans i den kollektivt införskaffade vävstugan, medan de yngre kvinnorna föredrar att skaffa sig egna vävstolar, för att kunna väva när de själva vill och på så sätt rå sig själ-

va mer. De yngres attityder till hembygdsaktiviteterna är också annorlunda än de äldres. De speglar oförstående och ett visst mått av löje. Ett generat skratt blev ofta svaret på frågan varför man själv inte deltog: "Njae, det är ju bara några som håller på och äter palt och grejar". Men hembygdsaktiviteterna får en innebörd för dem som deltar. De blir symboler för ett liv som anses vara bättre än det nuvarande i olika avseenden. Det arbete som de äldre lagt ned i byn betraktas nu som värdelöst. Folk flyttar och den mark de brutit upp får växa igen. Hembygdsaktiviteterna kan ses som en protest mot vad som händer omkring i samhället som gör att de gamla värdena och det nedlagda arbetet hotas".

Mr Is fortsätter:

"Det här är en teori som är förståelig och stämmer dessutom med etnologernas kunskapsmål. Vi vill uttala oss om det medvetna, om de erfarenheter och värderingar som människor har. Det är ju det vi kallar för kultur och ser som en handlingsalstrande kraft. Vi förklarar handlingar med hänvisning till det kollektivt medvetna och våra påståenden skall kunna verifieras av aktörerna genom att de kan medvetandegöras om dem och ta ställning till deras relevans. Dina spekulationer om omedvetna grundstrukturer är inget för etnologer. Låt idéhistoriker och psykologer sköta den saken. Förvandla inte vår trovärdiga etnologi till para-etnologi!

"Det där låter tryggt och bra", säger Mr Nonsense, "problemet med dina verifikationskriterier är bara att vi avskärmar oss från stora delar av verkligheten, nämligen allt det som våra aktörer antingen inte är medvetna om eller är oförmögna att verbalisera. Du medger ju ändå att det finns sådant, t. ex. rutinerade handlingar som väggklocksinnhav, fast du inte är medveten om anledningen till det. Du kan väl inte hävda att idéhistoriker och psykologer skulle ha större möjligheter att uttala sig om sådant än vad vi har?"

Mr Is replikerar att han naturligtvis inte förnekar existensen av sådant som inte finns i aktörernas medvetnad. Men, menar han, vi kan inte veta något om det. Det finns inte kriterier för att avgöra om sådant kan utgöra kunskap, i synnerhet inte vetenskaplig kunskap.

Mor Hulda, som suttit tyst bredvid de tre etnologerna och broderat på sin väst, frågar suckande:

"Varför kan ni inte bestämma er för att den teori är bäst som stämmer mest väl överens med verkligheten?"

"Det går inte", svarar Mr Science, "du har ju redan hört hur vi har tre olika uppfattningar om vad det är vi sett. Vi tvivlar naturligtvis inte på existensen av de kokande grytorna och tunnbröden här. Vi tror inte att de skulle försvinna om vi slöt ögonen, men vi tolkar innebörden i detta på skilda sätt. Därför går det inte att kontrollera våra påståenden mot en av oss oberoende verklighet. De enda verkligheter som är tillgängliga för oss är symboliskt konstruerade och det är vi som är med och bygger upp dem. Det går därför inte att veta vad verkligheten är i någon absolut mening. Världen förstås genom våra begrepp, kategorier och tankestrukturer. Vi skapar alla våra världar, även du, Mor Hulda".

Det instämmer Mr Is i, men påpekar att eftersom all social verklighet är symbolisk gäller detta även för vetenskapen. Följaktligen finns det många verkligheter och ingen har prioritet över den andra. Det som människor uppfattar som orsak till något är faktiskt också orsak till något. Om Mor Hulda säger att detta är en kulturdag som hon deltar i för att hon tycker det är roligt att komma ut och träffa folk så är det en orsak så god som något annat mer "vetenskapligt" påstående.

Nu har Mr Science's tåladmod flytt och modet infunnit sig:

"Nu får ni sluta med era spekulationer båda två", utbrister han. "Vetenskapliga utsagor skall för att anses vetenskapliga för det första ha empirisk relevans. Det innebär att varje påstående, beskrivning, förklaring skall kunna kontrolleras och verifieras ute i verkligheten. För det andra skall de steg som ledde fram till den egna tolkningen redovisas och det skall göras så klart att andra forskare kan upprepa dem och därigenom testa resultaten. Som Verstehenpositivist anser jag, precis som Mr Is, att mänskligt handlande bara kan förklaras i ter-

mer av aktörernas intentionalitet. Det är också i människornas medvetande som möjligheten till verifiering ligger. Att uttala sig om saker som människor är omedvetna om eller möjligen kan bringas till insikt om anser jag ligga utanför vetenskapens domäner. Men det betyder inte att det inte skulle finnas en verklighet oberoende av våra tolkningar. Det finns *både* en sådan verklighet *och* olika verkligheter som vi upplever i våra medvetanden. Men bara för att det finns flera verkligheter leder inte det absolut till en sådan relativistisk syn som Mr Is förfäktar. Det finns inget samband mellan existensen av flera verkligheter och en uppfattning om att ingen verklighet skulle ha prioritet över någon annan. Men jag förstår inte varför etnologer skall behöva vara så här filosofiska. Det här med ontologin är inte vår sak. Era vad-frågor är överflödiga, acceptera Mor Huldass svar. Det är en kulturdag, försök sedan besvara varför-frågan och sök då svaret i människornas medvetanden.

Mr Scince fortsätter:

”Dessutom menar jag att tillvägagångssättet kan redovisas steg för steg. Det kunde visserligen Mr Is också, men det var lite flummigt, tycker jag. Varför kan inte etnologer redovisa sina tillvägagångssätt i hederliga praktiska syllogismer? Varför skulle man inte kunna göra en hypotetisk-deduktiv analys även när det gäller intentionellt handlande? Sätt er in i aktörernas situation: Här finns vackra fjäll och bra fiske. Du har bott här hela ditt liv, precis som föräldrarna, någon längtan bort känner du inte. Men det är svårt att bo kvar här. I skogen finns inga arbeten längre och att jobba på sin egen lönar sig inte. Korna såldes under vattenfallsepoken, då åkeriet gav mer. Men nu när Vattenfall försvunnit från bygden frågar ingen efter dina tjänster. Det gäller att försöka hålla sig kvar ändå. I Tärnaby och Hemmavan har de visst inga problem, turismen har medfört arbetstillfällen. Men här i Mellanbygden stannar ingen. De fräser förbi mot Tärnaby och Ingemar Stenmark, mot högre slalombackar, vackrare utsikter och mer exotiska samebyar.

Låt oss nu mot bakgrund av detta göra följande syllogismliknande uppställning:

Premiss 1 (P 1): Människornas mål är att bo kvar runt sjön.

(P 2): De vet att detta är svårt. Skogen är inte lönsam längre och några jobb finns inte. De vet också att pendlandet är en olycklig lösning. Dessutom vet de att tärnaborna klarar sig hyfsat tack vare turismen.

(P 3): De vet också att de i Lycksele och Dorotea lyckats få dit mycket folk under kulturveckorna, de har blivit riktigt lönsamma för kommunen.

Slutsats: Vi blir exotiska så att vi lockar turister, det är vår enda möjlighet att uppfylla målet att få bo kvar här.

Mr Science fortsätter:

”Detta sätt att förklara handlingen är vetenskapligt. Det har empirisk korrespondens i människornas medvetanden och mitt resonemang kan följas. Dessutom förklarar jag handlingen med deras värderingar (att vilja bo kvar) och erfarenheter (av ett gott liv här), vilket är etnologens uppgift”.

”Mr Science, du förenklar verkligheten”, hävdar Mr Nonsense. ”Du glider lite väl snabbt över vad-frågan. Du har ju själv varit med och byggt upp den här verkligheten när du börjar med din varförfråga. Hur vet du att just de här motiven är människornas? Kanske är det bara du som utifrån dina egna grundantaganden om nyttomaximering och kulturen som handelsalstrande kraft tillskriver aktörerna just de här motiven”.

”Kanske det”, svarar Mr Science, ”men jag har i alla fall vissa testmöjligheter. Du, Mr Nonsense, har inga testmöjligheter alls och du Mr Is har omöjliga testmöjligheter. Tänk er att försöka kontrollera era påståenden om kulturell komensation för förlust av ekonomisk makt eller symboliska protesthandlingar. Ni kan inte testa dem mot informanterna, för de är inte medvetna om dessa innebörder. Den möjlighet som återstår är att jämföra dessa byar med andra områden med så likartad historia, ekonomi, ekologi och befolkning som tänkas kan och se om samma fenomen framträder där. Problemet med detta är att det blir

alltför många faktorer som måste konstanthållas för att det skall vara möjligt att säga någonting överhuvudtaget”.

Då reagerar Mr Nonsense:

”Du påstår att du är symbolisk interaktionist, men tar inte konsekvenserna av detta. Du accepterar interaktionismens idé om att studieobjektet är människornas subjektiva erfarenheter och värderingar, deras sätt att definiera världen. Samtidigt kräver du testbarhet i form av idealtyper som handlar likartat under inflytande av samma stimuli. Du kan inte testa din egen teori på det där sättet heller. Jag vill också hävda att ditt prat om objektivitet i form av intersubjektivitet är ett omöjligt krav då det gäller utforskandet av människors idéer och föreställningar. Du har faktiskt inte heller löst det här med verifikationen. Du säger att vi inte har några verifikationsmöjligheter. Det har vi, men de är annorlunda dina. Ett kriterium är den logiska konsistensen, det måste hänga ihop det man säger. En svårighet med detta är att vi söker konsistenser. Vi ser kultur i termer av sammanhang och inte i termer av kaos, motsättning och splittring. Ytterligare ett dilemma är frågan om något kan vara flera saker samtidigt, d.v.s. det finns inte *ett* svar på ett problem, utan flera. Som i det här fallet: för några är detta en kulturvecka och för andra en protesthandling. Det är dessutom ofta ytterligt svårt att avgöra om någonting är motstridigt eller inte. Så jag vill föreslå paradigmatiske genomslagskraft som ett bättre verifikationskriterium. Det gäller att syntetisera kulturen och visa hur den slår igenom i helt olika kulturella register”.

”Förvirring, splittring och kaos är bara forskarens termer för sådant som denne inte har förstått”, säger Mr Is. ”Mönstret är ännu inte upptäckt. Allting kan förklaras och utifrån människornas egen synvinkel hänger tankar och handlingar ihop. Där finns inga inkonsistenser. Och det där med paradigmatiske genomslagskraft är ju bara vanlig kvantifiering. Du räknar hur många register i kulturen som det här du påstår slår igenom i”.

”Nej”, säger Mr Science, ”att räkna går inte, det är omöjligt att avgränsa de här disparata fälten. Hur skall de definieras? Det går inte att bedöma hur många de är. Kvantifiering är uteslutet”.

Postbussen startar igen.

”Om tre minuter går postbussen”, säger Mr Nonsense, ”det är bäst att runda av det här samtalet nu. Jag tycks ha de vidaste ramarna för vetenskaplighet, mönsterförklaringar accepterar jag gärna och jag har ingenting emot att uttala mig om såväl omedvetna som medvetna nivåer. Mr Is däremot vill inte befatta sig med de omedvetna, men kan gärna tänka sig att försöka vidga människornas medvetanden för att få sina resultat bekräftade. Mr Science verkar ha de snävaste ramarna för vetenskaplighet. Enligt honom bör resonemangen föras i praktiska syllogismer, forskarna skall bara befatta sig med det medvetna och dessutom bara med det som människorna själva uttrycker. Där skall resultaten testas och helst skall de också vara intersubjektivt prövbara.

Men nog är vi åtminstone eniga om följande: Det finns en verklighet, i det här fallet en kulturvecka, som bär olika egenskaper som kan vara svärgripbara. Verkligheten är möjlig att tolka på flera sätt och vi har ännu inte lyckats hitta testbara skillnader mellan tolkningarna.

Men det där ni säger om empirisk relevans och redovisning av procedurerna ser jag bara som grundantaganden som finns inbäddade i er vetenskapliga skolning. Det är ett perspektiv bland många andra och det kan inte göra anspråk på prioritet bara för att det kallas vetenskapligt. Det finns således inte *en* verklighet mot vilken våra tolkningar kan kontrolleras, snarare flera, alla styrda av olika regler. I vår forskarvärld gäller intressantregeln. Det är faktiskt ingen som allvarligt bryr sig om i fall hypoteserna visat sig mer eller mindre hållbara. Det finns teorier som vederlagts flera gånger om, men som ändå står sig. De stora skapelserna har inte gjorts genom hypotes-testning, utan genom att saker setts på ett nytt sätt,

som något annat. De teorier som överlever är de som är intressanta, de som ger ahaupplevelser, inte de som nödvändigtvis är sanna”.

”Kanske är det bara det det handlar om? Att hitta på någon intressant tolkning och så försöka visa andra att just den tolkningen är den riktiga”, teaterviskar Mr Nonsense, Mr Is och Mr Science till varandra när de kliver på postbussen.

Referenser.

Art. är skriven i anslutning till en doktorandkurs i vetenskapsteori, anordnad av Tomas Gerholm vid Socialantropologiska institutionen, Stockholms Universitet, och baserar sig på bl a följande litteratur: Baldamus, W. *The role of discovery in social science*. Teodor Shanin Ed. *The Rules of the Game: Cross-disciplinary essays on models in scholarly thought* (London, 1972), Brown, Richard H & Lyman Stanly M. *Structure, Consciousness and History* (Cambridge, 1978), Davis M.S. "That's interesting", *Journal for the Phil. of Science*, 1971, Greverus, Ina Maria, *Auf der Suche nach Heimat*, (Munchen, 1979), Gustavsson, Anders, *Några trender inom västtysk etnologi under 1970-talet* (Lund 1980), Velure, Magne, "Folklorisme: oppattlivning av fortida", (*RIG*, 1977) Dessutom är artikeln grundad på inlägg av Åke Daun och Orvar Löfgren vid den 22:a Nordiska Etnolog - och Folkloristkongressen i Liperi 1981.

Norske studier av husmannsvesenet - problemer og resultater.

Av Even Gaukstad.

Den norske torpar- eller "busmann"-institutionen har fått en central plats i landets historia. I denna artikel diskuterar Even Gaukstad utifrån en rad specialundersökningar och lokalhistoriska arbeten "busmannsvesenet" i Norge. Artikeln är en lätt omarbetad och förkortad version av författarens proföreläsning till magsitergraden i etnologi vid universitetet i Oslo hösten 1982.

Husmannen er en sentral figur i de siste århundrenes norske historie, men hva skjuler seg egentlig bak det nasjonale felleseie som husmannen er. Selv om "alle" i Norge kjenner husmannen, synes han i stor grad å gå igjen i litteraturen som en mytisk figur, i beste fall som et overlevert sett regionale stereotypier i pakt med en tradisjonell todeling i norsk kulturhistorie: østnorsk/vestnorsk. Her finner vi den østnorske arbeids-husmannen satt opp mot den vestnorske bygselhusmannen.

Symptomatisk for en forskningssituasjon der studiet av husmannsvesenet først i de siste tiår har blitt gjenstand for en utvidet interesse, er opptrykket i 1979 av *Simen Skappels* undersøkelse av husmannsvesenet fra 1922 som uavløst standardverk på området. Dette ikke sagt til forkleinelse for Skappels arbeid, som jeg skal komme tilbake til seinere.

Bakgrunnen for denne artikkelen er en rekke undersøkelser med husmannsvesenet som tema, samt en del lokalhistoriske og generelle historiske arbeider der husmannsinstitusjonen er blitt viet vesentlig oppmerksomhet.

Hva er en husmann?

Husmannen representerer en sentral sosial og økonomisk kategori i norsk historie, men hvilke vesentlige felles kjennetegn konstituerer denne kategorien, hva er egentlig en husmann? Når en ser på husmennene der en finner dem rundt i landet, er det

snarere forskjellene enn likhetene som slår en i øynene. Går en til det historiske kilde-materialet, ser en problemet igjen. Husmannskategorien skifter stadig innhold. Historisk leksikon nevner hele 4 varianter, der den utgaven vi kjenner hovedsaklig hører hjemme i tida etter 1650. Men heller ikke denne varianten er entydig i kildene. Husmenn med og uten jord, strandsittere, innmarks- og utmarkshusmenn, arbeids- og bygselhusmenn inngår alle i samme kategori, hvilket må føre til en ganske romslig avgrensing av husmannsbegrepet.

Forsøkene på en slik avgrensing er tallrike, i stor grad utelukkende deler av variasjonsbredden. Den mest konsekvente presisering av innholdet i kategorien husmann synes jeg en finner hos Simen Skappel. En husman er hos ham "en almindelig arbeidsmand; han har sin egen husstand; han har skaffet sig fast bopæl ved at leie sig ind paa eiendommen hos en jordbrukende person". Dette er de vesentlige felles kjennetegn for hele den brokete skare av husmenn. Det er ut fra dette en må studere variasjonene, og inntrykket av husmannen som en mytisk figur, som jeg nevnte innledningsvis, forsvinner raskt når en tar den enkelte husmann i nærmere øyesyn i de konkrete omgivelser der han levde sitt liv.

Husmennene har altså som felles utgangspunkt at de er eiendomsløse, de har stiftet familie og de trenger et sted å bo. Her inngår dermed et avhengighetsforhold mellom

en jordeier og en eiendomsløs, som har leid et stykke jord for å få satt opp en bolig. Den årlige leien for et slik jordstykke kunne ikke bli så stor, og den kunne betales i penger, naturalier eller arbeid. Noen dagers arbeid, gjerne i onna, dekket en slik leie. I utgangspunktet ble det betalt en større avgift ved innfestingen av plassen.

Dette er det som i litteraturen benevnes *bygselhusmann*, og likhetene med et vanlig leilendingsforhold mellom jordeier og jordeier er slående. Bygselhusmannen som rendyrket type har ingen ytterligere avhengighetsbånd til jordeieren. Han har ofte ingen jord å dyrke, men baserer familiens livberging på utnytting av ressurser som ikke er eiendomsbegrenset og/eller salg av sin egen arbeidskraft. Han finnes over hele Norge og ikke bare på Vestlandet, og han kan også leie dyrkingsjord, men muligheten for å utnytte de frie ressursene i havet gir kystområdene grunnlag for en hoveddel av landets bygselhusmenn.

Husmannsvesenet hører nøye sammen med et Norge der rundt 90% av befolkningen lever av primærnæringene i en subsensorientert familie- og husholdsøkonomi. Et logisk mål for de eiendomsløse er å forsøke å få leid litt jord hvor de kan dyrke egne jordbruksprodukter. Dette øker husmannens avhengighet av jordeieren, både gjennom høyere leie og gjennom en binding av en større del av familiens livberging til en opprettholdelse av dette leieforholdet.

Husmannens sikreste betalingsmiddel er arbeid, og det er blant *arbeidsbusmennene* en finner den største avhengighet mellom husmann og jordeier. Den bestemmende faktoren bak denne formen for husmannsforhold er jordeierens arbeidskraftbehov. Husmenn kunne her bindes til helårlig arbeidsplikt på garden, og denne typen er naturlig knyttet til gardsbruk som kan utnytte en slik ordning, det vil ut fra bruksstrukturen i Norge si at vi finner den i største antall på Østlandet. Det er imidlertid viktig å huske at det mellom bygselhusmannen og den totalavhengige arbeidshusmannen finnes alle typer mellomformer, med tallrike sett

plikter og rettigheter definert gjennom avtaler og kontrakter.

Husmannsvesenets variasjon.

Husmannsvesenet omfatter alle disse typene avhengighetsformer til en jordeier, og også alle typer tilpasninger som disse husmennene representerer. Slik sett, blir dette en institusjon som dekket det primære behovet for bolig og andre livsnødvendigheter for hoveddelen av de eiendomsløse på landsbygda i det førindustrielle Norge.

De store variasjonene i husmannsvesenets form, både regionalt og lokalt, er et resultat av de samvirkende faktorer som i ethvert tilfelle dannet grunnlaget for den konkrete tilpasningen en husmann representerer. De vesentlige faktorene her er befolkningspresset, ressurstilgangen, eiendomsstrukturen, statlige inngrep og sysselsettingsmulighetene/arbeidskraftbehovet. Sentrale forutsetninger for hele den perioden husmannsvesenet omfatter, er en stabil næringsstruktur basert på naturalhushold og liten mobilitet blant befolkningen. Endringer i disse forutsetningene ligger under den seinere oppløsningen av husmannsvesenet.

Den drivende faktoren i husmannsvesenets utvikling er befolkningsveksten. Samspillet på lokalt nivå mellom denne og de andre faktorene jeg har nevnt, har vært det sentrale tema for de fleste studier av husmannsvesenet. Påvisning av sammenhenger mellom disse variablene og forsøk på å finne årsaksforklaringer til de endringer som skjer med denne institusjonen fra dens framvekst til dens avvikling, har vært vesentlige problemer innen dette studiefeltet.

Som jeg nevnte innledningsvis, er lista over norske studier av husmannsvesenet overraskende kort før de siste ca. 10 årene. Den eneste landsomfattende studie av denne institusjonen i alle dens aspekter, *Simen Skappels* klassiske verk "Om husmandsvæsenet i Norge, dets opprindelse og utvikling" kom i 1922 og er fortsatt det sentrale referanseverk i all litteratur om emnet. Her følges begrepet husmann og de avhengige klasser på landsbygda lengst tilbake i historien, samtidig som husmannsvesenets avvikling i begynnelsen av vårt århundre utgjør

grense mot vår egen tid. Innenfor rammen av denne artikkelen er det ugiørlig å yte Skappel noen rettfærdig behandling, la meg derfor bare anbefale hans bok som en nødvendighetsartikkel og forutsetning for alle som studerer husmannsvesenet spesielt og norsk sosialhistorie generelt, som den er en forutsetning for denne artikkelen.

Skappels studie var levert som svar på en prisoppgave organisert av Videnskapsselskapet. Allerede i 1851 hadde det Kongelige Selskab for Norges Vel arrangert noe lignende. Også vinneren av denne, *Johan Christian Lous*, publiserte sin undersøkelse. Med tittelen "Om Huusmandsvæsenet" var den et svar på følgende prisoppgave: "Fremstilling af Huusmandsclassens Vilkaar for Nærværende og Besvarelse af det Spørgsmaal, om der er Grund til at bevirke Forandringer i Lovgivningen om Huusmandsvæsenet, samt i saa Fald hvori disse bør bestaae".

Som en ser er denne undersøkelsen politisk motivert. Lous baserte seg på svar han fikk på utsendte skriftlige spørsmål til presster og "andre forstandige og sagkyndige Mænd" rundt om i landet. Han konsentrerte seg om husmennenes kontrakts-, lønns- og levevilkår og sammenliknet disse med andre arbeideres kår. Undersøkelsen omfattet ikke det vest- og nordafjellske Norge der Lous oppfattet forholdene som gode på grunn av fiskeriene.

I 1880 kom *Jacob Neumann Mohns* "Statistiske Meddelelser om Husmandsklassens Betydning i Samfundet og Husmændenes økonomiske Stilling". Neumann Mohn nyttet materiale fra Statistisk Sentralbyrå, der han var sekretær. Hoveddelen av arbeidet består av en presentasjon gjennom tabeller og kommentarer av husmennenes antall, åkerbruk og fehold, arter og raser, mengde og antall sett i forhold til landet totalt, og fordelt på fylkesnivå. Han så også på den tilbakegang som hadde preget denne samfunnsklassen siden 1865, og som han satte i forbindelse med utvandringen til Amerika.

Offentlige utredningsarbeider i forbindelse med husmannsvesenet finnes det endel av, uten at de skal tas med her. Jeg vil imidlertid nevne den undersøkelsen som

skjedde i forbindelse med et påtenkt nytt lovverk angående husmannsvesenet i 1917. Denne er presentert i *Norges Offisielle statistikk VII-89*. De faste eiendommer 1916-1920. Materiale om festeformer, arbeidsplikt og avgifter, husmannens rettigheter og husmannsvesenets stilling mere generelt er presentert både tabellarisk, fordelt etter fylke, herred og i en lengre innledning. Men dette gjelder jo bare restene etter den institusjonen som hadde sitt største omfang ca. 50 år tidligere.

Jeg vil i det videre konsentrere artikkelen tematisk omkring de variablene som har fungert som rammefaktorer for husmannsvesenets mange varianter, og se på samspillet mellom dem ut fra de studier jeg har konsentrert meg om som eksempler.

Husmannsvesenets framvekst.

Skappel var ikke minst opptatt av husmannsvesenets framvekst og myndighetenes forhold til denne samfunnsklassen sett i sammenheng med det lovverket som etter hvert dukket opp. Dette lovverket behandles også av *Kristian Østberg* i "Norsk Bonderet IX" fra 1934, der dette og kontraktforhold husmann/jordeier kommenteres. Lovverkets framvekst preges av strid mellom de jordeiende bønder, som hadde nytte av husmennene og ville ordne sitt forhold til dem uten statlige inngrep, og staten som ville sikre husmennene mot altfor vilkårlig behandling ut fra sine interesser.

Jeg nevnte at husmannsvesenet, slik vi kjenner det, først dukker fram på 1600-tallet. Men allerede her kan en se hvordan regionale forskjeller i utvikling skjer ut fra samspillet mellom befolkningspress, eiendomsstruktur og arbeidskraftbehov. Husmannsvesenets vekst startet tidligere på Østlandet enn i resten av landet. *Ståle Dyrvik* ser dette i forbindelse med en befolkningsøkning her i en periode da resten av landet hadde stabil befolkning, 1650-1750. Samtidig peker blant annet Skappel på det generelle trekk at befolkningsveksten på kysten i stor grad ble absorbert av en økende brukdeling, mens en på Østlandet i stedet opprettet husmannsplasser. Årsakene til denne forskjellen igjen blir sett i sammenheng med

ulik ressurstilgang. Jordbruket var mindre sentralt på kysten der det frie havfisket var vesentlig for livberginga. Brukene kunne derfor tåle sterkere oppdeling. Samtidig var leilendingsvesenet mest omfattende her og jordeierne hadde fordel av bruksdeling framfor oppretting av husmannsplasser. Økt overgang til selveie på 1700-tallet er nevnt som ett bidrag til husmannsvesenets vekst utover i dette århundret.

Men om en særlig på Vestlandet hadde en god del faktorer som kunne hemme framveksten av husmannsvesenet, så gir samtidig fisket en tallrik gruppe jordløse muligheten til å livgerge seg, hvilket i stor grad utgjør grunnlaget for den gruppe strandsittere og husmenn med og uten jord som vokser fram også her.

Myndighetenes holdninger utgjorde en annen hemsko for husmannsvesenets framvekst. Helt siden Svartedauden hadde deres mål vært å få dyrket opp igjen de ødelagte gardene til skyldsatte bruk som kunne utvide statens skattegrunnlag. De eiendomsløse på landsbygda skulle enten "rydde" seg inn i en skatteytende gardbrukerklasse eller ta seg fast tjeneste på en gard, cfr. statens stadige motstand mot løsgjengeri og all såkalt omvandring på bygdene.

Husmennene som arbeidskraftsreserve.

Dette samsvarte imidlertid ikke med bøndenes ønsker. De trengte en fleksibel arbeidskraftsreserve som kunne ta toppene av arbeidsåret, særlig i onnene, og ellers være tilgjengelig når det trengtes. Gardene kunne ikke på helårsbasis underholde et stort nok hushold til å dekke hele sitt arbeidskraftbehov, særlig ikke ettersom det arbeidskrevende kornbruket ekspanderte. Løsnin-gen for bøndene var en landarbeidergruppe som via noe jordbruk og ellers salg av sin egen arbeidskraft kunne livberge seg uten å ligge bøndene til byrde og samtidig representere en nødvendig arbeidskraftsreserve.

Her ser vi altså bøndenes arbeidskraftbehov som en drivende kraft bak framveksten av *arbeidshusmannen* som en spesiell husmannstype. Husmannens behov for bolig binder ham slik til arbeidspålit på gar-

den. Undersøkelsene viser et entydig svar mellom gardenes behov for arbeid og de avtaler som inngås, skriftlig eller muntlig.

Arbeidshusmannens lille jordbruk måtte altså bindes til garden, men problemet for bøndene var at enhver nydyrking av jord førte til økt skyld og dermed skatt i tida fram til midten av 1700-tallet. Husmannen ble derfor i denne perioden ofte en februker som bodde på garden, sanket før i utmarka og dyrket et lite jordstykke innenfor gardenes innmark, og ellers arbeidet på garden som gardsarbeider. Oppdyrking av husmannsplasser ble forsøkt holdt skjult helt til det i 1752 ble tillatt å ta opp husmannsplasser i utmarka uten økning i gardenes skyld. Dette kom som en legalisering av allerede i stor grad eksisterende praksis og gjorde husmennene "synlige" i større grad enn før.

Bøndenes behov for arbeidskraft var altså her sentral, men husmannsinstitusjonen ble også benyttet på en annen måte i de århundrer da befolkningen hadde skapt en stor gruppe ødegarder som de gjenlevende bøndene hadde lagt under seg som havn og slåttemarker. Husmenn ble ofte satt ned på slike utmarker. De fikk dyrke et lite jordstykke mot å delta i slåtten og passe på at ingen uvedkommende nyttet ressursene på stedet. Å drive garden opp igjen, som myndighetene ønsket, var ufordelaktig for bøndene, med de omkostninger ved bebyg-gelse og økning av skyld og skattestrykk dette ville føre med seg.

Framveksten av skogsdrift og verksdrift på Østlandet skapte et ekstra behov for arbeidskraft som skyndet på utviklingen av husmannsvesenet her. Større grupper kunne nå leve av å selge sin arbeidskraft bare de klarte å skaffe seg en bolig. Sysselsettingsmulighetene utenfor jordbruket økte jevnt framover gjennom århundrene, selv om ikke denne økningen ble dramatisk før ut på 1800-tallet. Dette gir bøndene konkurranse om den eksisterende arbeidskraft. Visestatterholder Jacob Benzons påstår i 1755 at opprinnelsen til husmannsvesenet ligger i bøndenes "manquement" for tjenestefolk og arbeidere.

Forsøk på lovregulering.

I tillegg til 1752-forordningens skattemessige betydning har lovverket forsøkt å gripe inn i forholdet mellom jordeier og husmann for å sikre husmennenes interesser som den underlegne i forholdet. Som nevnt, var myndighetene tidligere motstander av husmannsvesenet.

Skappel mener at årsakene til myndighetenes endrete holdning dels var behovet for å skaffe bøndene arbeidskraft, "for hjems oppbyggelse og folkemengdens forøkelse", men også husmennenes betydning som rekrutteringsbasis for det voksende militærstellet.

Skriftlige kontrakt for husmennene.

Allerede i 1750 forsøkte myndighetene, som Skappel sier, "at sikre husmændene nogenlunde de samme rettigheter som leilændingene forlængst var tildelt". Vesentlig her var påbud om skriftlige avtaler mellom husmann og jordeier og livstidsfeste for husmann eller eventuelt etterlevende enke. Etter voldsomme protester fra bøndene ble myndighetene tvunget til retrett i 1752. Det ble da skjelnet mellom husmenn i utmarka, som selv hadde ryddet sine plasser, og husmenn på innmark eller tidligere dyrket jord. De første skulle ha rettigheter etter forordningen fra 1750, mens for de siste skulle den "frie" avtalerett gjelde mellom dem og jordeierne.

En ny forordning forsøkte i 1792 å innføre skriftlige kontrakter for alle husmenn. Hvis jordeierne forsømt dette, skulle husmannen ha livstidsfeste. De fleste som har behandlet lovgivningsaspektet er enige om at overholdelsen av disse påbudene var svært varierende. I stor grad utviklet det seg lokale sedvaner angående festevilkår, og siden det ikke fantes noen sanksjonsmuligheter mot brudd på påbudene, var det sedvanen som rådde.

Forordningen av 1792 kom etter noen år med særlig vanskelige forhold for husmennene. Neste kriseperiode kom i 1840-årene, med det ekstreme befolkningspress som da rådde. Husmannsloven av 24. sept. 1851 kom etter en utvikling mot stadig hardere vilkår for husmennene, samtidig

som Thrane-bevegelsen hadde hatt stor oppslutning fra deler av husmannsklassen. Den store befolkningsveksten på 1800-tallet hadde skapt et enormt press på landets ressuser innenfor en næringsstruktur som foreløpig ikke hadde endret seg vesentlig. Eterspørselen etter husmannsplasser hadde tiltatt, og jordeierne hadde kunnet presse igjennom stadig hardere vilkår: ubegrenset arbeidsplikt på tilsigelse og feste på oppsigelse var nå blitt vanlig for arbeidshusmannen. Loven av 1851 påbød igjen skriftlig kontrakt. Livstidsfeste ble påbudt bare for utmarkshusmenn, men det ble satt en øvre grense for arbeidspliktens omfang, og husmannens familie måtte ikke kontraktfestes til pliktarbeid.

Hvordan ble så denne loven overholdt? Skappel mener husmannslovgivningen generelt var relativt virkningsløs. *Tom Veierød* har for Brandbu funnet at loven av 1851 i stor grad brøt den lokale skikk og bruk, og at den bare i liten grad ble håndhevet. Arbeidshusmennene hadde fortsatt ubegrenset arbeidsplikt på tilsigelse. *Kjell Gudmund Melby* finner det samme i Ringsaker. Kontrakter ble vanligvis ikke inngått. Han mener også at jo større brukene var, jo sjeldnere var det med kontrakt. *Ruth Andresen* mener ut fra de tinglyste kontraktene i Ullensaker at det som regel var de kontraktene som stemte med loven, som ble tinglyst, men den gamle sedvanen går delvis foran loven også i disse. Myndighetenes formende innvirkning på husmannsvesenet gjennom lovverket ble altså relativt begrenset.

Bjarne Rogan har påvist et annet område der det ikke var samsvar mellom offisiell politikk og lokal sedvane når det gjelder husmennene. Skyssplikten var en beskatningsform som påhvilte skyldsatt jord, men på 1700-tallet fantes både strandsittere og husmenn med slike plikter. Manglende hestehold hos disse gruppene sparte dem for pålegg av landverts skyssplikt, men på kysten viser det seg at de var pålagt skyss til vanns med båt eller pram. Denne byrden er heller ikke funnet bare på kysten, Rogan har påvist den for Telemark og Trøndelag, men også langs de indre vannveier i Øvre Telemark er denne ordningen blitt avdekket.

Husmannsvesenets vekst på 1800-tallet.

Befolkningsveksten og med den et økende press på de tilgjengelige ressurser er hovedårsaken til husmannsvesenets oppsvulming på 1800-tallet. I det hele tatt er de eiendomsløse gruppene i stadig vekst allerede fra slutten av 1600-tallet. Utvidelsen av dyrkingsarealet og bruksantallet kunne ikke på noen måte holde følge. Resultatet var at den eiendomsløse befolkningen på landsbygda i tillegg til å produsere sin egen befolkningsvekst også fikk et stadig

tilskudd av personer fra jordeierklassen, der som regel bare én kunne arve garden. I områder der bruksdeling var en vanlig praksis, var også denne ført så langt de fleste steder på 1800-tallet at en videre oppdeling ikke lot seg gjennomføre. Et stadig økende behov for arbeidskraft i jordbruk, skogbruk og verksdrift kunne heller ikke holde følge med befolkningsveksten, det må altså ha vært stadig større grupper som fikk forverret sine kår.

Utviklingen lar seg avlese av følgende tabell:

År	Husmenn	Gardbrukere	Husmenn i % av gardbrukere
1660-årene	17000	57000	30
1801	48000	77000	62,3
1855	87000	113000	77

Bebyggelsen i et område kan ofte gi et raskt innblikk i sosiale forhold. Bildet viser Dalahaugen, en husmannsplass i Todalen på Nordmøre. Todalen er ei rik jordbruksbygd med en befolkning som har vært markant delt i to grupper: gårdbrukere og husmenn. Husene ville andre steder i Norge kunne representere en middelstor fjellgård, men kontrasten till gårdsbebyggelsen i Todalen er stor. (Foto: Riksantikvaren)

Hvordan kunne så alle disse ekstra familier livberge seg? Det må ha lagt et sterkt press på ressursgrunnlaget og skjerpet konkurransen om de tilgjengelige ressursene. *Ingrid Semmingsen* påviser poteten som en sentral nyvinning på ressursområdet idet den gir dobbelt så stor næringsverdi pr. arealenhet i forhold til korn. *Anna Helene Tobiassen* har påvist poteten som en sentral faktor i bosettingsutviklingen i indre Østfold. Hun fant at avfolkningen hadde skjedd i to bølger, en i 1880-1900 og en etter siste krig. Dette samsvarte med plassenes ryddingstidspunkt i en eldre og en yngre periode. De eldre plassene var størst, omtrent som bygdegjennomsnittet for småbruk, de hadde best jord og ble forlatt sist. De yngre plassene representerte en plasskategori med dårligere kår, og de ble også forlatt først. Denne gruppens plasser var ryddet i perioden med størst befolkningspress på 1800-tallet, og etter at poteten hadde slått igjennom. De eldre plassene representerte et visst minimum av størrelse med korndyrking som det sentrale, poteten presset denne minimumsgrensen nedover. De nye plassene lå imidlertid så nær eksistensminimum at de ble forlatt igjen umiddelbart, så snart befolkningen fikk alternativer. Lette i presset på jorda førte til en bosettingskontraksjon da jordbruksbosettinga var presset lenger ut i marginale strøk enn det var grunnlag for, selv med poteten.

Poteten må altså ha virket revolusjonerende, men ellers skjedde ingen dramatiske endringer i den norske næringsstrukturen eller de gjeldende driftsformer før midten av 1800-tallet, da husmannsvesenet nådde sitt største omfang. Den langsomme og gradvise utviklingen som fant sted, kunne ikke følge den eksplosjonsartete befolkningsøkningen da folketallet ble fordoblet mellom 1769 og 1855, fra 720.000 til 1.490.000. Husmennene var ikke bare en eiendomsløs gruppe som trengte et sted å bo, de skulle også skaffe livberging til seg og familien. Majoriteten av husmennene hadde litt jord som de sjøl kunne dyrke. Husmannen med jord er den typiske norske landbruksarbeider før de store endringene i andre halvdel av 1800-tallet. I 1845 var det 60.000 hus-

menn med jord i Norge, tilsvarende 60% av alle gardbrukerne.

Dette gjorde den norske husmannsklassen til en relativt fleksibel arbeidskraftreserve for gardbrukerne. Husmannsplassene ble en naturlig betalingsform innenfor en naturalhusholdning. Siden de færreste husmannsplasser kunne brødfø beboerne, var adgang til gardsarbeid som regel en nødvendighet i jordbruksstrøkene. På kysten kom fisket inn som den vesentlige tilleggsressursen. Ettersom befolkningspresset og presset på ressursene tiltok på 1800-tallet, er det tydelig at konkurransen om husmannsplassene førte til at husmennenes arbeidskraft ble stadig sterkere bundet til garden, vilkårene ble strammet og kårene forverret. Den generelle utviklingen for arbeidshusmannen i denne perioden synes å være mot uavgrenset arbeidspålegg på tilsigelse sammen med feste på oppsigelse. Skappel mener også at arbeidshusmannsformen i denne perioden ekspanderer på bygselhusmannsformens bekostning. Avhengigheten til jordeieren blir altså større.

Arbeidshusmannen hører naturlig hjemme i de gode kornbygdene med stort arbeidskraftbehov nesten hele året, treskingen var et vesentlig vinterarbeid. De største gardene hadde størst arbeidskraftbehov, og her ble ofte festebetingelsene strengest. Husmannen ble her nærmest en gardsarbeider/tjener.

Kjell Gudmund Melby har undersøkt en klassisk arbeidshusmannsinstitusjon fra Ringsaker. Han fant husmannsplassene stort sett lokalisert til den sentrale korndyrkende delen av bygda, altså arbeidshusmenn. De største gardene gav ofte best kår, selv om avhengigheten til jordeieren her var størst. Plassene var relativt store, og de store gardene sikret stabilt arbeid hele året. Det var nemlig slik med arbeidshusmannen at han hadde arbeidspålegg, men ingen rett til lønnet arbeid på garden. Når garden ikke hadde arbeid, måtte husmannen klare seg på egen hand. Hvis han hadde arbeidspålegg på tilsigelse, var hans mulighet til å skaffe seg annet arbeid liten. Han måtte være til stede på plassen i tilfelle han ble tilsagt. I en slik situasjon er det ikke rart at håndverket blir en sentral faktor i livberginga for tallrike

husmenn, og dette gjelder alle typer husmenn.

Melby fant for Ringsaker at husmenn også på de største gardene kunne ha håndverk som tilleggssyrke, men også deres håndverksarbeid var da knyttet til garden og gardens behov. Som regel var dog håndverket et tillegg til arbeidet på garden. Robert Kloster har påpekt samsvaret mellom stort antall håndverkere og stort antall husmenn på Østlandet, mens Vestlandet representerer motsatsen på begynnelsen av 1800-tallet. Han mener at bygdehåndverkeren som arbeidet i og for bygda markerte en differensiering i samfunnet mellom produsenter og konsumenter, det vil si en klar lagdeling mellom fattige og rike representert ved strandsittere, husmenn og bønder. Håndverksbygden representerer mindre avanserte, mere egali-

tære og homogene forhold med orientering mot et marked utenfor bygda. Poenget er vel her ikke bare at Vestlandet hadde få husmenn, men det fantes heller ikke noe vesentlig skille i økonomisk og sosial status mellom en forsåvidt markert gruppe slike, og bøndene.

Fisket som alternativt tilleggssyrke kunne også hemme framveksten av en like stor gruppe håndverkere som i innlandet. Kloster påpeker derfor en tendens til at håndverkere på Vestlandet var rekruttert av personer med svak fysikk og helse, som ikke kunne delta i fisket.

Husmannens levekår.

Angående den sosiale strukturen i bygder med husmannsvesen, så kan en ikke uten videre postulere kraftige klasseskiller

Kårvatn, gården som Dalabaugen var husmannsplass under, fotografert fra Dalabaugen. Byggeskikken på kårvatn er noe spesiell på grunn av dens funksjon som turiststasjon. Det største våningshuset er fra 1910 og i enkel sveiterstil. (Foto: Riksantikvaren)

og skiller mellom husmennene og bøndene. Både håndverk og fiske kunne skape relativt velstående husmenn og strandsittere, og bøndene i sterkt bruksoppdelte områder var ofte ikke bedre farne enn de ikke jordeiende gruppene. Anna Helene Tobiassen viser at avstanden mellom husmenn og selveiere i samme område i indre Østfold kunne være svært liten. Det gårds- og skogsarbeid som husmennene var kontraktfestet til og avhengige av, var samtidig en økonomisk nødvendighet for selveieren som ikke hadde så mye jord at han kunne leve av den. Flere undersøkelser viser at småbrukere rundt om på bygdene ofte hadde livsvilkår som sidestilte dem med bedrestilte husmenn. Ofte var de også rekruttert fra husmenn som hadde kjøpt fri plassene sine. *Geir Beitrusten* deler samfunnet i Kvam i Gudbrands-

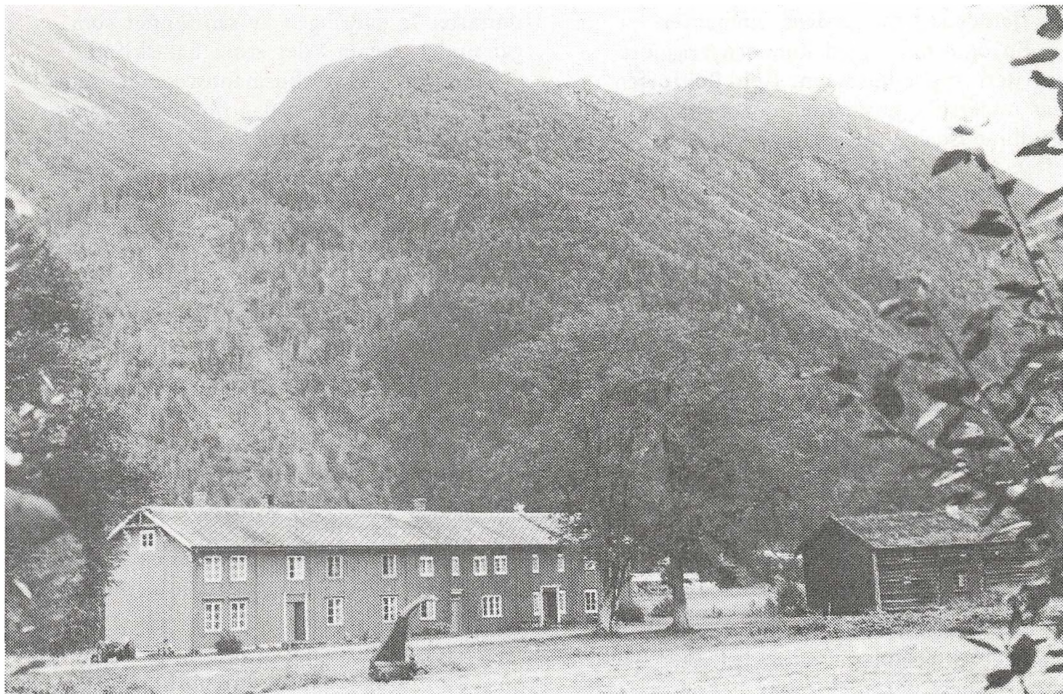
dalen inn i 3 grupper:

- de som kjøper arbeidskraft,
- de som er avhengige av eget arbeid på egen jord og
- de som selger arbeidskraft.

Han finner høyere giftermålsfrekvens mellom de to siste enn mellom de to første gruppene.

Levekårene til husmannen var i varierende grad preget av de festevilkårene han hadde. En bygselhusmann sto relativt fritt i forhold til jordeieren. Når leia var betalt, måtte han på egen hånd gjennom utnyttning av eventuell leid jord og andre tilgjengelige ressurser og salg av egen arbeidskraft skaffe livberging til seg og familien. Hans relativt frie stilling i forhold til arbeidshusmannen gikk imidlertid sammen med en større sårbarhet i vanskelige tider. Arbeidshusmanns-

Våningshuset på Øyen representerer den tradisjonelle byggeskikken i totalen; Mørelåna er en bustype framkommet ved flere påbygginger i lengden og finnes som hovedbus på alle gårdene i Totalen, bortsett fra på Kårvatn. (Foto: Riksantikvaren)

institusjonen hadde et paternalistisk preg som gjorde garden ansvarlig for sine husmenn i trange tider. Husmannen og familien var som regel sikret fortrinnsrett til det arbeid som fantes og livsopphold som et nødvendig innslag i gardens totale driftsstruktur. Samtidig tilsa det sosiale presset i bygda at de forskjellige gardene sørget for sine avhengige i stedet for å belaste hele bygda med husmannsfamiliers underhold på fattigomsorg.

Et sentralt aspekt ved festevilkårene var husmannens sikkerhet på plassen. Husmenn på plasser som lå nær gardens dyrkamark, satt generelt mindre trygt på plassen enn utmarkshusmenn. Slike plasser nær garden ble ofte lagt inn under den og husmannen oppsagt eller gitt erstatningsjord et annet sted. *Eva Sirevåg* nevner fra Nes på Romerike at det var vanlig at gardar med jordreserver brukte husmenn til å dyrke opp disse, hvoretter de la den oppdyrkete jorda under garden. Sånn sett satt altså husmannen sikrere jo lenger unna garden plassen lå, hvilket også viser seg i de undersøkte kontraktene. Festemåten gikk fra feste på oppsigelse til feste på livstid ettersom en fjernet seg fra gardens innmarker.

En og samme gard kunne nyttiggjøre seg flere typer husmenn. Geir Beitrusten har undersøkt husmannsvesenet i Kvam i Gybrandsdalen og sett på plassenes status etter deres lokalisering i forhold til hovedbølet. De fleste plassene lå nærmere enn en times gange og var bebodd av vanlige arbeidshusmenn med arbeidsplikt etter tilsigelse. Plassene lenger unna hadde derimot nærmest leilendingstatus. Husmannen her var mere utenfor bondens kontroll, han kunne ikke så lett tilkalles til arbeid på garden, og plassjorda var mindre vesentlig for garden, den kunne ikke innlemmes i denes innmark. Kontraktene for disse plassene viser lave leier og avgrenset arbeidsplikt, som regel i onnene. Denne bygselhusmannen gir dermed garden en viss inntekt i arbeid eller penger av jord som vanskelig kunne utnyttes på annen måte.

Iblant hadde slike utmarkshusmenn også spesielle funksjoner. I skogsdistrikter hadde de ofte hest og arbeidsplikt i skogen. *Dani-*

el Dybvik finner i Numedal en tendens til utsetting av bygselhusmenn på utmarksgrensa, som vakt mot uvedkommende bruk av gardens utmark, omtrent som ødemarkshusmennene fra tidligere århundrer. I samme områder finner Dybvik også endel utmarksplasser hvis lokalisering er blitt bestemt av at gardene har manglet seter. De måtte derfor bruke marka nærmest gardene til sommerbeite, og husmannsplassene ble dermed presset lenger vekk fra garden. Arbeidskraftbehovet til gardene i Numedal var ikke slik at en behøvde husmenn med noen omfattende arbeidsplikt, men som regel finner en i de fleste bygder både arbeidshusmenn og bygselhusmenn, uvanlig er dette heller ikke innenfor en og samme gard.

Husmannsvesenet og "det store hamskiftet". Det norske husmannsvesenet når sin største utbredelse rundt midten av 1800-tallet. Hva skjedde så med denne institusjonen fra dette tidspunkt og fram til den ble borte? Sentrale faktorer bak utviklingen som endret næringsstruktur og befolkningsmobilitet, generell teknologisk og økonomisk utvikling viser at denne prosessen er en del av den omfattende endringen av samfunnet som går under navnet "det store hamskiftet".

Som vist vokste husmannsvesenet fram av et behov for et sted å bo som utgangspunkt for livberginga til en voksende eiendomsløs arbeiderbefolkning på landsbygda, sammen med et ekspanderende jordbruks behov for arbeidskraft. Det som skjer med husmannsvesenet etter midten av 1800-tallet, er et resultat av at den eiendomsløse befolkningen på landsbygda blir mobil. Samtidig fører endringer i jordbruket til synkende behov for arbeidskraft. Ingrid Semmingsen formulerer de to mulighetene slik:

- 1) Arbeiderne/husmennene selv forlater jordbruket på grunn av økende sjanser for arbeid og fortjeneste i andre næringer og områder. Et aspekt ved dette er at husmannslønningene hele tiden har ligget langt under vanlig dagarbeiderlønn.
- 2) Rasjonalisering og mekanisering av jordbruket gjorde arbeidskraft over-

flødig. Særlig vesentlig her er innføringen av billig utenlandsk korn med de nye kommunikasjonsmidlene etter 1850. Dette tvinger store deler av norsk jordbruk til å legge om fra arbeidskrevende kornbruk til arbeidsbesparende februk. En generell og voksende mekaniseringstendens er den andre vesentlige faktoren.

I Gudbrandsdal er det den første prosessen som starter nedgangen i husmannsvesenet, de yngre flytter ut, og husmennene selv flytter også eller skifter status. En kende gruppe dagarbeidere overtar husmennenes funksjon som arbeidskraft i jordbruket.

Melby finner for Ringsaker at avviklingen av husmannsvesenet skjer relativt langsomt i forhold til andre sentrale jordbruksområder. Han mener dette henger sammen med områdets lokalisering langt fra Oslo, slik at virkningene av den nye kornimporten får raskere følger lenger sør. Overgangen fra kornbruk til februk og langsom mekanisering fører til et bare gradvis fallende behov for arbeidskraft i jordbruket. Husmannsvesenet i Ringsaker viser sterk motstand mot avvikling. Rekrutteringen til de eksisterende plassene svikter ikke før mot slutten av århundret, i motsetning til de fleste andre steder. Særlig de største gardene opprettholdt denne institusjonen lenge. Melby mener det kan henge sammen med at disse hadde de beste plassene og kårene og slik lettest fikk tak i husmenn. Denne tendensen fantes også i Brandbu hvor oppsigelsesfeste og ubegrenset arbeidsplikt på tilsigelse preget det som Tom Veierød kaller en stivnet husmannsform.

I Ringsaker viser det seg at husmenn med jord avløstes av husmenn uten jord, og at jorda ble lagt tilbake til hovedbølet. Melby antar dette henger sammen med pengeøkonomiens framtrengen og oppfatning om at jord som betalingsmiddel blir for dyrt. Samme resonnement gjelder håndverks-husmennenes overgang til å bli heltids håndverkere hvis produkter betales med penger. Også i Brandbu viste det seg at husmannsklassen ble redusert kraftig, mens den samlede arbeidskraft knyttet til jordbruket på langt nær ble redusert i samme omfang.

Det vokser altså fram en klasse jordbruksarbeidere som bare er knyttet til garden gjennom salg av sin arbeidskraft for penger.

Ruth Andresen oppsummerer utviklingen i Ullensaker slik:

- I 1860-årene lokkes folk ut av bygda og husmannstilværelsen til alternative kår og karrierer. Det er særlig de små husmannsplassene som forlates, mens samtidig noen av de større blir kjøpt av husmennene til småbruk. Variasjonsbredden i husmannsvesenet minsker. Arbeidskrafta blir dyrer og

- i 1870-årene får en økt mekanisering som skyver arbeiderne ut av jordbruket.

Husmannsvesenets oppløsning skjer altså på flere måter. Rent konkret gir dette seg utslag på følgende vis:

- antall husmannsplasser reduseres stadig. De kjøpes, legges under garden eller forlates.

- husmennene på de gjenværende plassene blir stadig eldre, rekrutteringen svikter.

- husmennenes status og kår endres. Arbeidsplikten, yrkesaspektet forsvinner mens de fortsatt kan representere en boform.

Rent generelt mister husmannsvesenet sin funksjon og forsvinner, men som forsknings-emne synes denne institusjonen så absolutt å fortjene mere oppmerksomhet.

Litteratur.

Andresen, Ruth: *Gardsarbeider, handverker og jordbruker. Husmannsvesenet i Ullensaker i 1860- og 1870-åra.* (Upubl. hovedoppgave i historie, Univ. i Oslo 1973).

Beitrusten, Geir: *Husmannsvesenet under avvikling. (1869-1915).* (Upubl. hovedoppgave i historie. Univ. i Oslo 1976).

Dybvik, Daniel: *Husmannsvesenet i Numedal. Norsk geografisk tidsskrift*, bd. 14, 1953-54.

Dyrvik, Ståle: *Den lange fredstiden 1720-1784, i Mykland, Knut (red.): Norges historie.* Bd. 8, Oslo 1978.

- Hovdhaugen, Einar: *Husmannstida*. Oslo 1976.
- Kloster, Robert: Håndverksbygden og bygdehandverkeren. i Svensson, Sigfrid (red.): *Nordisk folkkonst*. Lund 1972.
- Lous, Johan Christian: *Om Husmandsvæsenet*. Christiania 1851.
- Melby, Kjell G.: *Husmannsvæsenet i Ringsaker hovedsogn 1875-90*. (Upubl. hovedoppgave i historie. Univ. i Trondheim 1977).
- Neumann Mohn, Jacob: Statistiske Meddelelser om Husmandsklassens Betydning i Samfundet og Husmændenes økonomiske Stilling. i *Norsk Retstidenden* 1880.
- Norges offisielle statistikk, VII-89*. De faste eiendommer 1916-1920.
- Rogan, Bjarne: Husmenn og skyssplikt. *Heimen* XX (1983):1.
- Semmingsen, Ingrid (red.): *Husmannsminner*. Oslo 1960.
- Sirevåg, Eva: *Husmannsvæsenet i Nes på Romerike ca. år 1800*. Kontraktforhold, funksjoner og vilkår. (Upubl. hovedoppgave i historie. Univ. i Oslo 1973).
- Skappel, Simen: *Om Husmandsvæsenet i Norge*. (1922) 2. utg. Oslo 1979.
- Tobiassen, Anna Helene: *Et avfolkningsmiljø*. En undersøkelse av to mindre områder i indre Østfold. (Upubl. avhandling til magistergraden i etnologi. Univ. i Oslo 1972).
- Veierød, Tom: *Husmannsvæsenet i Brandbu 1865-1910*. (Upubl. hovedoppgave i historie. Univ. i Oslo 1966).
- Østberg, Kristian: *Norsk bonderet IX*. Oslo 1934.

Kan et tændt stearinlys være ligeså godt som psykofarmaka?

Av Helen Cliff.

"Sundhed er en tilstand af fuldstændig fysisk, psykisk og socialt velbefindende, og ikke blot fravær af sygdom og skrøbelighed". Fra indledningen af verdenssundhedsorganisationens, WHO's, love.

Denne artikel handler om nogle af de mulige perspektiver, der kan bruges i forskningen af folkemedicinen og dens betydning. Artiklen er dels et forsøg på at arbejde mod en omvurdering af tidligere tiders tolkninger af folkemedicinen som ren folketetro. Dels et forsøg på at se folkemedicinens relation til det officielle sundhedsvæsens begrænsninger. Kvinderne har en lang historie som sygdoms/sundhedsbehandlere og fødselsbødere. De havde en stor viden, og var velanskrevne. Hvorfor fik de ikke lov til at beholde denne status?

De perspektiver, der i dag lægges på forskningen af folkemedicinen er både mange og mangesidede. Forskningsmaterialet omfatter både tidligere tiders indsamlinger om folkemedicinen og folkemedicinen, som den udøves i dag.

Det er vigtigt at være sig bevidst, at det historiske materiale hovedsagligt er indsamlet og tolket som OVERTROSfænomener. En benævnelse, som i dag er blevet erstattet af FOLKETRO eller ETNOMEDICIN. En sproglig ændring, som udtrykker en alvorlig holdningsændring til begrebet.

I denne artikel har jeg forsøgt at opstille nogle perspektiver, som jeg mener kan bruges i forskningen af folkemedicinen. Jeg starter med nødvendigheden af en nyvurdering af det historiske materiale, og slutter med inspirationen fra den nyere kvindeforskning og de muligheder for forskning af kvinders viden om sygdomsbehandling, der er gemt i folkemedicinen.

Troen på skolemedicinen.

Den faglige tradition for at sammenstille folkemedicin med overtro har folkloristikken delt med andre faggrupper. Forklarin-

gen skal naturligvis findes i den omstændighed, at troen på den såkaldte skolemedicins evne til at behandle og helbrede sygdomme har været større end troen på folkemedicinernes mere "uvidenskabelige metoder". Men også lægernes kamp for at opnå og fastholde monopol på sygdomsbehandling har haft betydning. Først i 1794 fik Danmark en forordning, hvor straffe for kvak-salveri blev fastsat. Før fandtes det ikke nogen almen lægelov i Danmark. Birgitte Rørbye betegner tiden før 1794, som "kvak-salveriets epoke".

Før 1794 kunne enhver frit behandle syge uden at have bevilling eller eksamen. Apotekerne havde allerede opnået deres monopolbeskyttelse med apotekerloven i 1672. (Rørbye 1976: 207). Det vil sige, at størsteparten af de historiske materiale, der findes i arkiverne, er indsamlet i sidste halvdel af forrige århundrede, da forordningen end ikke havde eksisteret i 100 år.

Uanset holdninger til og tolkninger af det tidligere indsamlede materiale, bør man ikke være blind for, at der både i de ældre udgivelserne og i arkiverne findes studie og forskningsmuligheder, som i en nyvurde-

ring kan fortælle om den store viden om sygdomsbehandling.

Gammel viden i ny tolkning.

I et forsøg på at blande gammel viden med nyere tolkninger vil jeg illustrere, hvad jeg mener man kan få ud at omvurderer den ældre folkemedicin og dens funktion. Jeg har valgt eksempler fra fødselsområdet. Dels fordi jeg her har personlig erfaring, og dels fordi jeg har beskæftiget mig med en del med området.

Jeg har hentet eksempler fra den danske bog *Mor og Barn* (Møller 1940), og den norske bog om svangerskab og fødsel (Weiser-Aall 1968).

J.S. Møller var læge og syslede ved siden af lægegerning med folkeminder. Møllers "faglige viden" som læge må antages at have været meget stort på fødselsområdet, og større end andre folkemindeforskere og indsamlere på den tid. Hvis Møller som læge kunne fejlforstå, efter nutidig vurdering, den folkelige viden og indsigt om fødsler, vel og mærke ud fra sin tids forståelse, hvad så med andre områder af sygdoms/sundhedsbehandlingen, som er blevet tolket som overtro/folketro?

Både Møller og Weiser Aall skriver om troesforestillinger om fødsels efterbyrd, eller moderkagen. Den mentes at have magisk virkning, og at have været brugt til trolddom. Man var f.eks. bange for at den skulle blive stjålet og brugt af hekse.

Men den havde også værdi som medicin blandt andet i behandlingen af epileptikere. Den blev efter at være tørret, pulveriseret og blev, som andre lægemidler, solgt på apoteket under navnet: *Secundinae preparate*, og var også anset for at have drivende kraft til at fremme fødsler (Weiser Aall 152), (Møller 153).

Jeg vil sammenstille dette med den amerikanske "Birth Book", (Lang 1972), som en gruppe selvuddannede jordemødre har udgivet om hjemmefødsler.

De amerikanske jordemødre anbefaler at kvinden - og evt hendes familie og fødsels-hjælper - efter fødslen spiser moderkagen tilberedt som en lækker gullach. Dette skulle være et nærende og styrkende måltid

ovenpå fødsels strabadser. Og, som jordemødrene meget rigtigt bemærker, så er dette den eneste form for kanbalisme, der ikke forudsætter drab.

En læge, som jeg kom i forbindelse med ved min sidste hjemmefødsel var meget interesseret i dette forslag, som jeg ved en tilfældighed kom til at nævne for ham. Han havde i længere tid syslet med tanken om, at moderkagen indeholder vigtige stoffer, først og fremmest hormoner. Og at disse hormoner kunne udvindes, og som ekstrakt gives til kvinder, der havde haft særlige hårde fødsler, som et styrkemiddel. Hans teori gik blandt andet ud på, at et sådant ekstrakt ville have en gunstig virkning på tilførsel af brystmælken.

Det er jo en kendt sag, at de allerfleste pattedyr spiser deres egen moderkage efter fødslen. Og der er vel næppe den hund eller katteejer, der vil forhindre hundyret i at gøre dette.

Jeg er temmelig sikker på, at TOLKNINGEN om overtroen om moderkagen som magisk middel, ikke skal stå helt alene. Den omsorg og interesse for moderkagen, som altså eksisterede, kan også være udtryk for en *folkelig viden og indsigt* om værdien af moderkagen som rationelt styrke/ eller lægemiddel.

Et andet eksempel fra Møllers bog er optegnelsen om, at hjælpekonerne eller jordemødrene rådede de fødende kvinder... "til at gispe som en hund", for at hjælpe på vearbejdet. Men Møller nævner ikke, at det har betydning for fødselsforløb og han nævner heller ikke den engelske læge Dick Reads bog om naturlig fødsel, der var udkommet i England allerede i 1932, og som netop handler om åndedræts teknik. (Read 1961). I dag er åndedræts teknik meget anvendt ved fødsler, fordi man ved, at kvinden ved at foretage overfladiske gispe-åndedrag ("Gispe som en hund") letter trykket på livmoderen mellem veerne, hvilket vil sige, formindsker ubehag og fødselsmerter. Ligesom hun ved hjælp af åndedrættet "presser" med presseveerne, og altså bruger en anden type åndedrag.

Det sidste eksempel er fra Weiser Aall's bog. Hun skriver, at fødslen ofte fandt sted

i badstuen. Det var praktisk på grund af varmen og adgangen til det varme vand. Men, skriver hun, ifølge nogle optegnelser, blev der nogle steder på landet også brugt et lille kammer uden vindue, som lå ved siden af køkkenet. Et rum uden dagslys. Det var væsentligt, at fødselsstedet ikke havde vinduer. Det ligger nært, siger Weiser Aall, at sætte dette i forbindelse med troen på sol - og månestrålers skadelige virkning for det nyfødte barn. Oplysningerne er dog for få og for spredte til at Weiser Aall vil drage nogen bestemt slutning. Hun gør opmærksom på fænomenet, og "gætter" selv på troen på sol og månestrålernes betydning.

I et forsøg på omfortolkning af Weiser Aall's "gætterier" vil jeg nævne, at den franske fødselslæge Leboyer, som et af sine mest væsentlige kritikpunkter af moderne fødsler påviser brugen af det stærke lys, som f.eks. operationslys, ved moderne hospitalsfødsler. Han foreslår, at man dæmper lyset mest muligt, og at man i selve fødselsøjeblikket slukker den arkitektlampe, man bruger ved fødslen, istedet for operationslyset. (Leboyer 1976). Leboyer mener, at have konstateret, at barnet lider unødigt smerte ved overgangen fra livmoderens mørke eller svage lys, afhængig af moderens påklædning, det har kendt i sin fostertilstand, og til den *lysekspllosion*, som mødet med f.eks. en operationslampe er.

Ligeledes foreslår Leboyer, at også lyde dæmpes i selve fødselsøjeblikket. Leboyer siger selv, at den vigtigste kilde til forståelse af fødslen, har han fra sine ophold i Indien, og fra den indiske folketradition.

Da Leboyer fremkom med sine nye teorier om "blide fødsler" rejste der sig et raskkrig og han blev angrebet af mange fødselslæger. Han blev kaldt uansvarlig, og det der er værre. Hans bog udkom i Frankrig i 1974, og i Danmark 1976. I dag har mange af hans teorier vundet frem. I dag bliver det, på de allerfleste fødesteder, respekteret, når vordende forældre ønsker at lys og lyde dæmpes, når deres barn fødes. Præcis, som man mente, var det mest rigtige i gamle dage nogle steder på landet i Norge.

Også Dick Read indrog sin viden om fol-

ketradition i sit lægelige syn på fødslerne. Han skriver (Read 1961), at han lærte meget af, at iagttage gravide kvinder i Kina, og at han aldrig andre steder har set så sunde gravide kvinder som her. Han mente, at dette hang sammen med, at det er en gammel folketradition i Kina, at kvinderne så snart de er bevidste om deres graviditet undgår at spise salt. I dag mener nogle, at salt "binder" væske i kroppen, hvilket i værste fald kan give svangerskabsforgiftning.

Her er altså to fødselslæger, der i deres arbejde har brugt den viden og indsigt, som folketraditionen også indeholder. Møllers bog rummer mange muligheder for at omvurderer den gamle folkelige viden eller udfordringer til revision, om man vil.

Møller er selv inde på tanken, at der i mange optegnelser om fødsler er gode eksempler på rationel behandling af fødende kvinder, men han finder det ikke relevant, at inddrage dette i sammenhæng med den øvrige tekst i bogen om MOR OG BARN. Jeg har spekuleret en del over, hvorfor Møller havde en sådan holdning. Hvorfor fandt han det ikke relevant, at videreformidle den folkelige indsigt, som han altså vidste eksisterede, og sandsynligvis havde eksisteret meget længe på hans eget fagområde?

Jeg har ikke fundet noget tilfredsstillende svar.

Sundhed og trivsel.

Hvis man skal beskæftige sig med fænomenet folkemedicin er det ikke nok at holde sig til sygdomstilfældene og deres behandling. Aspektet: hvordan forbliver man sund, er af stor folkemedicinsk betydning.

I vores samfund har der været en kulturel modstand mod at beskæftige sig med sig selv, at tale om sig selv. Angsten for at få prædikatet HYPOKONDER påklædt sidder i de fleste.

Alligevel er der i de senere år vokset en begyndende forståelse for betydningen af at bevare sin sundhed længst mulig frem. Jvf. f.eks. kondiløberne.

Finn Abrahamowitz skriver i en artikel i Information (Abrahamowitz 1980), at to trediedele af de bøger han fik til anmeldelse i efteråret 1980 på en eller anden må-

de handler om sygdomme og deres bestemmelse.

”Måske er der det tegn på øget erkendelse af betydningen. Måske er det kun et tilfælde”,

skriver Abrahamowitz. Jeg tror ikke det er et tilfælde, at striber af bøger om sygdoms/sundhedsbehandling i de seneste er kommet ud på markedet. Det er en forskningsopgave, at finde ud af, hvorfor man netop nu er på vej væk fra hypokonderskrækken i en bevægelse mod en større selvindsigt, bedre viden om sin egen krop og dens funktioner.

Jeg er tilbøjelig til at bruge udtrykket SUNDHEDSBEHANDLING. At man behandler uden at være diagnostiseret syg. At ens velbefindende har en fremtrædende plads i ens hverdag. Her mener jeg at den moderne folkemedicin, på godt og ondt, mere end noget andet, eller nogen andre, byder på et stort udvalg af behandlingsmetoder - eller vedligeholdelsesmetoder. Set i et noget videre perspektiv, er jeg ikke så sikker på, at den etablerede lægevidenskab anlægger et nær så holistisk synsvinkel på menneskers psykiske og fysiske velbefindende, som folkemedicinen. Det være sig den kommercielt orienterede, eller den fra person til person udveksling af gode råd og erfaring.

Folk handler.

Netop på sundheds/trivsels området er det begrænset, hvad det etablerede sundhedssystem har at tilbyde. Det er ofte når det drejer sig om småskavanker, smågener, de tilfælde, hvor mange ”bare er skidt tilpas” at man hos lægen får den besked, ”at det må man lære at leve med”, eller sagt med andre ord: ubehagene er ikke alvorlige nok til en sygdomsbehandling - er ikke behandlingsegne.

På lidt længere sigt mener jeg, at det her er væsentligt at interessere sig for det kvindelige perspektiv, da det i stor udstrækning er, og altid har været, kvindernes gebet, at klare familiens sundhed/trivsel, der hvor ubehaget ikke er behandlingsegnet. På planet den varme hyldebærsaft mod forkølelse, sennepsplasteret, og der hvor det gjaldt om, at børnene fik den rigtige kost, etc. etc.

Folk handler såvel med deres sundhed, som med deres sygdom. Ordet handlen i sammenhæng med folkemedicin har jeg lånt fra Birgitte Rørbye (Rørbye 1977). Hun skriver:

”der vil altid være en lang række patientkategorier, hvis behov nødvendigvis ikke kan tilgodeses af den legale lægevidenskab, og der vil altid eksistere sådanne grupper i ethvert samfund. I vores dage har kvaksalvernes patienter så at sige altid været hos en læge først, men af den ene eller anden grund er de ikke tilfredse med behandlingen og/eller resultatet. *Denne mangelsituation udkrystalliserer nogle behov*, der for kvaksalverpatienterne eller deres pårørende giver sig udtryk, i at de *handler*. De opgiver ikke uden videre, men forholder sig aktive til deres situation ved at opsøge alternative metoder.

(mine fremhævelser).

Mangelsituationen (= den ikke tilstrækkelige lægeformåen) udkrystalliserer nogle behov, siger Rørbye, og mener at behovet kan mødes med en handlen. Nemlig dette, at man gør noget ved sin situation.

Nyere ikke autoriserede behandlingsformer som zoneterapi og akupunktur er gode eksempler på at en sådan HANDLEN med sygdomme har givet gode resultater,. Et sådant eksempel er beretningen om den kvinde, der efter en fødsel havde pådraget sig en nedfalden livmoder. Lægen mente, at en operation var nødvendig. Det mente kvinden dog ikke, at hun havde videre lyst til. Istedet gik hun selv igang med en behandling, som bestod i at drikke, hvad der kaldes for ”sammentrækkende teer” og at gøre yogaøvelser. Det lykkedes for hende, at ”helbrede” sin nedfalden livmoder og undgå operation. Hendes læge havde ingen kommentar hverken til hendes selvbehandling (= handlen), eller hendes store glæde over ved egen formåen at have undgået operation.

Indbygget i perspektivet om handling er folks egen behandling. Mange mennesker sætter sig ind i litteratur, som findes om folkemedicinsk viden, men også om etableret lægeviden.

Folkemedicinsk viden kombineres med viden fra bøger skrevet af læger eller andre etablerede sundhedsarbejdere. Jeg mener det kunne være interessant at udrede hvilke behandlingsmetoder, der har influeret på folkemedicinen i dens berøring med lægevidenskaben. Hvor meget har udgivelse af populærvidenskabelige lægebøger påvirket folkemedicinen?

Muligheder og begrænsninger.

Sociologerne Laila Launsø og Hanne Marie Nielsen har lavet en undersøgelse af sygdomsbehandling i Næstved. (Launsø & Nielsen, 1980). De inddrager ikke kun de praktiserende læger, men også andre sygdomsbehandlere, såsom fysioterapeuter etc., og også den ikke autoriserede sygdomsbehandlere, såsom zoneterapeuten dybdemassøren, etc. Launsø og Nielsen mener, at man ved at studere de ikke legale, ikke autoriserede sygdomsbehandlere, kan finde nogle indgange til forståelse af de fejl og mangler ved det offentlige sundhedsvæsen, der får folk til at søge alternativ behandling.

Det er et både spændende og relevant perspektiv. Det er væsentligt, at se på, HVORDAN FOLK FØLER SIG BEHANDLET. Hvad de oplever i et behandlingsforløb, og hvor trygge eller utrygge de føler sig.

Formålet med de to sociologers undersøgelse var:

"At belyse og forstå muligheder og begrænsninger for forandringsrettet sundhedsarbejde på det primære kommunale plan".

(Launsø & Nielsen 19.)

Undervejs i arbejdet opdagede de to sociologer, at folkemedicinen også i dag spiller en rolle i sygdomsbehandlingen:

"I undersøgelsesperioden blev vi klar over, at der foregår en vækst i antallet af aktiviteter og aktører, der tegner et sundhedsarbejde udenfor det primære sundhedssystem". (min kursivering).

(Launsø & Nielsen s. 20)

Dette førte til, at de stillede sig spørgsmålet: - "Hvilken funktion varetager de alternative behandlere?" Et spørgsmål, der ude-

mærket kan udbygges tidsmæssigt til både at gælde fortiden og fremtiden. (se også Honko 1978, s. 4).

Folkemedicinens egenverdi.

Der er altså to meget væsentlige forskningsopgaver, nemlig:

I. At belyse det fungerende sundhedsvæsen med dets mangler og fejl ud fra hyppigheden af brugen af folkemedicinen.

II. At belyse folkemedicinens funktion. Her er det vigtigt at fastholde, at folkemedicinen har en *egenverdi*.

En af værdierne er at mennesker handler med deres egen situation.

Jeg vil citere en af mine venner, der er læge, for at have sagt: "I virkeligheden helbreder de fleste sygdomme sig selv efter passende tid. Organismens selvregulering er forbavsende". (min kursivering). Dette er slet ikke nogen usædvanlig lægelig holdning, og det er påstået at mindst 60% af alle sygdomme er såkaldte psykosomatiske sygdomme.

I en kronik skriver professor Henning Krabe (Krabe 1978), at:

"om man så fik alle de moderne dyre hospitaler og alle de læger lægerne kunne ønske sig, ville det ikke bedre folkesundheden væsentligt".

Krabe foreslår, at man tager en milliard af Sundhedsvæsenets budget, og bruger pengene til forbedring af uhygiejniske boliger. Det ville, siger han, være et virkeligt bidrag til forbedring af befolkningens sundhed, bedre end vitaminpiller.

Uhygiejniske boliger helbreder altså ikke sig selv. Det gør det dårlige arbejdsmiljø heller ikke. Jeg mener også, at der er noget farligt i den holdning: at de fleste sygdomme alligevel helbreder sig selv.

Hvad med tiden indtil helbredelsen? - Hvad med den syges familie? Hvad med nedturene og depressionerne, trætheden, den dårlige økonomi på grund af mistet lønindtægt, o.s.v.?

Der er en del der tyder på, at det netop er her den folkemedicinske behandler er mest værdifuld. Fordi hun tager sig tid til at høre på folks problemer, tager folks be-

klagelser alvorligt - også den eventuelle hypokonders.

Den menneskelige kontakt mellem folke-
medicineren og patienten har interesseret
Bente Alver meget, og hun har i sine et-
nomedicinske undersøgelser interviewet bå-
de behandlere og patienter. Hun giver føl-
gende beskrivelse af forskellen mellem en
læges venteværelse og en folkemediciners
venteværelse:

"Där ställs frågor om någon, och der be-
rättas hur det står til med någon annan.
Allt mellanåt dyker Andreas (= behand-
leren) upp från behandlingsrummet med
en patient. Han står mitt i rummet bland
alla och kommenterar patientens sjuk-
dom och behandlingen som han har gett.
Där tas adjö och tackas och följs till
dörren. Man har inte så bråttom. Det
finns en kontakt här, mellan människo-
na, som inte finns i läkarens väntrum,
där man knappt vågar klara strupen, där-
för att den intillsittande skulle kunna
missförstå det som ett försök till kon-
takt"... (Alver 1980, s. 143).

Når folkemedicinen, eller de alternative be-
handlingsmetoder stadig eksisterer på trods
af et fuldt moderne udbygget behandlings-
system med avanceret teknologi og moder-
ne hospitaler, så er menneskelig kontakt el-
ler mangel på samme ikke den eneste for-
klaring.

Folks erfaringer har lært dem, at læge-
væsenet kommer til kort overfor visse syg-
domme, som folkemedicinen klarer. Birgitte
Rørbye mener, at den alternative helbre-
der altid vil være en del af ethvert samfund
(Rørbye 1978, se også Wallis og Morley
1976).

Lægernes egen fagkritik.

I bogen: "De er syge sagde lægen" (Ege,
m.fl. 1977) anlægger en gruppe yngre læ-
ger et meget fagkritisk syn på lægebehand-
lingen. De mener, at der er ting, der er me-
re behandlingsegnede i systemet og andre
der slet ikke er det.

En af de bedre egnede sygdomme at la-
de sig behandle for i systemet er f.eks. et
brækket ben.

"Læger elsker gode, fede sygdomme: tu-
berkulose, brækkede ben, lungebetændel-
se og bylder. Dem er vi godt uddannede
i".

(Nørrelund 1977, s. 26).

Forklaringen skal ikke kun søges i proble-
mer for den stressede og overbebyrdede læ-
ge, men også i lægestandens syn og udgangs-
position.

Lægen Per Steinø skriver: (Steinø 1977,
s. 14).

*"Man får kun øje på det, man er opdra-
get til at se, og da (læge) uddannelsen
domineres massivt af undervisningen i
manifest sygdom og dennes behandling,
er det ikke overraskende at lægerne ikke
får øjnene op for de store muligheder,
der ligger i forebyggende indsats".*

Forebyggende behandling knytter an til men-
neskers almene velbefindende, og netop
VELBEFINDENDE kan medvirke til at for-
hindre alvorlige lidelser i at udvikle sig. Ba-
lancepunktet for forebyggelse og behand-
ling er både holdningsbestemt og økonomisk
bestemt. Meget af den lægelige fagkritik
handler om den manglende forebyggelse.
(Illich 1976).

Det er ikke alle læger der til enhver tid
vil anbefale deres egen eller deres kollega-
ers behandlingsmetoder. Den norske læge
Vilhelm Schjelderup mener om sine kolle-
gaer, at:

*"legens vitenskapelige forskning i våre
dage i kanskje særlig grad drives ut fra
mer karrieremessige og prestigemessige
b hensyn. Virkelig nye opdagelser er gjer-
ne ikke populære med en gang, og op-
dageren risikerer snarere å forspille sin
karriere een å fremme den..."*

(Schjelderup 1974, s. 7)

I sin bog gennemgår han alternative, altså
ikke autoriserede behandlingsmetoder, så-
som zoneterapi, akupunktur, homøpati
o.s.v. Han mener, at der i forskellige for-
mer for ikke autoriserede behandlingsfor-
mer ligger nogle potentielle muligheder, som
kunne medvirke til at rette op på skævheden
i medicinsk praktis og medicinsk tænkning.
(s. 8).

Jeg mener, at netop lægernes egen fag-

kritik er et perspektiv, der hører med i forskningen af folkemedicinen. Den omstændighed, at læger tilkendegiver, at de ser fordele ved en sammenkobling af etableret lægebehandling og alternativ behandling, bør vi ikke overse. I særdeleshed er den respons disse læger får hos deres fagfæller et studie værd.

Yderligere bør vi være klar over, at sådanne læger har eksisteret før i tiden, og at de oftest var i stærk opposition til deres fagfæller. Den franske læge Pare var en sådan læge. Han levede i det sekstende årh.

Portræt af Paré er fra Haggard's lægekunsten gennem tiderne.

Frankrig. Han var først militærlæge og blev siden fødselslæge. Een af hans kontraverser med andre franske læger var hans udgivelse af en fødselsbog på FRANSK, istedet for LATIN, således at ethvert ... "parisisk pigebarn" kunne læse hvad der stod i bogen,

hvilket de andre parisiske læger fandt meget forkasteligt. Een af anekdoterne der er blevet fortalt om Paré er følgende (Haggard 1936, s. 168):

"Som militærlæge blev han kaldt til en mand, der var blevet slemt forbrændt. Han begav sig til sit lægetelt for at hente helbredende salve, men mødte undervejs en gammel kone, der fulgte med hærens Tros. Hun fortalte ham, at det bedste middel mod brandsår - husk, at vi befinder os i det sekstende århundrede - var at lægge hakkede løg på såret. Pare var altid lydhør overfor forslag. Han prøvede løgkuren, og mandens ansigt heledes godt, så behandlingen syntes at være god nok. En mindre personlighed, en mand uden den velsignede egenskab, vi kalder skepsis, havde sluttet, at løgene lægede såret. Det er denne falske logik, som fra de primitive tider og til vore dage har belemret lægekunsten med en mangfoldighed af unyttige midler og kure. Men Pare stillede sig et spørgsmål, og det beviser, at han var videnskabsmand: Kunne såret være læget ligeså godt uden løg? Hjalp løgene, eller lægte sårene på trods af løgene? Han foretog et forsøg for at få det opklaret. Kort tid efter fik han en soldat under behandling, der var slemt forbrændt på begge kinder. Pare lagde hakkede løg på den ene kind - den anden var kontrol. Han konstaterede, at den løgbehandlede kind lægedes hurtigere end den anden, og således fik han gennem et sundt og logisk forsøg afgjort, at behandlingen duede.

Man kunne sige, at Pare "opdagede" en værdi i en behandlingsmetode som efter al sandsynlighed var af folkemedicinsk oprindelse. Der er utvivlsomt andre læger, der blankt ville have afvist rådet fra den gamle kone, som det skinbarlige sludder.

Folkemedicinen og psykiske lidelser.

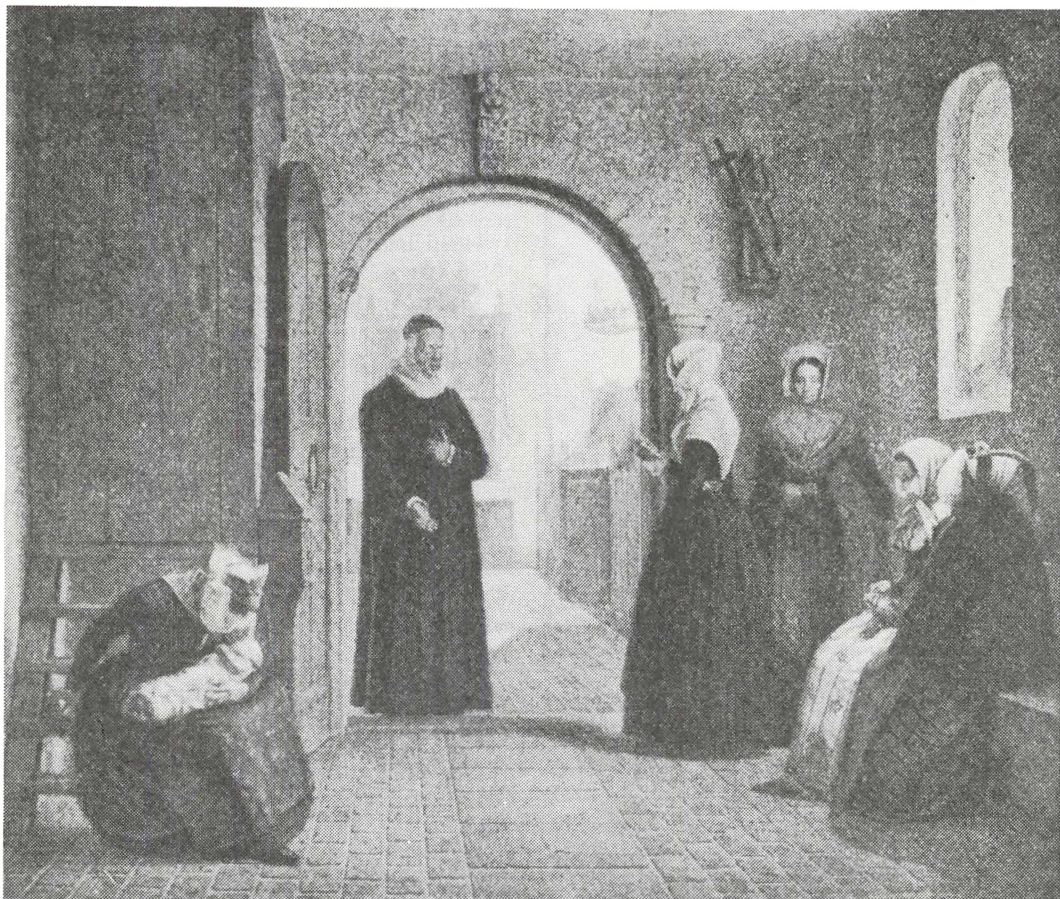
Den 30 januar 1980 var der et interessant indslag i den danske Tv-avis. Optagelserne var fra en flygtningelejr i Thailand for Cambodianske flygtninge.

En fransk psykiater, der arbejdede i lejren, blev interviewet. Han fortalte, at

de psykiske skader på både børn og voksne var enorme. Det var selvfølgelig skader forårsaget af krigen, men skyldtes også for manges vedkommende SKYLD-FØLELSE over, hvad mange af de voksne havde deltaget i af diverse grusomheder under det tidligere regime. Flygtningene var såkaldte røde Kh' mer. Psykiatikeren indrømmede, at han følte sig temmelig magtesløs overfor de store problemer, og han følte at vestlige behandlingsbetoder slet ikke slog til her. Han og hans kollegaer var begyndt at henvise disse tungere psykotiske tilfælde til den Cambodianske medicindoktor i lejren. For, sagde den franske psykiatiker, medicindoktorens kendskab til disse mennesker og deres kulturelle betingelser er

langt bedre, end den vestlige læges. Medicindoktoren "helbredte" således sine landsmænd med ældgamle ritualer, medens psykiatikerer nøjedes med at se til. Behandlingsmetoden, som blev vist i TV-indslaget, bestod at føre et tændt stearinlys hen over en tønne med vand, medens medicindoktoren fremsagde formuler, der skulle få dæmonerne til at flygte. Derefter lod han sine patienter overhælde sig med det rensede vand.

Jeg har spekuleret meget over den optegnelse jeg gjorde om dette indslag. Jeg kan ikke lade være med at sætte den i relation til den gamle nordiske skik med KIRKEGANGSKONERNE. Nemlig den skik, at kvinden, der havde født, var anset for at være uren, fordi hun jo havde undfanget barnet "i synd".

Kvinden der fremstilles i kirken i 1971 er fra Gustavsons' Kyrktagningsleden, Varbergs Museum Årsbok 1972. Sammedsted: Jomfru Marias Kirkegang, fra 1842.

Efter fødslen skulle hun derfor "genoptages" i kirkesamfundet ved en ceremoni i kirken.

Dette kunne f.eks. ske samtidig med, at barnet ved dåben blev optaget i kirken. (Skjelbred 1972, Møller 1940). Denne skik var observeret så sent som 1970'erne i Sverige (Gustavsson 1972).

Ceremonien med optagelse af kirkegangskonen kunne også have "mirakuløs virkning" for kvinder der efter en fødsel var blevet "underlige", hvilket jeg tolker som dækkende for en fødselspsykose eller en fødselsdepression. Der fortælles om kvinder, der igen blev raske efter deres fremstilling i kirken. Meget stærke fødselssmerter, men også følelsesmæssige problemer omkring og efter en fødsel kan udløse både psykoser og depressioner. Den måske eneste behandling, man dengang har kendt herfor, var denne religiøse ceremoni, altså accepten af kvinden i det religiøse fællesskab, som dog ikke kun var for de kvinder, der var blevet "underlige", men for alle kvinder, der havde født.

"En kone, der havde født mange børn, var blevet så nervesvækket, at hun var helt sindsyg'. Hun forlangte, efter en fødsel at blive indledt i kirken, og lægen rådede også til. Da præsten trådte ud i våbenhuset, faldt hun på knæ og kyssede fligen af hans præstekjole. Præsten talte så til hende, hun stod helt rolig og hørte derpå. Senere ofrede hun, hun nejede dybt ved alteret, og 'da hun gik ud af kirken, var hun fuldstændig helbredet'.

(Møller 1940, s. 495, og Kristensen 1891-93 IV, s. 218).

Jeg mener ikke, at disse to eksempler: de røde K'ner og kirkegangskonerne, er bevis på hverken det ene eller andet. Men det giver et fingerpeg om, hvilken retning eventuel folkloristisk forskning kunne tage; og hvilke teorier, der eventuelt kunne afprøves på et større materiale. Det er måske her, at man kan begynde at tale om den folke-medicinske videns egenverdi.

Hvornår og hvordan har en metode været?

Eller sagt på en anden måde, hvornår helbreder den sygdommen, hvad enten den

er psykisk eller fysisk betinget, og hvad enten den er indbildt eller ej?

Problemløsningsmodel.

Hvornår helbreder den på en sådan måde, at patienten føler sin situation væsentlig forbedret?

Kan en behandlingsmetode være brugbar i een situation og ubrugelig i een anden?

Var de kirkegangskoner, som blev helbredt ved den kirkelige ceremoni ligeså godt eller måske bedre stillet, end de kvinder, der i dag bliver indlagt med fødselspsykoser på psykiatriske afdelinger og behandlet med angstdæmpende psykofarmaka?

Martin Døssing skriver, at "400.000 danskere spiser psykofarmaka dagligt. (Døssing 1976, s. 31), og:

"Samtidig med at lægen ordinerer psykofarmaka videregiver han 'recepten' på en problemløsningsmodel, som igen virker tilbage på lægerne i form af pres for at få dem til at ordinere flere psykofarmaka. På denne måde bliver det en mere og mere udbredt opfattelse i befolkningen, at psykiske og sociale problemer kan 'klares' med nervepiller", og spørger artiklens to forfattere:

"Hvilken rolle er det lægen spiller, når han får undertrykte kvinder og arbejdsløse mænd til at være ligeglade?"

Og jeg vil spørge: Hvilken rolle har folke-medicinen spillet, tidligere og i dag, i dette spil om menneskers psykiske velbefindende?

Kvinder og sygdomsbehandling.

Fra flere sider, er der de seneste år dukket en del litteratur op med forskellige kvindespæktiver. Meget af denne litteratur centrerer sig om forskellige former for UNDERTRYKKELSE. To områder synes at være af særlig interesse, nemlig.

I. angsten for og undertrykkelsen af kvindelig seksualitet.

II. Angsten for og undertrykkelsen af kvindelig viden og erfaring.

I særdeleshed synes den viden som knytter sig til REPRODUKTION; altså undfangelse, svangerskab, fødsler, abort og prævention, at være udsat for undertrykkelse. Men også viden om sygdomsbehandling synes at være

noget kvinderne traditionelt har taget sig af, og alligevel synes det, at kvindernes store viden, er blevet nedvurderet. Ann Oakly skriver (Oakly 1976, s. 23).

At der etymologisk og historisk er fire benævnelser og roller, som har været relateret til hinanden, nemlig: KVINDE, HEKS, JORDEMODER og HELBREDER (læge). Kvinderne har en lang historie, som samfundets sygdomsbehandlere i de førindustrielle samfund i Europa og Amerika:

"The 'good' Woman; 'cunning Woman and 'wisewoman' was the person to whom people turned in times of illness; she represented the chief medical practitioners available to a community living in constant poverty and disease".

Og, siger Oakly videre, i periodens litteratur er de mandlige sygdomsbehandlere ikke nær så ofte omtalt som de kvindelige. Der er en grund til dette, mener hun. Behandlingen af syge var et arbejde som påhvilede ikke kun overklassens kvinder, men også underklassens kvinder. I denne rolle som sygdomsbehandler/læge, havde disse kvinder kendskab til anatomi, astronomi, psykoterapi og farmakologi. De kendte og anvendte smertestillende midler, midler mod infektion, afføringsmidler, melldrøje. Sidste er i dag en af de vigtigste bestanddele i den medicin, der gives til fødende kvinder for at fremskynde veer. Men kvinderne kendte også belladonna og mange andre midler, og dertil kom, at deres arbejde var velanskrevet.

For at gøre en meget lang historie kort. Så fik kvinderne ikke lov til at beholde deres status som velanskrevne sygdomsbehandlere. De fik heller ikke uddannelses- og forskningsmuligheder indenfor områderne sygdom og fødsel.

De manglende muligheder for uddannelse, er noget forskere af kvindehistorie er meget optaget af. De, til tider, meget skarpe angreb, der er kommet på de læge/mandsdominerende monopoltilægnelser af sygdomsbehandlingen referer ofte til den omstændighed, at det var forfølgelserne af jordemødrene i det 14. årh., som indledte hekseprocesserne. Forfølgelserne tog først og fremmest udgangspunkt i den omstændighed, at jordemødrene havde en stor viden om urtemedi-

cin, pleje af syge, og naturligvis om fødsels-hjælp. Men de havde også et stort kendskab til præventions- og abortmidler.

Det var disse hekse- og jordemødres indsigt og viden, man var bange for. Lægemonopolerne forhindrede kvinderne i at udøve deres sygdomsbehandling udenfor deres egne hjem og familie - at være professionelle. (Heinsohn m.fl. 1981).

I Amerika lykkedes det AMA (= Det amerikanske lægeforbund, stiftet 1848) at få forbudt jordemoderhvervet, fordi: "Amerikas omfattende ressourcer af proletarisk obstetrisk undervisningsmateriale blev bortødslet på uvidende jordemødre", skriver Barbara Ehrenreich og Deidre English i deres bog (Ehrenreich m.fl. 1976, s. 46)., de beskriver nogle af de holdninger, som de mandlige amerikanske læger viste. Holdninger, som ikke er upåvirket af den omstændighed, at USA' fattige kvinder brugte fem millioner dollars om året på jordemødrene - "et beløb, der retteligt tilkom de profes-

Karikaturtegning fra Ehrenreich m.fl.'s Hekse, jordemødre og sygeplejesker.

nelle", altså lægerne selv. For den ny mandlige lægestand, der havde tiltaget sig den faglige magt, betød forbudet mod jordemødre i begyndelsen af dette århundrede, en konkurrent mindre.

Det lykkedes også de amerikanske læger at holde kvinderne ude af lægeprofessionen temmelig længe, og "I de sjældne tilfælde, hvor det lykkedes for en kvinde at få indpas på en 'autoriseret' medicinsk læreranstalt, blev hun konfronteret med en række sexistiske forhindringer. Først og fremmest var de mandlige studerendes vedvarende og ofte småsjofle forstyrrelser. Dernæst var der professorer, som ikke mente, at de kunne drøfte anatomi i kvinders påhør. Der var lærerbøger i stil med en kendt obstetrisk tekst fra 1848, som fremførte: "Hun (kvinden) har et hoved, der næsten er for lille til at rumme forsvar, men lige stort nok til kærlighed".

Der var ansete gynekologers teorier om, interlektuel aktivitets skadelige virkning på kvinders evne til at føde børn. Først et stykke ind i dette århundrede dukkede de ikke autoriserede medicinske læreranstalter op i USA, og de gav uddannelsesmuligheder for farvede og for kvinder. Vanskelighederne var dog ikke overstået hermed. Det var længe vanskeligt både for farvede og kvindelige læger at få stillinger. "Lægevidenskaben var blevet et erhverv for den hvide mand, der tilhørte middelstanden". (Ehrenreich m.fl. s, 29).

Kvinderne kunne blive sygeplejesker. Jordemødre i vores betydning af ordet er et ukendt begreb i det officielle amerikanske sundhedssystem. Men nogle amerikanske kvinder har givet sig selv og hinanden en - ikke autoriseret - uddannelse som jordemødre og assisterer ved hjemmefødsler. (Lang m.fl. 1972 og Gaskin m.fl. 1975).

Hvorfor nu gøre så meget ud af de amerikanske kvinders problem?

Fordi jeg mener, at selv om problemet om kvinders uddannelsesmuligheder i Europa, ikke var helt så alvorligt som i Amerika, så illustrerer strategien meget godt den sexistiske politik, der er blevet ført for at bevare lægemonopolet, og at holde kvinderne udenfor. Eller rettere, at skubbe kvinderne

væk fra lønnet autoriseret sygdoms/sundhedsbehandling, og ikke mindst forskningen.

Ingen har endnu kigget nærmere på de danske lægers beskyldninger og mistænkeliggørelse af de danske jordemødre eller såkaldte nærkoner i det 18. årh., hvor kampen om HVEM, der skulle styre jordemødrenes uddannelse, og efter hvilke principper, fandt sted.

Lægerne beskyldte jordemødrene, ikke alene for ukyndighed, men også for at være drikfældige. Måske er der noget om disse beskyldninger. Men det er værd at bemærke, at heller ikke lægernes kyndighed på fødselsområdet var videre godt på den tid, og at såvel læger som jordemødre stod magtesløse overfor visse typer af fødselskomplikationer, f.eks. i de tilfælde, hvor kvinden på grund af engelsk syge som barn, havde deforme bækkenknogler. Måske er lægernes kritik af jordemødrene stærk overdrevet, og der kan være årsager til denne nedvurdering af den kvindelige viden og indsigt i sygdomsbehandling og fødselsvidenskab.

Jeg tænker her selvfølgelig i kønspolitisk retning.

Litteratur.

- Abrahamowitz, Finn: En syg sjæl i et sygt lege-me. Information 25.10. 1980.
- Alver, Bente: Andreas. En etnomedicinsk profil, Botare, en bok om etnomedicin i nordn. Fal-köping 1980.
- Døssing, Martin: Stesolid - for hvem. Naturkam-pen, 1976.
- Ege, Peter, m.fl.: De er syge, sagde lægen, Kbh. 1977.
- Ehrenreich, Barbara og English, Deidre: Hekse, jordemødre og sygeplejesker. En beretning om kloge koner, Alfehjul, Kbh. 1976.
- Gaskin, Ina, May m.fl.: Spiritual Midwifery, The Farm Book Press, Tennessee, USA, 1978.
- Gotfredsen, Edv.: Medicinens historie, Kbh. 1973.
- Gustavsson, Anders: Kyrktagningsstedens..., Var-berg Museum, Årsbok 1972.

- Haggard, H.W.: Lægen gennem tiderne, Kbhvn. 1937.
- Heinsohn, Gunnar, m.fl.: Menneskeproduktion, befolkning, stat, familie, Kurasje, Kbhvn. 1981.
- Honko, Lauri: Folkemedicinen i utvecklingsperspektiv, Tradisjon, nr. 8. 1978, s. 1-26.
- Illich, Ivan: Grænser for lægevidenskaben, Kbhvn. 1976.
- Krabe, Henning: Med lig i lasten, Politiken? okt. 1978.
- Kristensen, E.T.: Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv, bind IV, Kolding 1891-93.
- Lang, Raven: Birth Book, Genesis Press, USA, 1972.
- Launsø, Laila og Nielsen, Hanne: Sundhedsarbejde på tværs, int. for socialmedicin, 1980.
- Leboyer, Frederic: Fødsel uden vold, Kbhvn. 1976.
- Morley, Peter og Wallis, Roy: Marginal Medicine, London 1976.
- Møller, J.S.: Moder og Barn i dansk overlevering, Kbhvn. 1940.
- Nørrelund, se Ege. P. m.fl., 1977.
- Oakly, Ann: Wisewoman an medicin man, The rigths and wrongs of woman, New York, 1976.
- Read, Grantly, Dick: Den naturlige fødsel, 2. udgave, Kbhvn. 1961.
- Samme: Nutidig Folkemedicin, Unifol, Kbhvn. 1977.
- Schjelderup, Vilhelm: Legekunsten på nye veier. Oslo 1974.
- Skjelbred, Ann Helene, Bolstad: Uren og hedning, Oslo 1972.
- Steinø, Per: Sygdomsmodeller, se Ege. P.
- Weiser Aall, Lily: Svangerskap og fødsel i nyere norsk tradisjon, Oslo 1968.

Följsamhet?

Om logik och verifikation inom etnologin.¹⁾

Av Karin Lindvall.

I denna artikel diskuterar Stockholmsetnologen Karin Lindvall utifrån ett vetenskapsteoretiskt perspektiv etnologins/kulturanthropologins verifikationsproblem.

En ständigt central fråga inom etnologin, liksom inom andra ämnen, är hur man ska avgöra om en text och en analys ger rättvisa åt och säger något giltigt om den studerade "verkligheten". Enligt vilka kriterier ska en framställning anses giltig och välgrundad? I takt med att ett kulturanalytiskt tolkande perspektiv blivit mer framträdande inom etnologin har de självklara svaren på denna fråga upplösts. Därvid²⁾ har "logisk konsistens" föreslagits och diskuterats som verifikationskriterium, eller åtminstone som bedömningsgrund, förutom som ett allmänt krav på varje vetenskaplig framställning.

Framställningen ska alltså vara fri från självmotsägelser och de gjorda slutledningarna logiskt riktiga. Man får inte säga A på sidan 97 och icke-A på sidan 134, och har man påstått att alla människor är rationella och att Berit Svensson är människa kan man inte påstå att Berit är irrationell. Det ställs av etnologer inga större eller mer strängt formaliserade krav på logiken. När etnologer talar om logik och logiskt konsistens rör det sig vanligen om en petig, rätt vardaglig *common-sense*-logik, som de flesta bär med sig som tämligen självklar. Det är inte fråga om att stiga in i den formella logikens värld.

Rules of reasonableness - tankeregler.
Den brittiska vetenskapsteoretikern och

sociologen Julienne Ford har beskrivit ett paradigm - det specifikt vetenskapliga såväl som det vardagliga *common-sense* - som bestående av:

1. "basic-beliefs", dvs grundantaganden om hur världen, människorna, samhället, "verkligheten" är beskaffad
2. "figuration of facts", dvs perceptions- och kategoriseringsvanor, konceptualiserande etc som skapar något av eller formar våra sinnesintryck
3. "rules of reasonableness", dvs "some rules of inference which serve to confine thoughts together within certain predefined channels" eller "the proper channels, the commonly accepted notions about the correct way of linking thoughts together". Dessa tankeregler sätter gränser mellan tänkbart och otänkbart, mellan *sense* och *nonsense*, både för det vi ser och det vi säger/skriver och tänker
4. "kept knowledge", dvs det vi håller för kunskap.³⁾

Man kan se logiken - den petiga vardagslogiken - som en uppsättning mycket djupt liggande och viktiga "rules of reasonableness".

Logik och mångtydighet?

Logik handlar om hur olika delar av ett argument - en samling påståenden och en slut-

sats, olika begrepp och satser - hänger ihop och kopplas till varandra. Man skiljer mellan *matters-of-logic* och *matters-of-fact* eller med andra ord mellan analytiska och syntetiska satser.⁴⁾ Analytiska satsers giltighet är en fråga om logisk sanning eller konsistens helt och hållet inom satsen/satserna. Förutsättningen för att vi ska kunna bedöma analytiska satsers giltighet är att vi förstår innebörden i de ord som ingår i satserna och att orden och satsen som helhet har en *entydig* mening. Detta grundkrav på entydighet gäller för alla typer av slutledningar och förklaringsformer vare sig dessa bygger på generella lagar eller är olika typer av intentionella och teleologiska förklaringar. "To the extent that there is ambiguity in the meaning of the terms involved, or looseness in the logical relationships between them, to that extent we shall not know how to look for the errors we have made", skriver Alan Ryan i en bok om samhällsvetenskaplig vetenskapsteori.⁵⁾

Nu är det ju så att etnologens studieobjekt vanligen kännetecknas av mångtydighet (den sociala och kulturella "verkligheten" är meningsladdad) och oftast vill vi behålla, förmedla och ibland t o m utveckla mångtydigheten. Inte sällan måste vi då ta till innebördsrika, talande ord och satser. Hur kan detta förenas med logikens krav på entydighet? Är det egentligen över huvud taget möjligt att förena ett Verstehen-perspektiv med ett strikt krav på logisk konsistens? Förutsättningen måste vara att man inte kräver en rigorös logik, utan en mer löslig där viss mångtydighet tillåts. (Men var går då gränsen mellan tillåtet och otillåtet?) Eller är analysens mål trots allt att strikt entydiggöra det mångtydiga? I så fall faller en hel del av den moderna etnologin utanför, och många av dess kunskapsmål blir omöjliga.

I motsats till analytiska satsers handlar syntetiska satsers giltighet om faktisk empirisk sanning, dvs sanningen finns att söka utanför satserna. Analytiska satser har självfallet inget att göra med den faktiska sanningen. Det är fullt möjligt att bygga en logiskt sann, konsistent och stringent framställning på faktiskt osanna premisser och

slutledningar. "Logisk konsistens" kan självfallet aldrig vara ett verifikationskriterium i den vanliga bemärkelsen kriterium på empirisk giltighet eller faktisk sanning. I rimlighetens namn är det alltså något annat man menar när man talar om "logisk konsistens" som ett verifikationskriterium.

"Verklighetens" ordning.

Det som kan avses är ett logiskt samband mellan framställningen (och dess tolkningar) och den undersökta empirin samt ett inre sammanhang utan själv motsägelser i framställningen.

Detta reser frågan: *Var finns sammanhanget och motsägelsetheten* - i framställningen och/eller hos studieobjektet? Påstår man att "logisk konsistens" är ett verifikationskriterium har man samtidigt påstått att sammanhanget finns hos studieobjektet, dvs i den studerade "verkligheten" som finns "där ute". Man måste alltså då anta att "verkligheten" någonstans är ett motsägelsefritt och ordnat sammanhang. Gör man inte det blir påståendet att "logisk konsistens" är ett verifikationskriterium en meningslös och absurd utsaga. Om man dock antar att det inte är en meningslöshet hur fungerar det då? Hur tacklar forskaren de motsägelser han finner hos "verkligheten"?

Det forskaren studerar och skriver om i sin framställning har jag här kallat "verkligheten". Det kan för etnologen vara allt från samhälleliga institutioner och livsformer till "kollektivt medvetande", till symbolsystem och föreställning, värdesystem, regelsystem etc - olika delar av det levda livet och samhällslivet. Vi början av analysen uppenbarar sig denna sociala verklighet för forskaren oftast som en sörja av otydliga mångtydigheter och motsägelser. "Verkligheten" tycks inte vara särskilt sammanhangsfyllt och själv motsägelsefritt, men regelbundenheter, innebörder, sammanhang och mönster framträder under arbetets och analysens gång. Forskaren tycker sig förstå och kan förklara alltmer och eftersom försvinner motsägelsefullheten och framstår som något begripligt och ordnat. Den ena efter den andra motsägelsen länkas till något motsägelsefritt eller till en ny motsägelse på en an-

nan nivå ... osv. Men i slutändan måste forskaren anta att det finns en ordning och ett motsägelsernas upphörande, även om han innan dess mött en mängd motsägelser. Det är här forskarens basic beliefs kommer in. Det är grundantagandena som förser forskaren med ordning. Det är till grundantagandenas ordning och självmotsägelselflöhet forskaren så att säga reducerar ner det sista obegripliga, vare sig detta sker explicit i framställningen eller bara i det egna tänkandet.

"Rules of reasonableness" och grundantaganden kopplas således här till varandra i en allians där de stöttar varandra. Man kanske hellre ska säga att "rules of reasonableness" klavbinder hela analysen, framställningen och delar av forskarens paradigm. Allra starkast binder vissa djupt liggande rotregler, som de vanliga logikreglerna, vilka man har i sig både omedvetet och som uttryckta och medvetna krav. ("Rules of reasonableness" är överlag starka och Julianne Ford betonar deras betydelse både som paradigmbytesförhindrare och som spjutspetsar vid paradigmbyte.⁶) Jag föreslår alltså att vissa rotregler, reglerna för en ganska alldaglig logik, resulterar i att vissa grundantaganden måste göras, dvs grundantaganden om ordning. Var i "verkligheten", t.ex. i kulturen, denna ordning antas finnas är dock en annan fråga.⁷) Det finns all anledning att kräva att grundantagandena i görligaste mån explicitgörs (i görligaste mån eftersom det ligger i grundantagandenas natur att de till viss del förblir omedvetna, men det är stor skillnad mellan det helt omedvetna och inte klargjorda och det till vissa delar medvetna och klargjorda).

Utifrån idén om logisk konsistens som verifikationskriterium har jag fört fram en bild av hur forskningen kan tänkas gå till. Det är möjligt att det går till på det beskrivna sättet oberoende av denna verifikationsidé. Det är en bild som väl stämmer överens med det enkla faktum att människor i gemen, och därmed också forskare, har svårt att förstå det motsägelselfyllda. Vi tycker oss helt enkelt inte ha förstått en samling fenomen om vi inte har fått *ordning* på dem. "Inkonsistenser är bara ett

uttryck för vad forskaren inte förstått"⁸) är kanske ett ofrånkomligt konstaterande. För att förstå (och för att kunna förmedla vår förståelse) måste vi skapa ordning och sammanhang, men samtidigt är det ju fullt möjligt att den giltiga (mest "sanna") bilden av studieobjektet ibland är den motsägelselfulla. Forskaren är dömd till ordningssamhet eftersom forskningen är, och naturligtvis måste vara, en rationell verksamhet. Men det är viktigt att se att här finns ett dilemma, som är särskilt tydligt för utforskare av en meningsfylld kulturell och social "verklighet". Det finns en fara i att för snabbt ta till ordningssamheten och på ett för tidigt stadium i analysen pressa på "verkligheten" en ordning och konsistens som inte finns där.

Vad har hänt med idén att logiskt konsistens är ett verifikationskriterium? Den har åter gått upp i rök. Det som sades vara ett verifikationskriterium har tvingats ingå allians med grundantaganden och vara beroende av dessa - på ett sätt den starka och på ett sätt den svaga parten. Grundantaganden är nödvändiga, betydelsefulla och konsekvensrika samt omöjliga att verifiera - dem tror man på, håller för sanningar med stort S eller, om man är mer skeptiskt lagd, för troliga sanningar, men man inbillar sig inte att de ska vara möjliga att verifiera.

Kunskapsteoretiska perspektiv.

Man kan urskilja två grundläggande frågor som alla utforskare av den "sociala verkligheten" måste ta, och alltid (explicit eller implicit, medvetet eller omedvetet) tar, ställning till. (Givetvis hänger de båda frågorna samman, liksom de svar som ges på dem). Den ena frågan gäller studieobjektets karaktär. Vad eller hur *är* den "sociala verkligheten" och följdfrågan hur ska denna "verklighet" behandlas? Förenklat och kortfattat kan sägas att de svar som ges på denna fråga grupperar sig i huvudsak i två läger. I det positivistiska läget betonas studieobjektets objektiva, eller t o m övermänskliga, karaktär. Man söker kunskap om objektivet existerande och *objektiva "sociala fakta"* och förklarande samband mellan dessa. So-

ciala fakta behandlas som ting därför att de är som ting, i enlighet med Durkheims metodologiska tes. I det andra lägret betonas istället att studieobjektet karakteriseras av *mening* och subjektivitet. Mening är nyckelordet för de olika Verstehenperspektiv och hermeneutiska synsätt som finns inom detta läger. Man framhåller att den "sociala verkligheten" är skapad av och för människor och således färgas eller helt definieras av deras medvetanden och sätt att se. Kunskapsmålet blir därför att på ett eller annat sätt förstå intentioner, innebörder och meningssystem.

Den andra frågan är mer utpräglat kunskapsteoretisk och gäller förhållandet mellan forskaren (och forskarens framställning) och studieobjektet, samt därmed vilken typ av kunskap man kan anse vara möjlig och efterstävansvärd. I det föregående har jag, eftersom jag diskuterat ett *verifikationskriterium*, i princip utgått från ett mer eller mindre positivistiskt sätt att se på detta förhållande mellan forskare och studieobjekt - positivism då betraktat som ett mycket vitt begrepp som inkluderar allt från rena positivist till "verstehenpositivister"⁹⁾. Det är alla de som ser som forskarens uppgift att beskriva och analysera en "social verklighet" som finns "där ute" att observera och upptäcka (vare sig de betraktar denna "verklighet" som objektiv och tinglik eller som på olika sätt meningsfull). Forskaren ska, menar de, registrera denna "verklighet" - forskaren som *fotograf*¹⁰⁾ - och den bild av "verkligheten" som är forskarens framställning ska kunna verifieras mot "verkligheten" på något sätt; genom testning eller beläggande eller genom att de människor forskaren avbildar i princip ska kunna säga "jo så där är det nog". Det anses viktigt att "här inne" (i forskarens huvud och framställning) och det "där ute" (studieobjektet/"verkligheten") är kongruent eller nästan kongruent - forskaren ska sträva efter att hans bild fångar in "verkligheten" som den "är". De flesta är dock numera medvetna om att "där inne" aldrig blir riktigt detsamma som det "där ute", utan att all kunskap om "verkligheten" med nödvändighet är en bild som påverkas

av vilken kamera, vilka objektiva och vilka linser man har.¹¹⁾ Det "där ute" som blivit det "här inne" ska dock kunna observeras av i stort sett vem som helst som sett efter noggrant "där ute", dvs man har krav på intersubjektivitet.¹²⁾ Positivisterna och verstehenpositivisterna sätter således upp en gräns mellan sig själva och det som studeras. Ser man utifrån detta epistemologiska perspektiv på logisk konsistens som ett verifikationskriterium finns risk för att man i många sammanhang kommer att ha anledning att fråga sig om konsistensen finns i "verkligheten" eller i framställningen.

För en annan grupp forskare med ett mer renodlat hermeneutiskt perspektiv på kunskap och kunskapsproduktion blir dock denna fråga irrelevant. Den grupp forskare jag åsyftar är de uttalade *översättarna*. De ser alla den "sociala verkligheten" som meningsfull och genomsyrad av subjektivitet - som verklighetskonstruktioner inom olika "forms of life", "life-worlds" eller "communities"¹³⁾, vilka endast kan förstås utifrån sig själva. Översättarna anser även de att de skapar bilder av andras verklighet (eller av andra verkligheter) men de ser sig framförallt som översättare. De översätter en verklighetsbild till en annan verklighetsbild. De kräver inte att deras bild ska kunna verifieras - en översättning kan inte verifieras. Den kan vara bättre eller sämre, mer eller mindre trogen originalet, och därmed bedömas, men en översättning är med nödvändighet en omskapelse och en ny eller medskapelse. Forskaren ses alltså som en verklighetsbildskapare som har översättarens bundenhet till originalet.¹⁴⁾

Det finns en grupp forskare som inte nöjer sig med att vara översättare, utan som utifrån en hermeneutisk kunskapsyn vill gå längre. Man kan kalla dem *innebörds-givarna*. De vill inte stanna vid de studerade människornas verklighetsbild, utan de vill se vad den har för innebörder i ett större sammanhang eller utifrån andra perspektiv. Innebörds-givarna går hand i hand med översättarna ganska länge, men ger sig sedan iväg på egna utflykter för att se för de studerade människorna helt omedvetna eller t.o.m. otänkbara sammanhang, inne-

börder, mönster och strukturer. För innebördsgivarna finns ingen gräns mellan "här inne" och "där ute", utan det flyter samman; vilket också ses som en förutsättning för den kunskap som eftersträvas ska uppenbara sig.¹⁵⁾ Troheten mot det ursprungliga studieobjektet blir en fråga om etik och moral, om "sanningslidelse" och inte om verifikation. Innebördsgivaren kan betona perspektivbytet som nyckeln till och kärnan i den hermeneutiska förståelsen,¹⁶⁾ varvid han alltid riskerar att försvinna bort i perspektivrymderna. Andra innebördsgivare betonar den "hermeneutiska cirkeln" som nyckeln till förståelsen och då finns det man tolkar och förstår hela tiden under näsan på en; det blir en vandring och ett strövande mellan delarna och helheten och ett lagrande av nya innebörder som blir en del av nästa vandringsstig osv. Målet för innebördsgivarna är att berika, dvs att producera intressanta tolkningar vilka säger något om det som studeras så att man tycker sig ha förstått något nytt och mer än vad man förstod tidigare. Resultatet av innebördsgivarens tolkningsarbete är alltså en berikad verklighetsbild, vilken lika litet som översättningen kan verifieras. Läsarna får försöka att se banden mellan den presenterade tolkningen och det de tror sig veta om studieobjektet eller mellan den presenterade tolkningen och den beskrivning forskaren ev gör av sin tolknings utgångspunkt, och den vägen låta sig övertygas, eller inte övertygas, om framställningens giltighet, vetlighet och värde. Inte heller inom denna typ av kunskapsproduktion är frågan om var den "logiska konsistensen" finns - i studieobjektet eller i tolkningen - en riktigt relevant fråga.¹⁷⁾

Kunskapsmålen och synen på studieobjektet, liksom kraven på vetenskapliga framställningar, varierar. De flesta som studerar den "sociala verkligheten" är dock idag ense om att den kunskap som produceras inte är någon Sanning, utan bilder av "verkligheten" (eller av "verkligheter"), präglad av forskarens paradigmen och i högre eller lägre grad av forskarens själv, av dennes personlighet. Steget från denna insikt till en mer konsekvent syn på all kunskap som

symboliska verklighetskonstruktioner eller metaforer är inte särskilt stort (för de hermeneutiskt influerade nästan inget alls).¹⁸⁾ Enligt detta synsätt, som framförts bl a av Richard Brown,¹⁹⁾ och som har sina rötter i flera moderna riktningar inom filosofin, kan vi människor endast se den faktiska verkligheten indirekt utifrån vår världsbild eller från ett perspektiv som är det levda sociala livet - "the lived world as the framework out of which the formal cognition must emerge, and ... understand knowledge to be relational to an intersubjective community of discourse".²⁰⁾ Det är där vi bygger vår verklighet och vår kunskap. Således finns det inte bara en "verklighet" utan många och inte bara en sann kunskap utan många kunskapsformer (eller förståelseformer), som ingen kan säga sig vara sannare eller mer objektiv än andra. All kunskap är symboliska konstruktioner eller bilder av "verkligheten". Detta gäller givetvis även inom vetenskapen och för de vetenskapliga teorierna - "they are instruments of perspective and organization, they must treat their subject matter as something, but in so doing they forego any claim to describing their subject as it "really is". Instead, all representations of human nature are symbolically mediated; none of them can claim to give us ultimate truth"²¹⁾ - all kunskap är tolkande.

Med en sådan kunskapssyn (som finns i botten hos översättare och innebördsgivare) blir det uppenbarligen orimligt att tala om (absolut) verifikation och verifikationskriterier, även om man inte för den skull frånhänder sig rätten att sätta upp regler och krav på forskningen. Forskning är en social verksamhet och som all annan sådan förankrad i tid och rum och med sina socialt överenskomna, och därmed föränderliga (och historiskt, samhälleligt och kulturellt specifika) regler och krav. Alla bedömningsgrunder för vad som är bra resp dålig vetenskap blir mer eller mindre relativa. De måste finnas dels därför att vi *vill förstå*, och dels därför att forskning är en verksamhet där man inte bara strider för vetenskapen utan också om prestige, pengar och tjänster. Det är således oerhört centralt att

ständigt föra en kritisk debatt kring bedömningsgrunder, men det är inte denna artikels ämne att diskutera möjliga och omöjliga bedömningskriterier i allmänhet. Kanske det dock i slutändan alltid handlar om någon slags pragmatiskt sanning eller om etik, och om, som Brown uttryckt det, "ways of doing sociology then, may be judged by whether they build a wall between us and their objects, or whether they make them newly accessible to us".²²⁾

Kravet på logik.

Åter till "logisk konsistens". Kravet på logik, stringens och konsistens i en vetenskaplig framställning är elementärt och nödvändigt. Det kan dock inom samhälls- och kulturvetenskap inte vara ett verifikationskriterium eller ens ett bedömningskriterium. Snarare är det en förutsättning för bedömning, vilken i sig måste vila på annat (vad det nu än kan, och anses, vara). En framställning måste hänga ihop logiskt och inte vara motsägelsefull för att man ska kunna bedöma den. Den ostringenta framställningen med löst hängande slutledningar och resonemang är nämligen omöjlig (eller nästan omöjlig) att följa, och följbaheten är en nödvändighet i den kollektiva verksamhet som forskningen inom ett ämne är. Kravet på logik handlar alltså om följbahet och kommunicerbarhet och därmed om att skapa en grund för bedömning (men inte mer). (Givetvis handlar det om stil och elegans också). Logiken är grundläggande "rules of reasonableness" som i den vetenskapliga världen upphöjts till ett (nästan?) absolut krav.²³⁾

Noter.

1. Artikeln är en delvis omarbetad version av ett paper publicerat i Doktorandbulletinen no 7 1982, Institutet för folklivsforskning, Stockholm.
2. Arnstberg, K-O 1983. "Logisk konsistens" finns också med som ett avgörande kriterium i den typ av generativ teori vars tydligaste företrädare inom etnologin i Sverige varit Åke Daun, se t ex Daun, Å 1969. "Logisk konsistens" som verifikations- eller

bedömningskriterium har diskuterats vid ett flertal seminarier, t ex vid Orvar Löfgrens gästföreläsning d 11 nov 1981, vid Insitutet för folklivsforskning, Stockholm.

3. Ford 1975. Istället för paradigim skulle man kunna tala om kultur. Likheterna mellan Fords paradigimbegrepp och det kulturbegrepp många etnologer idag arbetar med är uppenbara.
4. Ryan 1970.
5. Ryan 1970 s. 34 f.
6. Ford 1975.
7. Är det kanske delvis på följande sätt: Man antar under en viss period eller inom en viss teoretisk riktning att ordningen finns på ett visst ställe (t ex ordning mellan samhälleliga institutioner eller i medvetna värdesystem etc). Men så upptäcker man att det inte är motsägelselfritt och sammanhängande där man förut såg motsägelselfrihet och ordning varvid man tänker om och gör nya antaganden om ordningens placering. Paradigimskiften framtvingade eller påskyndade av ordningskrav.
8. Åke Daun på seminarium den 11 nov 1981 på Institutet för folklivsforskning, Stockholm.
9. Med verstehenpositivister menar jag den typ av forskare som har ett verstehenperspektiv på studieobjektet men ett i grunden positivistiskt (eller åtminstone icke-hermeneutiskt) perspektiv på förhållandet forskare/studieobjekt. I det följande är det just synen på det sistnämnda, alltså på kunskapsproduktionen, som poängteras.
10. Lindholm 1980.
11. Ford 1975, Lindholm 1980, Baldamus 1972, Cuff & Payne 1979 och Brown 1978.
12. Cuff & Payne 1979.
13. Begreppen från Wittgenstein resp Husserl resp Pierce. Winch 1964, Brown 1978.
14. jmf t ex Winch 1964.
15. Andersson 1979.
16. Asplund 1970.
17. Det finns givetvis ingen *skarp* gräns mellan de olika typer av forskare som här beskrivits som "översättare" resp "innebördsgivare".
18. Brown 1977 och 1978, Brown & Lyman 1978.
19. Brown 1977 och 1978.
20. Brown & Lyman 1978 s. 31.
21. Brown 1978 s. 29.
22. Brown 1978 sid 30. Browns synsätt låter sig med nöd och näppe förenas med krav på intersubjektivitet utanför en viss form av det

levda livet. Cuff & Payne försöker sig på manövern att kombinera kravet på intersubjektivitet i den strängare bemärkelsen med verklighets- och kunskapsrelativism, men de diskuterar inte denna manöver. Men vi är ju alla människor och en hel del av oss ingår i ungefär samma levda liv - det är väl det som möjliggör kommunikation. Men var går gränsen? Om konceptualiserandet av den objektiva verkligheten är vår verklighet gäller det även forskarna och då är det forskarens framställning/teori är 'sann' mot eller hänger ihop med forskarens egen bild av verkligheten. Det andra forskare kan jämföra framställningen mot är alltså deras egna verklighetsbilder, men ... Jo då förutsätter vi att bilden är till stor del gemensam eftersom många forskare kan sägas ingå i samma "intersubjective community of discourse", i annat fall skulle man få börja använda Verstehen på varandra/översätta mellan varandra och så är det ju inte och då skulle ju hela vetenskapandet och diskuterande bli omöjligt eller mycket besvärligt. Men var finns den där gemenskapen, var går gränsen för förståelse av andra forskare och möjligheten att bedöma hur sammanhängande en annan forskares framställning är - inom forskargemenskaper/institutioner/ämnen eller länder eller "kulturkretsar" eller...? När kan man och när kan man inte diskutera ett vetenskapligt empiriskt problem? Måste man inte anta något slags pragmatiskt sanningskrav för att det hela inte ska bli absurt? Är det det Brown menar med följande ord: "attend to the tension between the given and the constructed and, in so doing, to remain true to the dialectical mediation through which structure, consciousness and history achieve expression"? Men kanske svaret ligger i det faktum att paradigm alltid kan överskridas (Ford 1975) - paradigmöverskridanden är viktiga och eftersträvsvärda enligt Brown & Lyman. Jämför även diskussionen om jämförelser mellan kulturer och om 'universalialia' hos Winch 1964 och Gellner 1973 och Lukes 1977.

23. Är det måhända så att kravet på 'logisk konsistens' endast handlar om den vetenskapliga världens, och då inte minst den samhällsvetenskapliga och humanistiska världens, självlegitimering och avgränsning? Med dess hjälp avgränsas vetenskaplig kunskap från annan kunskap och legitimeras samtidigt. Skulle man acceptera motsägelsefullhet och bristande logik skulle både prästen, den skönlitterära författaren och lekmannen kunna säga sig vara lika mycket vetenskapsmän som universitetsmänniskorna. Nu avgränsas dock både den vetenskapliga kunskapen och vetenskapsmännen, även den mest verklighetsskapande hermeneuten.

Litteratur.

- Andersson, Sten 1979: *Positivism kontra hermeneutik*. Göteborg. Bokförlaget Korpen.
- Arnstberg, Karl-Olov 1983: Inledning. Arnstberg, mfl 1983. *Korallrevet. Om vardagens kultur-mönster*. Stockholm.
- Asplund, Johan 1970: *Om undran inför samballet*. Stockholm. Argos.
- Baldamus, W 1972: The role of discovery in social science. Teodor Shanin. Ed. *The Rules of the Game: Cross-disciplinary essays on models in scholarly thought*. London: Tavistock.
- Brown, Richard H 1977: *A Poetic for Sociology. Toward a logic of discovery for the human sciences*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Brown, Richard H 1978: Symbolic realism and sociological thought. Brown & Lyman Eds. *Structure, Consciousness and History*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Brown, Richard H & Lyman, Stanley M 1978: Symbolic realism and cognitive aesthetics. Brown & Lyman Eds. *Structure, Consciousness and History*. Cambridge University Press.
- Cuff E C & Payne G C F 1979 Eds: *Perspectives in Sociology*. London George Allen & Unwin.
- Daun, Åke 1969: *Upp till kamp i Båtskärsnäs*. Stockholm: Prima.
- Ford, Julienne 1975: *Paradigms and Fairy Tales: an introduction to the science of meanings*. Vol 1. London. Routledge & Kegan Paul.
- Geertz, Clifford 1976: From the native's point of view. Keith H Basso & Henry A Selby Eds. *Meaning in Anthropology*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Gellner, Ernest 1973: The new idealism: cause and meanings in the social sciences. Gellner, E. *Cause and Meaning in the Social Sciences*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Lindholm, Stig 1980: *Vetenskap, verklighet och paradigm*. Uppsala: AWE/Gebers.
- Lukes, Steven 1977: On the social determination of truth. Lukes, S. *Essays in Social Theory*. London: Macmillan.
- Wax, Murray 1967: On misunderstanding verstehen: a reply to Abel. *Sociology and Social Research* 1967: 323-333.
- Winch, Peter 1964: Understanding a primitive society. *American Philosophical Quarterly* 1964: 307-324.

Folk måste ju få veta hur det var förr. Hörspel.

Av Karl-Olov Arnstberg.

Ett hörspel om det etnologiska fältarbetets vedermödor presenteras här av docent Karl-Olov Arnstberg, debattlysten och flitig Nord Nytt-medarbetare vid Stockholmsinstitutionen.

Personerna:

Docenten är en sedan länge pensionerad folkminnesforskare som tillbringar ett par höstveckor i Klövsjö by i södra Jämtland.

Assistenten är en allmän hjälpreda och sällskap åt docenten. Han är en pojke på knappt tjugo år men ganska självmedveten och lite viktig.

Mats Olsson är en nittioårig Klövsjöbo som ligger till sängs hemma i sin gård. Han är vital men hör illa.

Anna är Mats Olssons dotter, en kvinna i 60-årsåldern.

Scenen är Mats Olssons sovkammare. Docenten är trött och en smula irriterad. Han bär på en portfölj med papper och anteckningar om sådant han vill veta mer om - om han nu vill veta någonting förstås, eller om han bara vill vara sysselsatt. Han har inte förberett sig och pappren är inte i någon god ordning. Assistenten är stolt över att få delta. Han har med sig en bandspelare som han ska sköta.

De knackar på dörren och blir insläppta av Anna, efter de sedvanliga hälsningsfraserna. De lotsas till sovkammaren, där Mats Olsson ligger högt uppallad i en säng. Stolar och ett litet bord är framsatta.

Docenten (*med rutinerat "trevlig" röst*): Goddag goddag, jag är docent Wahlberg och det var fint att jag och min assistent kunde få komma och få oss en pratstund. (*Sätter sig knirkande. Assistenten börjar genast ställa upp bandspelaren. Kvinnan stannar kvar i dörröppningen*)

Anna (*med rösten bortifrån dörren*): Det är docenten...

Mats (*med gnällig och darrande gammelmansstämma*): Godda... (*Rösten blir "hängande" i alla förberedelser*).

Docenten (*till sin medhjälpare*): Har du sett det där grå... jaha, här...

Assistenten (*med tydligt tonfall, som om han talade till en mindre vetande*): Jag har satt på bandet nu... det vore bra att få veta när Mats Olsson är född. (*Rätt lång tystnad*).

Anna: De vill veta när far är född...

Mats: 1898, jag är född på... 1898... den fjärde... i elfte här på Hållasgården.

Docenten: Det jag ville fråga här, det är lite småsaker bara... jo.. har de aldrig firat Olofsdagen här i Klövsjö... Olofsmässan?

Mats: Vaa?

Docenten (*väser irriterat, när han förstår att gubben hör illa*). Olofsmässan!

Mats: ja, jag kan inte fatta vad det... Orsmässan?

Docenten (*lite lättat*): Ja, just.

Mats: Här har dom nog firat i gamla tider, men nu har dom lagt bort...

Docenten: Men ni vet inte *hur* de firade den?

Mats: Njae, ja det var... de hade brännvin så de fick en redi kask så de vårt lite verig i huvudet (*skrockande skratt*).

(Docenten (en aning tillstramande): jaha... men... kom de tillsammans då i gårdarna, från många håll...

Mats: Jaa, dä va... nog skulle de ha lite brännvin te påska!

Docenten: jaha, det förstår jag, men jag menar: gick många tillsammans?!

Mats: Jae, de geck tillsammans och hade... (*gubben tystnar och tänker*)

Docenten (som vill komma vidare i sin intervju): Ja, det är i alla fall tydligt att det har varit Olofsmässa här förr i tiden. Det finns de som har nekat till det... nåå... det andra jag ville ha tag i är följande: bodde de i fähuset förr i tiden?

Mats: Norrheden?

Docenten (tålmodigt): Bodde de i fähuset förr i tiden?

Mats: Jaa, de bodde i lammakraka här...

Docenten: Men de hade ju bonningsshus, använde de inte dom då?

Mats: Jaa, de var kallt på vintern te å hålla värmen, de elda i öppen spis.

Docenten: De brydde sig inte om att vara i bonningshusen då? Det fick bara stå tomt?

Mats: Lammakraka...

Docenten (med tålmodig röst): Men ni hade väl ett boningshus på er egen gård också?

Mats: Om sommaren då har de bott i buan. Då var de ju med kräkena i buan.

Docenten: Men människorna här var väl kvar... de hade väl anställt en fäbotös?

Mats: Jaåå, dom hade fäll... flera veckor...

Assistenten (viskar rätt högt): Du måste ge honom lite betänketid emellan.

(Docenten (något lugnare): Men familjerna var väl inte med? (*Tystnad*)

Assistenten (försöker med överdriven diktion): Men familjerna var väl kvar hemma? Bodde dom i fähuset då, på sommaren?

Mats: (som ännu inte förstått): Ja, dom flytte ut från fähuset och ut på fäbovallen.

Assistenten: I fähuset fanns det två olika ställen att bo på. Bodde dom dels på hjällen?

Docenten (skriker innan gubben binner svara): På hjällen!

Mats: Jo, på hjällen bodde dom, joo det gjorde dom allt.

Docenten: Förr i tiden, har jag hört, det var på vintern som de bodde på hjällen.

Mats: Jaa, det var fäll på vintern de bodde där.

Docenten: Jaha, men där nere, bodde de där på sommaren?

Mats: Jaa, dä gjorde dom... dom låg där i fjäuset på sommarn. Och när det var kallt så låg de där två och tre... i varje säng.

Docenten: Husbonden också?!

Mats: Ja, han bodde där... i storsänga... han hade käringa där.

Docenten (med stigande röststyrka): Ja, men storsängen hade de väl inne i stugan?

Mats: Ja, i stugan där är en skåpsäng. Den där borta i annre kammarn har jag tagit reda på och satt upp. Gå dit och se påa!

Docenten: Ja, det ska vi göra... sedan, men den stod väl inte i fähuset?

Mats (uppbragt): Näe, den sängen har allri bott i fähuset, inte den sänga int.

Docenten: Nehej, jag menade far och mor... låg de i den sängen?

Mats (lugnare): Jae, det gjorde dom.

Docenten: Då var det i stugan de bodde då?

Mats (fogligt): Jaa, då var de.

(Tytnad ett ögonblick och så tar docenten vid igen)

Docenten: Men det går inte ihop om de bodde både i fähuset och i stugan.

Mats: De bodde fäll på båda ställena... dä gjorde de.

Assistenten (till docenten): Du månste prata lite lugnare, annars håller han med dig om vad som helst när det blir för rörigt. *(Därefter demonstrerande till Mats, med övertydlig röst):* Hände det någon gång...

Mats (avbrytande): Vaa?

Assistenten (börjar om, en smula bragt ur fattningen): Jo jag sa, hände det någon gång att de hade skåpsängen i ladugården, eller i fähuset?

Mats: Jaaå, på en del ställen... men det var inte många som hade snickrat såna där inte, såna vackra sängar som den där ä. Gå dit och titta på den!

Assistenten och docenten (i mun på varandra): Ja, det ska vi göra... sedan.

Docenten (fortsätter): Det viktiga för oss är att få veta, hur mycket de har bott i fähuset.

Mats: På vintern å... ja dom kunde flött ut å, om de hade någon sommarstuga. Då bodde de samman. Men de va gammalt dä.

Docenten (med hög röst): De hade alltså tre ställen att bo på, dels i själva stugan, dels i sommarstugan och dels i fähuset.

Mats: Jaa, dä gjorde dom!

Docenten (efter att ha tänkt en stund, till assistenten): Ja, det blir inte riktigt klart det där ändi, hur mycket det var. *(med högre röst, till Mats):* Vi ska fråga ett par andra saker här. I kyrkan, i tornet, så finns det en käpp utställd. De som skall gifta sig, de som det har lyst för, har skrivit sina namn där?

Mats: Jaå, men det var nog inte gammalt... det har tillkommit i senare tid.

Docenten: Och vem hittade på det då?

Mats: Vaa?

Docenten (med hög och arg röst): Vad berodde det på att denna nya sed...

Mats: Det förekom inte när jag tog ut lysning.

Docenten (blickad): Men det är det viktiga för mig, att det inte är en urgammal sed.

Mats: Näe, de ä hon inte... De e lätt te å missuppfatta nu när man börjar bli gammal, å hörer dåligt.

Docenten: Ja, men det går ändå. Nu tänkte jag gå över till ett helt annat område. Jo det var så... hade de alltid åkern i träde?

Assistenten (med tydlig diktion): Att ha åkern i träde.

Mats: Ja, det hade dom.

Docenten: Jämt?!

Mats: Nej, de sådde på dem emellanåt också, små bitar med råg på hösten.

Docenten: De har sagt att de inte sådde råg här utan bara korn.

Mats: Kornet då mogna förr än rågen, men sådde råg det gjorde dom.

Docenten: Var det höstråg eller vårråg?

Mats: De hade vinterråg, som övervintra, det hade dom här. Den skulle sås kring Orsmässtiden.

Docenten: Försvann den sedan då, den här, för de andra kommer inte ihåg den.

Assistenten: När slutade dom så råg här?

Mats: När, det kan jag inte svara på. En del höll på längre, andra höll upp förut.

Assistenten: In på 1900-talet? Hade dom råg in på 1900-talet?

Mats: Ja, då gjorde dom.

Docenten: Det är bara märkvärdigt att de flesta här inte minns detta. De talar om att de bara hade korn.

Mats: Jo, de hade bara korn, bönderna. Jag minns stora hässjor...

Docenten: De hade inte bränt åkern förut inte, så de sådde i askan?

Mats: Nää. Men längre tebaks då högg dom ner skogen och satte eld på han, och sådde råg.

Docenten: Minns ni detta?

Mats: Nää, det minns jag inte. Men dom har väl tala om det.

Docenten: Det har sagts mig att det bara var finnarna som gjorde det.

Mats: Nää, dom gjorde det själva också. De var nog lika huvudlös som finnan.

Docenten: Då hade inte skogen fått nå värde då?

Mats: Näe, den hade inte nå värde alls.

Docenten: Nå men kommer ni ihåg att de har odlat hampa här då?

Mats: Bara lite när jag var lillpojck.

Docenten: Jaha, det är bra det... nu ska vi se här... hade de haft lurar i fåbodarna förr?

Mats (*vänder sig mot dottern*): Vad säj de?

Dottern (*med betoningen på lur*): Näverlur.

Mats (*som äntligen förstår*): Jaha, näverlur! Ja, det hade de. I fåbon. Man hörde ljudet ur näverlurn.

Docenten: Jag har hört också att hästarna var ute och sprang. Byns hästar. Och dom kom och åt upp gräset för fåbodjantorna.

Mats: Joo, det gjorde dom (*med allt tröttare röst*). På hästarna så klövjade man maten när man var ute på skogarna och slog. Det var en häst där som repade upp magen...

Docenten: Jaha... björnarna kom aldrig och tog dom?

Mats: Näej.

Docenten: Nå men fårena då? Var de lösa?

Mats: Jaa, di släppte de lösa och fåbojänterna hade hand om dem med. Gete dom.

Docenten: Och getterna också... men nu undrar jag en sak. Har ni hört talas om att de har

mjölkat får?

Mats: Nej, det tror jag inte dom gjorde här inte.

Docenten: Nehej, men dom har gjort det på 1700-talet.

Mats: Ja, längre tebaks gjorde dom nog då.

Docenten: Men det har inte varit i er tid.

Mats: Nää.

Docenten: Jo, jag ville så gärna få tag på någonstans där det fanns några räkenskaper som bönderna förde. Men jag hittar inga från gamla tider.

Mats: Näej, det var nog ingen som förde några räkenskaper. Och har de gjort det så har de slängt bort det.

Docenten (*efter att ha konsulterat sina anteckningar*): Jag har hört att de hade något de kallade för mågen, i eldstaden.

(*Tystnad*)

Docenten: Mågen i eldstaden i eldstan.

Anna: Moijen.

Mats: Det var en trädstam... björk som det var kvist på... att hänga på. Dom kokte maten på den där.

Docenten: Skulle dom leta reda på material och göra en sådan när dom kom fram... till fäboden.

Mats: Näej, det skulle dom nog inte.

Docenten: Vem gjorde moijen?

Mats: Vaa?

Docenten (*nu mera irriterat*): Men alltså, när de kom fram till fäboden, skulle de göra en ny sådan då?

Mats: Jaa, de skulle göra en ny sådan. Det skulle vara björk.

Docenten: Varför kallades den för moijen då?

Mats: Det var fäll något skämtnamn som de använde.

Docenten (*som ger upp ämnet*): Ja just det... har de haft brunn här på alla gårdar?

Mats: Näej, inte i alla gårdar inte... hade de brunnar. Vi hade en 1932... som jag byggde, men den har ramla ihop nu.

Docenten: Jasså, var det på den här gården?

Mats: Näej, den var på uppfarten öster...

Docenten: Fick alla gå och ta vatten där då?

Mats: Näej, det var fäll bara för de egna...

Docenten: Men då hade alla egen brunn då?

Mats: Jaha, det hade dom... men dom körde mest vattnet på vintern. Och på sommaren... det var väl någon liten lortpöl de tog vattnet ur.

Docenten: Jasså?

Mats: Jo, de körde vatten för länge sedan, från en sjö.

Docenten: Jasså, tog de friskvatten i sjön då?

Mats: Jo, det gjorde dom, på vintern så.

Docenten: Men då var det väl fruset?

Mats: Ja, men de borrade väl hål.

Docenten: Jasså, det har jag inte hört förut att de gjorde. Var det en tunna de hade vatten i då?

Mats: Jo, de hade en stor tunna på slåde, som de körde hem vatten i. De fick köra annanvar dag. Det var mycket vatten.

Docenten: Och sedan har det blivit vattenledningar och allt möjligt.

Mats: Jo, ledningar...

Docenten: Har de alltid haft innanfönster här?

Mats: Näe, det har det inte, inte om man hade häst.

Docenten: Men det var väl kallt då...

Mats: Ja, det var kallt vatten, men de tog och bredde över det. En gammal säck eller något. Så att det inte frös till. *(Assistenten fnittrar och docenten lägger också märke till att Mats inte uppfattat att de har bytt samtalsämne).*

Docenten: Jo, det blir en annan sak det, men jag menar, vid fönstren!

Mats: Att de hade vatten vid fönstren? För en tid sedan...

Docenten: *(skriker):* Innanfönster!

Mats: Jo, innanfönster, det var inte alla som hade råd med innanfönster. Dom fick va glad att dom hade ett fönster alls.

Docenten *(som blåddrar i sina papper och slutligen bittar ett nytt ämne han vill fråga om):* Ni hade al, när ni har kört i åkern?

Mats: Al i åkern, när vi skörde?

Docenten: När åkern kördes, plöjde, när de plöjde upp åkern. Vad använde de för redskap då?

Mats: De hade ju en plog... nån träplog kanske?

Docenten: Nej, det var det inte, utan av järn.

Mats: Jasså, av järn.

Docenten: Men så finns det ju något som heter al. Päräl!

Mats: Jasså päräl... jo sedan har de väl kört med den, fårör.

Docenten: Men i äldre tider har de väl kört med pärälen i åkern också?

Mats: Näej, nog hade dom en plog som dom följde.

Docenten: Jasså... ja det är tydligt att här finns inte den traditionen. I Vemdalen hade de kört i åkern med päräl av gammalt.

Mats: Jaha, det har man fäll gjort här å! Men inte så jag minns det.

Docenten: Nej just det, det viktiga är att vi håller oss till det som ni verkligen minns.

Mats: Joå, inte ska det va nåt annat inte!

Docenten: Här hitta jag en annan fråga... Gösminne.

Mats: Pöslinne?

Docenten: Gösminne!

Mats: Djösminne, ja det ä annat dä ja. När de hade gjort sig något bra, då skulle de ta sig djösminne.

Docenten: Att ta sig djösminne, betyder det att ta sig en snaps det då?
(*Tystnad*)

Docenten: Var det att dricka brännvin det?

Mats: Jaa, de hade koket sig riktigt starkt brännvin, då blev det djösminne.

Docenten: När förekom det då?

Mats: Det var väl i min födelsetid. För nittio år hundra år sedan.

Docenten: Var det när de hade skjutit en björn?

Mats: När de skjutit en björn ja, då tog de sig djösminne. Kalas, he.

Docenten: Var det många som bjöds på djösminne, eller bara dom som var med på jakten?

Mats: Det kunde vara flera å, det kunde det vara.

Docenten: De har sagt att de kunde ha djösminne när de sålt en häst också.

Mats: Jo, nog kunde de det å.

Docenten: Det tycks vara lite olika. Men de kunde väl inte ha det när de hade sålt en tomt, eller en fastighet.

Mats: Inte vad jag minns höll man djösminne då. Men kanske nån gjorde det. Jag vet inte så väl. Längre tillbaka kanske?

Docenten: Ja, det var det jag ville få tag i, så gammalt som möjligt.

Assistenten (*som tjuvkikat i docentens papper och plötsligt ropar*): Hade fåbodjäsentorna några horn? Näverlurar?

Docenten (*lite förvirrat*): Men de har jag ju redan frågat om.

Mats: Näverlur? Jo, det hade dom.

Docenten: Jag har sett en del skåp med vackra målningar på.

Mats: Näe, inte hade dom några målningar inte, inte på lurarna inte.

Assistenten (*med tydlig röst*): Gjorde skraddarna damkläder? Skraddarna, dom som sydde, gjorde dom fruntimmerskläder?

Mats: Fruntimmerskläder?

Assistenten: Ja.

Mats: Jo men det förekom nog. Int minns jag vad en skraddare kunde göra förr i tiden.

Docenten: Tidigare hade dom väl en byordning här i byn, som bestämde när det var dags att fara till fåbon och så?

Mats: Jo, det hade dom. Men det där slutade man med när det blev storskifte på skogen... det var nog på 60-talet, 1860-talet. Eller var det kvarnen?

Docenten: Kvarnen?

Anna: Jag tror far börjar bli lite trött nu... det kanske skulle smaka med en kopp kaffe?

Docenten: Jaha, ja, vi får tacka så mycket...

Assistenten (*talat in i mikrofonen på sin bandspelare*): Detta var en intervju den 24:e augusti 1982, som docent Wahlberg genomförde med assistent Perssons hjälp. Intervjuobjekt var Mats Olsson i Klövsjö, född 1898. Något döv men minnesgod.

Nyt og noter

Om folkloristikens ställning i Sverige.

Av Mats Rehnberg.

Mats Rehnberg var en av de få folklivsforskare i Sverige som både ägnade sig åt etnologi och folkloristik. På svenska universitet är som bekant de båda ämnena sammanslagna till en disciplin som har fått benämningen etnologi. I det sammanslagna ämnet har folkloristiken fått en svagare eller en underordnad ställning. Det har uppfattats som ett missförhållande bland folkloristikintresserade studenter som önskat ett större utrymme för folkloristiken i utbildningen. I NEFA-Stockholms medlemsblad *Folklivaren*, nr 6 1983, återgavs några intervjuer av lärare vid Stockholmsinstitutionen om deras syn på förhållandet mellan folkloristiken och etnologin i utbildningen, i forskningen och på arbetsmarknaden. Mats Rehnberg sammanfattade diskussionen genom att bidra med en artikel till ett senare nummer av *Folklivaren* (nr 8 1984). I artikeln gav han en historik över ämnets framväxt vid olika universitet i Sverige och dessutom sin egen rekommendation till förstärkning av folkloristikens ställning. Artikeln återges här.

Historisk tillbakablick.

I universitetssammanhang nämndes *Folklivsforskning* första gången som ett förslag till en slags frivillig underavdelning vid studier på högstadiet av "nordiska språk" vid Uppsala universitet. Den som skulle varit speciallärare, docenten Sven Lampa, drabbades emellertid av levnadslång sjukdom och initiativet kom ej att leda någon vart.

Att folklivsforskning nämndes som en underavdelning till ett filologiskt ämne kan idag te sig svårbegripligt, men dylika kombinationer förekom särskilt utomlands under 1800-talet. "Svenska landsmål och svenskt folkliv" är sålunda alltjämt namnet på en facktidsskrift, som startades vid slutet av 1800-talet. "Dialekt- och folkminnesarkivet" är vidare benämningen på en språkinstitution i Uppsala med en mångårig och livskraftig etnologisk avdelning.

Den tilltänkta läraren i folklivsforskning i Uppsala vid seklets början hade speciellt folkloristiska intressen. Ungefär samtidigt med initiativet i Uppsala gjordes en framstöt för folkloristik även vid Lunds universitet. Sedan den 31-åriga CW von Sydow disputerat på en av-

handling om folksagor 1909, inrättades vid Lunds universitet en docentur i *Folkminnesforskning* 1910. Året därpå, 1911, disputerade Tobias Norlind på en avhandling med titeln "Studier i svensk folklore".

1919 tillkom donationsprofessuren i *Nordisk och jämförande folklivsforskning* i Stockholm, uppbyggd på ett samarbete mellan Nordiska museet och Stockholms Högskola. Ett dylikt samarbete mellan universitetsämnen och beslättrade vetenskapliga institutioner utgjorde något utmärkande för Stockholms universitet alltsedan dess tillkomst på 1870-talet. Lärstolen i Stockholm, som utgjorde den första professuren i ämnet, avsåg att omfatta såväl etnologi som folkloristik under benämningen folklivsforskning.

Under 1920-talet vidgades undervisningen dels med en tillfällig docentur i folkminnesforskning, alltså folkloristik, vid Göteborgs högskola med docent Waldemar Liungman som lärare samt dels med undervisning i *Nordisk etnologi* vid Uppsala universitet med intendenten Sigurd Erixon vid Nordiska museet som lärare. Undervisningen i Uppsala avsåg uteslutande etnologi utan kombinationen med

folkloristik som i Folklivsforskning i Stockholm.

Vid slutet av 1930-talet började docent Gunnar Granberg - till yrket museilektor vid Nordiska museet - att undervisa i *folkminnesforskning* vid Stockholms Högskola. Denna undervisning kom att avbrytas vid krigsutbrottet. Vid mitten av 1940-talet vidtog emellertid viss undervisning i folkdiktsforskning vid Stockholms Högskola, nu ledd av docenten Liungman.

Ännu vid början av 1940-talet fanns alltså endast en professur i landet, nämligen i Stockholm. Pionjären von Sydow hade emellertid erhållit professors namn vid slutet av sin lärarbana. Efter Sigurd Erixons tillträde som professor i Stockholm 1934, ändrades ämnesbeteckningen från *folklivsforskning* till *nordisk etnologi* och samtidigt borttogs inslaget av folkloristik - analogt med den undervisning i etnologi som Erixon sedan 1920-talets slut bedrivit i Uppsala.

Folklivsforskning blir enhetsämne.

Då man vid krigets slut skulle ta ställning till ämnets organisation för framtiden, kunde det konstateras, att grannämnen etnologi och folkminnesforskning - främst beroende på lärarnas personliga kompetens och intresseinriktning - fått olika utformning vid olika universitet.

Utredningsmän för den kommande utvecklingen var dels Sigurd Erixon, ämnesprofessor i etnologi i Stockholm, och dels Martin P. son Nilsson, mäktig rektor för Lunds universitet, men även framstående kännare av etnologi och folkloristik. Utredningsmännen bedömde situationen som att statsmakterna hellre skulle antas stödja ett enhetsämne omfattande såväl etnologi som folkloristik än speciella lärostolar för närbesläktade ämnen. På 1940-talet erhöll också såväl Lunds som Uppsalas universitet professurer i folklivsforskning, omfattande både etnologi och folkloristik. Nu fanns alltså tre lärostolar i landet. Ämnet kom att i stort sett få samma innehåll som då stockholmsprofessuren skapades 1919.

Efter olika former av undervisning såväl i Göteborg som i Umeå, kom även dessa universitet att på 1970- och 80-talen utrustas med ordinarie professurer i ämnet - fränsett

alla mer eller mindre kontinuerliga kurser i ämnet vid olika lokala högskolor sedan 1960-talet.

I samband med universitetsreformen 1969 tillkom även en riksgiltig plan för ämnet, vilken allttjämt i stort sett är gällande. Man kan därvid konstatera, att undervisning i såväl etnologi som folkloristik förekommer på alla betygsnivåer. Den som så önskar kan på 3-betygsstadiet helt ägna sig åt folkloristik, liksom folkloristen på 2, 3 och 4-betygsstadierna - om vederbörande så önskar - kan framlägga folkloristiska uppsatser.

Balansen mellan ämnets bägge riktningar beror dock givetvis på lärarnas intresse likaväl som studenternas.

Man kan konstatera, att sedan 1910-talet har - trots att folkloristiken startade tidigast som universitetsämne - de flesta doktorsavhandlingarna i det gemensamma dubbelämnet varit av etnologisk art. Ett icke obetydligt antal har berört sed, som kan sägas utgöra något av en förbindelse mellan etnologi och folkloristik, men som genom sin sociala förankring mest kommit att anknyta till etnologien.

Vid Lunds universitet, där folkloristiken först framträdde som särskilt ämne och sedan alltid existerat i det nuvarande helhetsämnet, har mellan 1909 och 1982, alltså ett 70-tal år framlagts sju doktorsavhandlingar av renodlad folkloristisk art - den senaste 1982 - sex avhandlingar om sed och 18 av olika mer utpräglat etnologiska ämnen.

Vid Stockholms universitet har åren 1935-1982 framlagts 23 avhandlingar, av vilka tre berört sed och 20 omfattat olika etnologiska ämnen.

Även i Uppsala, där professorernas intresse sedan 1940-talet varit övervägande folkloristiskt har, av ett 10-tal avhandlingar, hälften varit rent etnologiska och hälften rent folkloristiska.

Folkloristiken idag - i framtiden.

I enkäten i Folklivaren kunde man konstatera att flertalet av de tillfrågade önskade, att folkloristiken skulle erhålla ställning som självständigt universitetsämne.

Man kan i samband härmed försöka bedöma möjligheterna genom att se hur andra nya

universitetsämnen succesivt tillkommit under den väldiga universitetsexpansionen efter andra världskriget. I vissa fall har det varit olika sektorer inom samhället, som efterlyst forskning och undervisning inom olika ämnesområden. I andra fall är det forskningen som valt nya vägar och uppvisat så allmänt intressanta resultat, att grannvetenskaper, myndigheter och statsmakter önskat stödja initiativet med speciella institutioner eller lärostolar.

Analogt härmed skulle man kunna fråga, om några organ i samhället i någon större utsträckning efterlyst ökad undervisning i folkloristik eller särskilda lärostolar i detta ämne. Inom ämnet kan vi vidare fråga oss, om det framlagts några folkloristiska doktorsavhandlingar, som tilldragit sig större uppmärksamhet inom ämnet, inom grannämnena eller inom samhällets olika delar.

För en del år sedan kunde man märka ett visst folkloristiskt intresse i några riksdagsmotioner från centerpartiet, som härigenom hoppas få visst stöd i sin strid för landsbygds-kulturen.

Under det senaste halvsekle har det egentligen endast framväxat *en* en självständig folkloristisk institution, nämligen *Svenskt Visarkiv*. Denna institution har konstruerats genom ett nära samarbete mellan i första hand folklorister-etnologer, men även med litteraturhistoriker, filologer, historiker och musikvetenskapsforskare. Det utgör alltså en starkt tvärvetenskapligt inriktad institution med en professor och två docenter i ledningen för en personal med företrädare från olika ämnen av behov i sammanhanget.

Det är helt begripligt, att de folkloristiskt intresserade hyser förhoppningar om förstärkning av denna riktning inom ämnet. Och det vore icke svårt att känna sympati härför.

Det synes emellertid i det nuvarande ekonomiska läget föga troligt att statsmakterna skulle vara benägna för avsevärda nya insatser, sedan enhetsämnet det senaste årtiondet nått ett större antal professorer än någonsin tidigare. Tanken att någon av professurerna förändrade karaktär vore givetvis möjlig, men man skulle därvid troligen få räkna med mycket hårda kontroverser mellan företrädare för ämnets olika inriktningar, icke minst bland studenterna.

Svenskt universitetsväsen torde just nu icke stå inför så särskilt många nyetableringar vad ämnen och lärostolar beträffar. Tvärtom är det snarare risk för att statens olika besparingsåtgärder på ett eller annat sätt kommer att göra sig gällande i olika ämnen, alltså även inom vårt eget. Det kan bli fråga om tjänsteindragningar på ett eller annat håll. Signaler därom har nämligen icke saknats.

För folkloristikens del synes det för mig vara av vikt, att dess olika företrädare försöker att framlägga avhandlingar eller andra studier, som såväl från vårt eget ämne som från grannämnena inom humaniora och samhällsvetenskap väcker intresse. Då går det lättare att kräva stöd åt folkloristik.

Om "andlig lumpsamling" på 30-talet.

Efter denna beskrivning av växlingen mellan etnologi och folkloristik vid olika universitet skall jag avsluta med några personliga minnen. Det är i vår 50 år sedan jag tog studenten. Efter återkomsten från värnplikten började jag studerna vid Högskolan, som Stockholms universitet då hette. Undervisningen i arkeologi ägde då rum i Historiska museet som var inrymt i bottenvåningen på nuvarande Nationalmuseum. Etnologafi förelästes i Etnografiska museet vid Djurgårdsbrunnsviken och etnologi förelästes i Nordiska museet.

Sigurd Erixon hade just tillträtt som professor och låtit byta ämnets namn från folk-livsforskning till nordisk etnologi och samtidigt gjort rent hus med folkloristiska rester.

Då jag vid en fältundersökning för Nordiska museet 1936 som fil stud tog mig orådet före att självsvåldigt uppteckna några visor efter en vedhuggande gubbe, blev jag av expeditionsledaren - en sedermera ytterst framstående etnolog - tillhållen att genast sluta med dylik "andlig lumpsamling", som det felaktiga beteendet beskrevs.

Vid slutet av 1930-talet började emellertid docent Gunnar Granberg sin undervisning i folkminnesforskning vid Stockholms högskola. Den bedrevs i lokalerna vid Norrtullsgatan. Bland etnologikamraterna, som gick den "rätta" vägen var det naturligtvis lite prekärt, att det fanns avvikare som jag, som flirtade med folkloristik.

Det fanns endast undervisning, men icke exa-

minationsrätt för folkloristdocenten vid Stockholms högskola. Tentera måste man göra för docenten von Sydow i Lund. Och ville man som jag vid sidan av etnologi ha folkminnesforskning i sin examen, fick man söka om tillstånd av regeringen. Jag fick alltså kosta på mig en resa till Lund, där jag tenderade för ett betyg för CW von Sydow. Och sveriges regering var storsint nog att tillåta mig ha folkminnesforskning i fil kandexamen. Regeringens tillstånd kostade lite pengar att utlösa, men samtidigt fick jag en handling underskriven av både konung Gustaf V och eklestiastikminister Artur Engberg. De som anser att det är mycket byråkrati i nutida universitetsstudier, kan betänka att det faktiskt varit värre.

Att välja vilken ämneskombination man önskade var i stort sett en rättighet i min ungdom. Senare universitetsreformer har mer strävat efter att tänka åt eleverna. Från stockholmsetnologiskt håll räknades det otvivelaktigt som ett litet snedsteg att ha både etnologi och folkminnesforskning i examen. Det gav, enligt professor Sigurd Erixon, en svagare kombination och en lite sämre examen. Han var emellertid faderligt överseende trots detta, och försökte vid olika undersökningar samt vid hans nygrundade institut vid början av 1940-talet.

Eftersom det före andra världskriget förekom undervisning i folkloristik både i Lund och Göteborg, kom åtskilliga att ha detta ämne i sin examen. Man kan peka på, hur sedermera professor i Stockholm, John Granlund ursprungligen var folklorist och amanuens vid Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg, varifrån Erixon värvade honom till Nordiska museet. Några år senare togs föreståndaren vid Folkminnesarkivet i Lund, Albert Eskeröd, likaledes till Nordiska museet. Han blev senare docent i Stockholm och vikarierande professor. Några av landets unga och mer dugande folklorister kom sålunda att övergå till att bli ledande etnologer under 1930-talet.

Om folkloristerna skulle fråga mig, vad jag skulle rekommendera till förstärkning av folkloristikens ställning, skulle jag hänvisa till den välkända Strix-historien, där den kvinnliga frälsningslöjtnanten slutade sin appell med att - "det gäller inte bara att säga Halleluja.

Man måste också gå åstad och göra det”.

Mats Rehnberg och Bengt Tomson våren 1974. (Foto Lasse Westberg)

Mats Rehnberg. (1915-1984)

Av Mats Hellspång.

Mats Rehnberg avled hastigt den 25 maj 1984. Han var 68 år, pensionerad sedan tre år från professuren i etnologi vid Stockholms Universitet men alltjämt intensivt verksam med forskning, författarskap, föredragsverksamhet och styrelseuppdrag. Hans död är en oersättlig förlust för den kulturhistoriska forskningen i Sverige.

Mats Rehnberg föddes 1915 och växte upp i Stockholm. På fädernet hade han en borgerlig bakgrund, på modernet härstammade han från bönder i Västsverige. Kanske var det den kombinationen, som gav honom en naturlig hemtamhet i alla miljöer och samhällskikt. Mats Rehnberg rörde sig obesvärat både bland storfinsansens och fackföreningarnas folk, i herrgårdar och torp. Hans intellektuella aptit var omättlig och hans kunskaper var enorma. Hans författarskap är mycket omfattande, med en tyngdpunkt på det populärvetenskapliga fältet. Men det är främst hans muntliga framställningskonst, som blivit legendarisk. Han älskade att ge improviserade kulturhistoriska kåserier, vid lunchbordet eller i en fönstersmyg på institutionen. Där kom hans minne, kombinationsförmåga och fenomenala munvighet bäst till sin rätt. Det var omöjligt att ha tråkigt med Mats Rehnberg. Han satte under 1970-talet sin omisskännliga prägel på Institutet för folklivsforskning, organisatoriskt och andligt. Han lämnar ett stort tomrum efter sig.

Sigfrid Svensson (1901-1984).

Av Ingvar Svanberg.

I augusti i år avled nestorn inom svensk etnologi, Sigfrid Svensson, som under mer än 20 år verkade som professor i Lund.

Han var född i Blekinge och kom som student till Lund 1921. I en Nord Nytt-artikel (nr 19/1983) beskrev han själv sin tid som etnologie studerande i Lund på 20-talet. Egentligen hade han tänkt bli folkhögskolelärare och skulle söka upp C.W. von Sydow för att få råd om detta. I stället blev det den etnologiska banan. Eller som Svensson uttryckte det: "En dag ht 1921 öppnade jag blygt dörren till hans lilla institution. Och var fast. För livstiden". Han fortsatte som amanuens på Skansens kulturhistoriska avdelning. Han bedrev licentiatstudier för Sigurd Erixon och kom samtidigt att intressera sig för bouppteckningar som källmaterial. Det använde han till doktorsavhandlingen, *Skånska folkdräkter* (1935), som alltså är kurslitteratur i etnologi, vilket f.ö. även hans essäsamling *"Bygd och yttervärld"* från 1942 gör.

Sigfrid Svensson blev 1935 chef för allmogeavdelningen vid Nordiska museet där han verkade under tio år. År 1946 utnämndes han till professor i nordisk och jämförande folklivsforskning, en befattning som han innehade till pensioneringen 1967.

Alltsedan 1922, då förstlingsverket kom ut - en liten sägensamling om de underjordiska, han Sigfrid Svensson med att publicera ett mycket stort antal skrifter i form av artiklar och separata arbeten. Han var också en mycket flitig recensent i bl.a. Rtg. Han var redaktör för *Fataburen* 1931 - 1946 och för Rtg 1958-1982. År 1972 utkom hans bibliografi *"Sigfrid Svenssons tryckta skrifter under 50 år 1922-1971"* som vittnar om hans allsidighet inom etnologin. Sedan den kom ut har Sigfrid Svensson publicerat ytterligare ett stort antal artiklar.

Johan Nordlander-sällskapet i Umeå.

En ständig fara för alla sorters forskare är risken att isoleras med sin forskning i alltför snäva kretsar. Resultaten blir kända endast inom den egna institutionen, den egna disciplinen, den egna hembygdsföreningen. Hur ska man kunna föra ut forskningen till en större krets av intresserade och skapa möjligheter för konstruktiv debatt? Denna sorts synpunkter ligger bakom den verksamhet som bedrivs av Johan Nordlander - sällskapet, vilket grundades 1979 med syftet att främja norrländsk humanistisk forskning. Johan Nordlander (1853-1934) i vars anda sällskapet har till uppgift att verka, var föregångsman inom norrländsk humaniora och utgav bl a arbeten om norrländsk historia, sägner, visor, dialekter samt källskrifter.

Sällskapet består till största delen av verksamma vid universitet (speciellt Umeå universitet), arkiv, skolor, museer och hembygdsgörningar, och en av sällskapets uppgifter är att främja kontakter mellan de olika medlemskategorierna och institutionerna. Sällskapet skall

också utge källskrifter till Norrlands historia, folkliga kultur och språk och publicera undersökningar i dessa ämnen. Detta sker i form av en skriftserie där första delen innehåller en biografi över Johan Nordlander, en bibliografi över hans skrifter samt ett urval uppsatser, sammanställt av Lars-Erik Edlund. I skriftserien har även utkommit ett nytryck av Övre Norrlands bygdemål, av Karl-Hampus Dahlstedt och Per-Uno Ågren. Volymerna Norrlänningar förr och nu, samt Från Finnmarker och Ådalar innehåller artiklar i skilda ämnen, liksom medlemsboken Tre Kulturer, vars första nummer utkom i år. Medlemsbokens namn syftar på de tre etniska grupper som finns inom Nordsverige, den finska, den samiska och den svenska. Dessutom utges medlemsbladet Oknytt med två dubbelnummer per år, innehållande förutom artiklar och meddelanden även recensioner av litteratur med norrländsk anknytning.

Artiklarna i såväl medlemsböckerna som Oknytt spänner över de flesta humanistiska ämnen: historia, idehistoria, etnologi, nordiska språk m fl ämnen finns representerade med olika infallsvinklar på norrländsk historia.

Till sällskapets verksamhet hör även sammanträden minst två gånger per år, vanligen i Umeå. Dessutom anordnas föreläsningar på ett par andra norrländska orter årligen. Vid flera sådana tillfällen har etnologer medverkat.

Medlemskap erhålls genom att erlägga årsavgiften 50 skr på postgiro 439 25 05 - 6. Medlemmarna erhåller OKNYTT samt medlemsboken Tre Kulturer (utkommer vartannat år).

Kurs i Isländsk folkkultur.

Grundkurs i isländsk folkkultur för studerande i etnologi och folkloristik i Norden, i augusti 1986 i Egilsstaqir.

Kursen är ett led i strävan att få ökat utrymme för isländsk folkkultur i undervisningen vid de nordiska universiteterna.

Den är tänkt som en grundkurs för studerande som redan avlagt fil.kand. examen eller motsvarande.

I förväg bör kursdeltagarna ha läst en del allmän litteratur om Island och dess historia. Förslag till litteraturförteckning kommer att sändas ut.

Kursen bör innehålla följande huvudämnen:

Lantbruk och fiske	Sagor och sägner
Byggnadsskick	Ballader och folkmusik
Familj, hem och hushåll	Folktro
Årets och livets högtider	

Föreläsare kommer från Islands universitet och från museerna. Undervisningen ges dels som översiktliga föreläsningar och dels som seminarer. Dessa kan uppdelas i grupper efter kursdeltagarnas ämnesinriktning.

Kursen skall hållas på Egilsstaqir i mitten av augusti 1986.

Vi hoppas på anslag från Nordisk kulturfond. Deltagarna måste själva betala sin resa och uppehälle, som kommer att ordnas så billigt som möjligt.

Arbetsgruppen vill gärna få önskemål och kommentarer från de olika institutionerna i Norden.

Arbæjarsafn Reykjavik Museum
IS 130 Reykjavik
Island

Anmeldelser

Arbetare i strejk.

Studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott. Stockholm 1850-1909.

av Jane Cederqvist.
Stockholmsmonografier utgivna av Stockholm kommun, nr. 41 Libers förlag, Stockholm 1980, 176 s. (diss.).

Anm. av Ivo Holmqvist.

I denna mycket grundliga avhandling börjar Jane Cederqvist med ett antagande som kan förefalla rimligt: att den växande politiska medvetenheten i Stockholms arbetarskikt under senare delen av 1800-talet skulle vara igångsatt framförallt av de nya skarorna av yngre industriarbetare som flyttade in i staden i och med industrins stora expansion, och att den gruppens proletarisering skulle verksamt ha bidragit till militanta åtgärder på arbetsmarknaden, däribland strejker. Efter en väl dokumenterad forskning kommer förf. fram till att så inte var fallet, medvetenheten utgick i stället från en annan arbetarkategori, hantverkarklassen, som skulle ha drivits till detta inte enbart av yrkesegoism, "förklaringar till en viss ideologisk inriktning inom arbetarklassen är i ett visst stratum dominans", uttrycker författaren sig försiktigtvis.

Stockholm under dessa år var en stad i stor förvandling, där andelen hantverkare avtog, och industriarbetare tilltog, och där vissa faktorer kan ha påverkat arbetarklassen att bli medveten om framtiden och sina rättigheter: minskad emigration, minskad dödlighet, tidig giftemålsålder och därmed en familjestruktur där kärnfamiljen hade längre livslängd än tidigare. Efter att ha undersökt en del förindustriella strejker kommer så utvecklingen från 1870-talet i blickpunkten. En allmän tendens var att de dels blev av längre varaktighet under perioden, dels omfattade allt färre deltagare. Förf. applicerar Peter Sters teori om offensiva och defensiva strejker, och kan då konstatera att de förra syftade till löneförhöjningar och förkortad arbetsvecka, de senare försökte få loss inestående

löner eller protesterade mot genomförda lönedeskränningar. De hantverkarledda strejkerna var ofta av den första kategorin och syftade i ett tidigt skede, till att upprätthålla försvaret mot hot utifrån i samband med ökad näringsfrihet - de strejkerna kan alltså ses i förlängning av en skräpprotektionism. Industrierbetarnas strejker var ofta spontana. Efter hand utbyggs fackföreningarna, från att ha omfattat bara 10% av arbetarna vid slutet av 1890-talet var hälften organiserade 1906, tre år innan storstrejken. Fackföreningsledda strejker syftade förstas, i ett större perspektiv, till en omvandling av samhället och var del i den reformistiska tanken på arbetarklassens övertagande av produktionsmedlem.

Så analyseras strejken på sommaren 1881, som delvis kan återföras på impulser utifrån: en del av taktiken hade man lärt sig i USA, särskilt knepet att gå ut med delstrejker. Andelen spontana strejker säger en del om politisk medvetenhet och långsiktig planering inom olika kategorier av arbetare: 8% hantverkare deltog i sådana aktioner, samtidigt som 37% industriarbetare gjorde det. Ett kapitel tar upp de kvinnliga arbetarnas strejker och ställer frågan varför de procentuellt sett strejkade färre gånger än manliga kolleger. En del av svaret finns förstas i arbetsvillkoren med deras osäkra ställning. Till stor del ansågs de som en temporär grupp, och kvinnliga industriarbetare hade säkert en ännu svagare position än deras manliga kolleger. I sammanfattningen återför så Jane Cederqvist skillnaderna i strejkuppförande och taktik de olika grupperna emellan till fyra olika faktorer: tradition och erfarenhet som gick tillbaka till gruppens ställning i ett förindustriellt samhälle; funktion inom produktionsprocessen; olikheter i industristrukturen, och så skilda grader av makt gentemot arbetsgivarna. Detta kan förklara varför den inledande hypotesen - att det skulle ha varit yngre industriarbetare som satt igång den arbetspolitiska kampen - visade sig felaktig och att gruppen hantverkare, med tradition och erfarenhet i ryggen samt relativt stor makt gentemot arbetsgivare, kom att föra fram krav på reformer, med de många strejkerna i Stockholm 1850-1909 som vapen.

Hylke Sogn i det attende århundrede.

Av Anna Rasmussen.

Udgivet af Hylke Sognehistoriske arkiv, 1980
(EKspederes gennem Skanderborg bibliotek).

Anm. af Niels Windfeld Lund.

Ligesom flere andre anmeldere vil jeg sige, at denne bog er en af de bedste danske lokalhistoriske fremstillinger, der er kommet indtil nu.

Anna Rasmussen, bibliotekar, bor i Hylke Sogn og ønsker med sin fremstilling at give et bidrag til en skildring af livet i Hylke sogn i gamle dage. Hun vil gerne vise, hvordan de enkelte mennesker træder frem i historien og er med til at skabe sognets historie gennem deres mange forskellige handlinger. A.R. forsøger ikke at give en fremstilling af sognets hele historie, men har begrænset sig til det 18. århundrede. I forhold til tiden før 1700 har hun i det 18. århundrede en lang række kilder til sin rådighed, ikke mindst tingbøger og skifteprotokoller.

Desværre er der ikke nogen egentlig gennemgang af kildegrundlaget, men det fremgår af kildeoversigten og henvisningerne, at det først og fremmest drejer sig om arkivalier i Landsarkivet, dvs. de lokale myndigheders arkiver. Igennem de forskellige udsagn fra kilderne gennem hele bogen får man et spændende fornemmelse af de muligheder, som de forskellige kilder giver.

Fremstillingen har næsten form af en rejseskildring, hvor den rejsende først kommer til egnen, ser sig om i de omkringliggende byer og kommer til sognet og ser skovene, markerne og gårdene og husene i landsbyerne.

Så kigger den rejsende ind til de forskellige erhvervsgrupper og ser hvordan de bor, hvordan de ser ud og hvad de forskellige personer hedder.

Endelig kommer den rejsende til at snakke med beboerne, ikke mindst kvinderne, om deres daglige liv, glæder og trængsler. Den rejsende får med andre ord indsigt i beboerens mentalitet, i deres normer og værdier.

Man mærker tydeligt, at den rejsende må være en kvinde, da hun virkelig er opmærksom på hendes kønsfællers problemer med at leve et ordentligt liv i et patriarkalsk samfund, som Hylke sogn er i det 18. århundrede.

Men den rejsende nøjes ikke med at se, hvordan kvinder, mænd og børn lever sammen i familier og hushold, men hun går også ind i kirken til gudstjeneste og andre kirkelige handlinger, i skolen til undervisning og får indblik i hvordan gudstjeneste og undervisning foregår i praksis.

Til sidst vender den rejsende blikket mod dem,

der er kommet galt af sted i retssystemet, og mod dem, der er for svage af forskellige årsager til at arbejde ligesom andre og skal have hjælp af de andre beboere i sognet.

Fornemmelsen af, at blive ført med på en rejse tilbage til det 18. århundrede, bliver ikke mindre gennem de mange dramatiske og meget levende fortællinger om enkeltpersoner, så man får en fornemmelse af nogle konkrete mennesker, som både sover, arbejder, drikker, græder o.s.v.

Mange personer optræder flere steder i bogen og dermed kender man efterhånden menneskene på flere forskellige måder og kan forstå deres handlinger i f.eks. kirken, ud fra en viden om deres sociale og økonomiske position i sognet.

I modsætning til mange andre lokalhistorier får man gennem Anna Rasmussens skildring, en fornemmelse af et lokalsamfund med både konflikter og fællesskab. Som hun selv skriver i indledningen er det relativt nemmere at skrive om konflikterne i 1700-tallets Hylke end om spændinger i 1980-ernes Hylke(!) og det har forfatteren udnyttet på en spændende måde ved at bruge retssager til skildring af normer og værdier i sognet. Selvom der var nogle større herresæder i området, bliver fremstillingen ikke centreret omkring forholdet herremand-bonde, som nok er væsentligt, men det kan ikke stå alene.

Anna Rasmussen har, et langt stykke hen ad vejen, skrevet noget, der kan kaldes for den danske "Montaillou", dvs. en fremstilling, der minder meget om Annales-historikeren Emmanuel Le Roy Ladurie's bog fra 1975 om en sydfransk landsby, ikke mindst i udnyttelsen af tingbøger og i skildringen af normer og værdier og hvad der sker, når man bryder disse normer og værdier.

Men når denne sammenligning gøres, så betyder det også, at Anna Rasmussen, efter min mening, støder ind i nogle af de samme problemer, som Ladurie er stødt ind i.

Kombinationen af en dramatisk fortællestil og en faglig analytisk stil er svær at gennemføre. Det indebærer en risiko for, at analytiske udsagn fremtræder som baseret på enkelte, meget dramatiske, eksempler og ikke på et mere bredt materiale. Samtidig indebærer det en mulighed for at fremsætte nogle hypoteser om sammenhænge i lokalsamfundets liv, som man så senere kan prøve at finde flere kildebelæg for eller det modsatte.

Et andet problem er analysen af normer og værdier i en helt anden tid end vores egen.

"I Brørup Nedergård gik Søren Nielsen. Han havde i sine 44 år været kørt i stramme tøjler af sin mor". (p. 126) Hvad mener A.R. med

"stramme tøjler". Selvfølgelig mener hun noget med, at moderen har bestemt alt for sin søn og herset rundt med ham, men det er også bestemt af vores syn på stramme og slappe tøjler. Man kan ikke undgå at være præget af ens samtids normer og værdier, når man foretager analyser af fortidige samfunds normer og værdier, men når man bruger den dramatiske fortællestil, som A.R. gør, så bliver det nogle gange svært, ihvertfald for læseren, at skelne mellem forfatterens samtidige normer og værdier og hendes beskrivelse af det 18. århundredes normer og værdier.

Som sagt er "Hylke sogn i det 18. århundrede" et eksempel på hvordan dansk lokalhistorie kan blive mere levende og fremstille såvel harmoni som konflikter i de danske lokalsamfund. Jeg glæder mig til at læse fortsættelsen om det 19. århundrede.

*Jordbjerggård, Hylke Sogn ca. 1800.
Kopi af maleri af J.P. Møller.*

Bygninger på Frilandsmuseet.

Opmålingstegninger ved Børge Ehrhardt og Frode Kirk under medvirken af Mogens Brahde.

Nationalmuseet 1980.

Anm. af Lene Floris.

I 1980 udgav Nationalmuseet et stort opmålingsværk af B. Ehrhardt og F. Kirk under medvirken af M. Brahde. Vistnok det første og ihvertfald det største af sin art i Danmark. Værket består af 28 tavler (42x60 cm og 84x60 cm), der gengiver Frilandsmuseets 46 bygninger samt et teksthæfte

"Bygninger på Frilandsmuseet" skrevet af F. Kirk, der i mange år har været ledende arkitekt på museet. Værket har været under udarbejdelse gennem flere år og tidligere arkitekter på museet har bidraget til, at der forelå et materiale, der kunne viderebearbejdes.

Teksthæftet og tegningerne er inddelt efter geografiske områder og dækker foruden det egentlige Danmark de gamle besiddelser i Sverige og Tyskland. I bogen finder man fortrinsvis oplysninger om bygningernes konstruktioner og planudformninger, suppleret med viden fra bl.a. arkivalier, der befinder sig i Frilandsmuseets arkiv og som ellers ikke er tilgængelige for offentligheden. Desuden findes en plan over Frilandsmuseet, hvor bygningernes numre er indtegnet samt et kort med bygningernes oprindelige hjemsteder, hvilket gør bogen inspirerende til egne videre studier på museet eller rundt om i landet. Man skal dog være opmærksom på, at nummereringen ikke er den samme som i museets vejleder.

I forordet kommer Peter Michelsen, leder af Frilandsmuseet, ind på at "museets bygninger tjener som eksempler ved teoretiske studier, som drives af historikere, etnologer, arkitekter" og han fremhæver, at bygningerne også kan bruges som "forbilleder", når der rundt om i landet skal restaureres ældre bygninger, samt når der i forskellige undervisningssammenhænge berøres "problemstillinger indenfor kultur- og socialhistorie". Dette sigte bliver tilgodeset i opmålingsværket, eftersom bygningerne er meget detaljeret gengivet i samme målestok. At bygningerne således kan sammenlignes gør tegningerne meget velegnede, når man vil undersøge f.x. sociale forhold på landet og deres fysiske udtryk.

Ideelt set kunne man som etnologistuderende have ønsket sig flere og mere ensartede oplysninger om de mennesker, der levede i bygningerne og det samfund de indgik i, men dels er der ikke indsamlet ensartet materiale vedrørende de forskellige bygninger og dels kan man sige, at opmålingsværkets formål har været et andet, nemlig at udgøre "en samlet oversigt over alle museets huse, gårde og møller i form af opmålingstegninger og beskrivelse af hver enkelt bygning" (indledningen). Det skal dog alligevel nævnes, at der i bogen er forskellige overvejelser om, hvorledes f.x. naturen har påvirket byggeskikken, hvilke genopførelsesprincipper, der har været herskende m.m. og måske kunne disse mere teoretiske overvejelser være samlet i et særligt afsnit, således at de var nemmere at gå til og overveje.

Men generelt må det slås fast, at værket er enestående og man må håbe, at der arbejdes videre i samme spor. I Holland har Rijksmuseum

voor Volkskunde, Het Nederlands Openluchtmuseum uitgevet et lignende værk "Documentatie Landelijke Bouwkunst" (1961-1971). Heri beskrives ikke museumsbygninger, men derimod landskaber og landsbyer. Til hver af de 5 mapper værket består af, findes et lille hæfte med en mindre samlet tekst om området samt fotografier. På denne måde samles et mere bredt og fyldestgørende etnologisk materiale - en ide, man også kunne tage op i Danmark. Måske er det muligt at supplere bondegårdsundersøgelserne fra 1940'50'erne med undersøgelser, der tager udgangspunkt i nyere etnologisk forskning og teoretisk arbejde.

Kvinneforskning.

Temanummer av Dugnad nr. 2-3, 1982. 128 s.

Anm. av Lissie Åström.

Artiklarna i tidsskriften är baserade på de föredrag kring temat kvinnoforskning, som hölls vid etnologseminariet 1982 i Lillehammer i Norge.

Utmärkande för samtliga bidrag är inte bara att de handlar om kvinnor, utan att de är präglade av författarnas ambition att skildra och analysera kvinnors liv och verklighet utifrån deras egna perspektiv. Vad detta innebär kan exemplifieras genom historikern Ida Bloms artikel om socialisering av barn i Norge på 1800-talet. Hon använder sig av olika källor, som direkt eller indirekt kan ge kunskap om barnuppföstran, och försöker ur dessa källor utröna vad som särskiljer flickors socialisation från pojkarnas - i såväl faktiskt, normativt som upplevelsemässigt avseende. Ida Blom menar, att man tidigare i historisk forskning oftast behandlat socialisationen som könsneutral och bortsett från att det i realiteten främst varit pojkarnas socialisation man sysslat med. Genom att anlägga ett kvinnoperspektiv i forskningen dras således flickorna/kvinnorna fram ur sin relativa undanskymdhet.

Ida Blom använder också sitt empiriska material som underlag för en övergripande diskussion av teori, metod och källanvändning inom kvinnoforskning.

Bortsett från Ewa Sjögrens inledande artikel, där hon ger en bred idehistorisk orientering om synen på kvinnan, barnet och familjen under 1800-talet, behandlar de övriga uppsatserna kvinnors liv och arbete i hem och på arbetsplats på basis av lokala empiriska undersökningar, utförda

av författarna själva eller refererade forskare.

Inger Jensen skriver om husmors arbete i hemmet, Grete Swensen om kvinnors lönearbete relaterat till husmorsrollen, Oddveig Foldøy om bondkvinnans vardag. Brit Berggreen om den förändring, som arbetsdelningen mellan kvinnor och män undergått sedan mitten av 1800-talet i "Bygde-Norge". Jarle Sanden slutligen skriver om kvinnor, som arbetat som "kokker" för fiskare i en norsk kustbygd. Undersökningen baserar sig främst på muntliga berättelser av kvinnorna själva - nu i 70-års åldern.

Den tidsperiod, som de empiriska uppsatserna behandlar, är de senaste 100 åren med fokusering på 1900-talets första hälft.

Jonssons Gelbgjuteri.

av Agneta Boqvist och Christer Åhlin.
Falköping 1980. 46 s. III. Skrifter från Skaraborgs Länsmuseum.

anm. av Mary-Ann Elfving Owens.

I Jonssons gelbgjuteri finns inga kvinnliga anställda, alla 15 är män. Företaget kämpar med stora svårigheter, inte för att man inte kan sälja vad man tillverkar, tvärtom har man svårigheter att producera i takt med efterfrågan. Dessutom kräver verksamheten nu stora investeringar i nya maskiner och arbetskydd.

Hos Jonssons behärskar arbetarna flera än ett arbetsmoment och alla kan förflytta sig från en avdelning till en annan vid behov. Men den enda som behärskar hela arbetsprocessen är gjutaren och när han är frånvarande står arbetet stilla. Alla är väl förtrogna med hela produktionsprocessen och kan följa produkterna från råvara till färdig vara. Arbetarna inser att de är viktiga länkar i denna process och det ger dem tillfredsställelse, ger mening åt arbetet och identitet åt arbetarna. Men hos Jonssons har man varken tid eller råd att skola nya yrkeskunniga arbetare och risken för nedläggning är alltid närvarande.

Med denna första skrift i Skaraborgs Länsmuseums skriftserie vill författaren väcka debatt om huruvida vi skall försöka hålla kvar och utveckla arbetsplatser med meningsfulla arbeten eller övergå till mer lönande stora företag där arbetet blir enformigt och all energi går till fritiden. Det är en välgjord, liten skrift med fina bilder, och en utmärkt dokumentation av gelbgjutarens arbete.

Vestfoldmål.

Nøttlandsmålet omkring 1900.

Av Ragnhild Paulsen.
Utgitt av Vestfold Historielag 1981.

Anm. av Ida M. Refsum Flinder.

Ragnhild Paulsen kommer fra gammel Vestfoldsekt. Selv er hun født (1897), oppvokst, gift og bosatt med mann og barn på Nøtterøy.

Det spesielle Nøttlandsmålet (Nøtterøymålet) er karakteristisk for "kystmålet" i Vestfold, mens Andebumålet er karakteristisk for "innlandsmålet". Vestfold historielag ga i 1963 ut boken "Vestfoldmål. Ord og vendinger fra Andebu".

Behovet for en ordbok over kystmålet var tilstede. Ragnhild Paulsen ble kontaktet. Hun var allerede en meget interessert hobbygransker av sitt eget mål. Hun sa ja til oppgaven og påtok seg den store utfordring det lå i å samle og systematisere Nøttlandsmålet. Som forbilde brukte hun boken "Vestfoldmål".

Resultatet kan vi lese i "Nøttlandsmålet omkring 1900".

Ordene skriver hun ned som de uttales. F.eks.: bergvegg, ein. Bærrj-vægg. golv eit. Et gøllv, gøllv'e.

Men boken er mer enn en tørr ordbok. Hun putter inn ordtak, regler og uttrykk slik de ble brukt og uttalt omkr. 1900.

Dessuten har boken mange etnologiske, folkloristiske og sosialhistoriske informasjoner knyttet til de enkelte ord.

F.eks: *kakkelomn*, ein. En kakelåmm, kakelåmmen i fl. kakelåmmærr. Kakelåmmærr var møe brukkt før, men di var a' jærn. Di var i 2-3 'tarsjer' (etasjer), i tarsjeporrtænne var'e låkk å en ring, så dænn nedre var berængnæ te koke i. De var så kjekkt å tørrke rå ve i kakelåmmsporrtænne (på etasjeportane). I åmmsporrtten sto mæddæsmaten te åss skoleongænne, å hållit sæ værrm.

stampiss, adj. Hørte engang ei kone si atte en måtte inte færrstørre eller skræmmen en onge såmm pissæ, færr da kunne'nn bli stampiss.

utskei, eit. Utsjei (slutt på arbeidsdagen). Klåkkæ sækks vare utsjei før' iti' æ! Føllk ærbi'tte ifra (6) åmm mærrænn te' sækks åmm kvællen dænni. Da var 'i slitne ve utseji, kann 'u tru!

På denne måten er boken ikke bare blitt en alminnelig saklig ordbok, men også et interessant

leksikon. Eksempler ved bruken av de forskjellige ord er både klare og instruktive og enkelte har personlige og humoristiske anstrøk.

F.eks: *trøytt*, adj. Jæ er trøtt. Jæ må få vilt mæ lett. De er ett trøttænne ærbi jæ har serru. De er te bli trøtt a: "Jæ ersså trøtt atte jæ ørrkærr mæ snøtt sjøl", sa Otilde, ho kåmm himm åmm mærrænn te fjøsti etter å ha dænnnæ heile nattæ. Trøtt å sliten. Trøtt i beinæ.

En takk til Ragnhild Paulsen som har brukt flere år for å lage en levende og interessant oppslagsbok over ord og vendinger brukt på Nøttlandsmålet. Boken bør være av interesse ikke bare for "fagfolk", men like mye for alle som har tilknytning til Vestfold.

Norsk Målførearkiv ved dosent dr. philos Ingeborg Hoff har nedlagt et stort arbeid ved tilrettelegging av boken.

Som enda et pre for boken kan vi glede oss over et klart og nydelig trykk og en fagmessig solid og smakfull innbinding.

Talspråksstudier.

Insamling och analys.

Av Gun Widmark.
Studentlitteratur, Lund 1981. 197 sid. ISBN 91-44-17821-2.

Anm. av Ulf Palménfelt.

Den svenska språkforskningen har utvecklats från insamling och studium av dialekter (något som manifesterats i uppbyggandet av våra dialektarkiv) till analyser av dagens talade språk i alla dess mångskiftande former.

Exempel på denna nutidsinriktade forskning ges i sju uppsatser i boken "Talspråksstudier". Samtliga har tillkommit inom avdelningen för forskning och utbildning i modern svenska (FUMS) vid institutionen för nordiska språk i Uppsala.

Kent Larsson beskriver lyckade försök att arrangera inspelning av informellt talspråk bland skolungdomar. Barnen fick t ex spela av forskaren sinnrikt konstruerade spel med en osynlig kamrat via mikrofon och hörlurar.

Mats Thelander visar i en noggrannt underbyggd studie att det mycket väl går att använda telefoninspelade intervjuer för även de mest petiga fonetiska detaljanalyser.

Tillsammans med Karin Forsberg har samme Thelander undersökt styrkan hos vissa dialektala egenheter i trakterna runt Burträsk i Västerbotten. Resultatet (att äldre människor i informella situationer har det mest dialektpräglade språket) är väl mindre intressant än det metodologiska greppet (att mäta andelen "standardspråks-" och "dialektvariabler" i språket och hur denna förändras, när en informell situation plötsligt formaliseras).

Olle Hammermo påvisar att den skiljning som sker i skiltning och i långa vokaler hör hemma i de lägre samhällsklasserna.

Sammalunda förhåller det sig med användandet av traditionella metaforer, enligt en uppsats av Richard Molin. De högre socialgrupperna använder i stället individuella jämförelser och liknelser, när de vill pryda sitt språk med bilder. Män använder bildspråk i högre utsträckning än kvinnor, vilka i stället försöker efterlikna det mest prestigefyllda språkbruket.

Boken avslutas med två metodologiska uppsatser om strukturanalys av talspråksstudier. För mej som lekman förefaller den av Olle Hammermo beskrivna metoden (hämtad ur J E Grimes: *The Thread of Discourse*) mångsidig och användbar för även andra än språkvetare.

William Labovs och Joshua Waletzky's (*Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience*) modell, som tillämpats på en svensk text av Forest Andrist och Bengt Franzen tycks mej tungrodd och begränsar sig till att vaska fram det faktiska händelseförloppet ur en text.

Det erotiska kriget.

av Rita Liljeström.
Publica. LiberFörlag. Stockholm 1981. 214 s. Pris: 84 Skr.

anm. av Ingvar Svanberg.

För etnologer är det ju knappast någon nyhet att konstatera att få beteenden är så kulturellt ansade hos mänskligheten som de sexuella. Ett av våra huvudintressen är släktskapsorganisation i olika samhällen. Just släktskapsorganisation och hushållsorganisation är ju sätt att organisera sex-

ualiteten. Det är något som är specifikt mänskligt. Sexualiteten är ju också ett av de beteenden som vi upplever i kategorier som naturligt och onaturligt. Det ger oss en direkt pedagogisk fingervisning om hur påverkbar av yttre faktorer, som t.ex. uppväxtvillkor och kulturmönster, sexualiteten är. Mänskors sexualbeteenden kan ses som konkreta ledtrådar till förståelsen av de grundläggande värderingar som styr ett samhälle. Just detta faktum gör sexualiteten så spännande för etnologer att studera!

I den här boken av sociologen Rita Liljeström behandlas den sexualkultur som råder i vårt samhälle. Boken är en bearbetad version av ett avsnitt som ingick i den omdebatterade prositutionsutredningen. I det här arbetet analyseras sexualiteten och dess organisation ur en kultursociologisk synvinkel.

Boken består av två huvuddelar. I den första delen beskrivs sexualitetens organisation i det förkapitalistiska och nutida samhället: dvs hur sexuella relationer reglerats mot bakgrund av produktionsförhållanden och släkt- och familjeintressen och hur marknadskrafter och vetenskapen avlöst kyrkan och rättsväsendet som kontrollanter och utformare av föreställningar om sexualitetens väsen i vårt samhälle. Vidare behandlas den erotiska socialisationen i bokens första del. Där plockas fram de nya rön som gjorts av kvinnliga forskare och som enligt författarinnan vederlägger de i dagens samhälle förhärskande föreställningar om sexualiteten - föreställningar som skapats av en mansdominerad forskning!

Bokens andra del handlar om det "erotiska kriget" som råder mellan män och kvinnor. Det erotiska kriget inleds vid puberteten då ungdomar inordnas i två könskollektiv. Liljeström beskriver de erotiska relationerna som ett krig mellan könen, men "kriget" är en metafor för den fruktan och det främlingskap som råder mellan könen och som är ett resultat av det nutida samhällets erotiska socialisation. Avslutningsvis ges också villkoren för en erotisk fred. Denna fred skulle undanröja rädslan och ångesten mellan könen - en ångest och rädsla som skapat den mistro, falsksjehet och dubbelskap som nu råder, menar Liljeström. I stället skulle könen få tillit och personlig gemenskap och hitta fram till varandra. Men hur freden skall slutas får vi inte veta. Den erotiska fred som rådde i Kina under kulturrevolutionen rymde väl snarare ett traditionellt allianssystem än en relation präglad av ömsesidigt givande och tagande, symmetri, sexuell glädje och genuina relationer? Inte heller är väl den promiskuitet som propageras för i slutordens "tillfälliga möten" någon erotisk fred utan snarare en blaserad sexualitet i ett starkt självcentrerat samhälle.

Norske bøger om mundtlig historie: Muntlige kilder.

Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnvitenskap og historie.

Av Bjarne Hodne, Knut Kjeldstadli og Göran Rosander.
Universitetsforlaget, Oslo 1981, 236 s.

Retten til en fortid.

Af Edvard Bull.
Universitetsforlaget, Oslo 1981, 247 s.

Anm. af Svend Aage Andersen.

I.

Det må være en lidt ejendommelig oplevelse for den efterhånden snart 70-årige norske socialhistoriker, professor ved universitetet i Trondheim, Edvard Bull (den yngre), nu pludselig at være blevet brandaktuel - efter at have arbejdet i vel omkring i hvert fald 30 år i delvis ubemærket med det forskningsfelt, der idag går under betegnelsen "mundtlig historie". Baggrunden for Bulls fornyede aktualitet er det klimaskifte i den historiske forskning, som har sat ind fra omkring midten af 70'erne og som betegner en forskydning af forskningsinteressen væk fra den politiske historie og over mod socialhistorien. I løbet af 70'erne er der opstået en stadig voksende interesse for almindelige menneskers historie. Vi har fået en iøjnefaldende opblomstring af lokalhistorie, kvindehistorie, familiehistorie, barndomshistorie m.v., dvs. en række nye forskningsfelter, der betegner en udvidelse af historiebegrebet. En række af disse tendenser kan sammenfattes under betegnelsen "historie nedenfra". En anden, der i og for sig er ligeså dækkende, idet den betegner forskydningen til andre kildegrupper og andre forskningsmetoder end de traditionelle, er begrebet "mundtlig historie" (direkte oversat fra det angelsaksiske begreb "oral history").

Termen "mundtlige kilder" dækker i snæver forstand kun den type materiale, som er bevaret på lydband (evt. videobånd eller film), men har fået gennemslag i en udvidet betydning som dækkende "erindring", "minde" og "beretning". For den internationale oral-history bevægelse er det blevet kendetegnende, at man ikke blot arbejder med en bestemt type kilder, men først og fremmest ønsker at bruge disse kilder til at trænge ind i dele af historien, hvor andet kildemateriale kommer til kort. Ovennævnte bøgernes forfattere er således enige om at fremhæve, at erindringsmateriale og interviews udgør den eneste mulighed

for at finde frem til forskellige informationer, som det ville være umuligt at finde i andre, mere officielle kilder.

For etnologer, folklorister og etnografer er brugen af mundtlige kilder ikke ny. I lang tid har det været overladt til disse fag at arbejde med traditionsstoffet. Historikerne anså skriftligt materiale for mere pålideligt, og også sociologerne foretrak at gå frem efter strukturerede spørgelister. Herved fik man oplysninger som let kunne kvantificeres, men gjorde samtidig spørgsmålet om repræsentativitet til et rent mængdespørgsmål. Når brugen af mundtlige kilder blandt historikere idag opfattes som noget nyt, skyldes det antagelig, at den først for alvor er blevet aktuel med den faglige glidning over mod et mere socialhistorisk perspektiv og en begyndende problematisering af den positivistiske videnskabstradition. Men i virkeligheden beror - som både Bull og Knut Kjeldstadli gør opmærksom på - det skarpe skel mellem skriftligt og mundtligt kildemateriale på noget af en fiktion. Også skrifternes oplysninger er nemlig frembragt ved, at nogen har spurgt andre.

II.

Den her skitserede faglige udviklingsbevægelse udgør en del af baggrunden for Edvard Bulls bog "*Retten til en fortid*", der består af en samling artikler skrevet i årene fra 1941 til 1981. Bogen er et vidnesbyrd om, at Bull har været 20-30 år forud for sin tid. Selv om flere artikler er 20-30 år gamle, kunne de næppe have været mere aktuelle, om de havde været skrevet idag. Det er der dog også et par af dem der er, bl.a. en artikel, hvori Bull samler erfaringerne fra de forløbne år og ser på den "mundtlige histories" muligheder idag. Det er ikke den mindst interessante af artiklerne, idet Bull her bl.a. går ind i en kritisk vurdering af de indsamlinger af arbejdererindringer, som i årene fra 1950 til -62 foregik ved Norsk Folkemuseum med Bull som leder. Bulls vurderinger, der bl.a. understreger, hvor historisk bestemt fremgangsmåden har været, rummer erfaringer, som enhver der idag beskæftiger sig med mundtlig historie vil kunne lære en masse af, Bull, der har revideret sit syn på den gamle indsamling, tilstår f.eks., at de dengang, i 1950'erne, ikke turde spørge om seksualliv, prævention osv. Spørgelisterne, som de dengang opfattede som særdeles åbne, handlede i virkeligheden mest om arbejds- og organisationsforhold o.lgn., hvorimod der ikke var ret meget om "privatlivet". Bull mener derfor, at der nu bør lægges "større vekt få fram nettop *bele* livet, med arbeid, familie, fritid?" (101).

Selv om artiklerne er skrevet gennem så langt

et tidsrum, er der god sammenhæng i bogen. Artiklerne giver tilsammen rig mulighed for at studere den indre logik i Bulls historiesyn. Jeg skal derfor i det følgende kort skitsere grundstrukturen i Bulls historieopfattelse og betragtningsmåde.

Udgangspunktet er et opgør med den "elitistiske" historieskrivning, der hovedsagelig koncentrerer sig om de få og de mægtige, fortrinsvis de politiske ledere, eliteerne. Men det er ikke blot statshistorien, der har været elite-historie, også "arbejderbevægelsens historie" har i meget mindre udstrækning handlet om bevægelsen end om de få ledere og deres ideer. Bulls udgangspunkt er således et opbrud fra denne historiker-skole, der fixerer på den politiske begivenhedshistorie - og samtidig et opbrud fra denne traditions kildeorientering.

Hvor historieskrivningen hidtil har lagt hovedvægten på ledernes historie, der lægger Bull omvendt vægten på historien om dem som *blev ledet*. Baggrunden herfor er en redefinering af, hvad der er vigtigt i historien: "Hovedkriteriet for hva som er vigtig i fortida er for meg *antallet*: Det vigtige er det som vedkommer mange mennesker, viktigere jo flere de var". (47) Derfor bør historien også handle om "alle slags folk" trælle, bønder, præster, høvdinge, arbejdere, kvinder osv., først og fremmest "underklasserne" og ikke bare statslederne. Og derfor har det været Bulls mål at studere og beskrive de daglige livsvilkår for de mange og vise, hvordan disse kår har forandret sig.

I centrum for Bulls arbejde står spørgsmålet om *fordeling af magt*. Derfor kommer han heller ikke uden om at studere eliteerne - det var jo dem der havde magten. Dette behøver imidlertid ikke stå i modstrid med Bulls hovedkriterium: "Viktig er *den* slags makt og *de* mektige som hadde størst virkning for det største antall mennesker". (47) Bulls hovedspørsmål i studiet af de mange og de magtløse drejer sig om det centrale punkt, i hvilken grad og på hvilke måder de fleste folk har kunnet bestemme over deres eget daglige liv, samt: hvem der havde magt til at kunne indskrænke denne selvbestemmelse + denne frihed. Bull gør i denne forbindelse opmærksom på, at historien ikke behøver *kun* at være sejherrernes historie. En forklaring af "den fremadskridende udvikling" får let det som skete til at fremtræde som uafvendeligt. Læsernes konklusion kunne herved let blive en slags fatalisme. Som modtræk foreslår Bull, at historikerne beskriver ikke bare "de retninger og tendenser som faktisk ble gjennomført, men også de som led nederlag". (51)

Det første problem, der møder den der vil studere de mennesker som ikke havde magt, ligger i, at disse folk i reglen ikke har skrevet noget om sig selv og deres tanker. Det drejer sig med andre ord om at studere de skriftløse folks historie og kultur. Og hermed er vi så tilbage ved kildeproblemet igen. De allerfleste historiske kilder har været produceret af eliteerne, og når det gælder folkets historie står vi stort set uden kilde-materiale.

Nu kan man vel vanskeligt i almindelig forstand henregne folk i Norge som hørende til de skriftløse. Men alligevel har norske fattigfolk - eller børn, og de allerfleste kvinder - heller ikke skrevet særlig meget. Ligesom de egentlige skriftløse grupper, som f.eks. afrikanerne, fremtræder de i de gængse historiske kilder stort set sådan som de er blevet iagttaget *udefra* - af mere velstående folk og af mænd. Først med udvidelsen af grænserne for de historiske forskningsfelter, er det blevet muligt at drage store grupper af mennesker, som hidtil har stået udenfor historien, med ind i billedet: børn, gamle, kvinder, og til en vis grad arbejdere og husmænd. Men dette er til gengæld kun muligt, hvis vi så hurtigt og systematisk som muligt supplerer de skriftlige kilder med optegning af erindringer og tradition. Noget sådant lader sig ikke gøre, når det gælder fortiden. Men i udforskningen af samtiden, den del af historien der endnu ligger indenfor levende mennesker erindring, behøver vi iflg. Bull "ikke å være de en gang foreliggende kilders fanger". (48) Vi kan nemlig selv skabe nye kilder - med båndoptager, ved stenografi eller notat. Her har vi også hovedmotivet for, at Bull lægger så stor vægt på de mundtlige kilder: Gennem dem kan historikerne medvirke til, at de mere eller mindre skriftløse får mæle i historien.

I øvrigt må der lægges vægt på at oplede eksisterende kilder, som kan give os noget af det samme. For "av og til trer jo også de skriftløse fram med sin egen eutentiske røst tvers igjennom de andre kilder" (38). Bull nævner her retsreferater, avisindlæg, reportager, lægeberetninger o.lgn. Men frem for alt skønlitteraturen.

En af bogens mest spændende artikler (i al fald for en litteraturhistoriker) er netop en lang gennemgang af skønlitteratur som socialhistorisk kildemateriale. Skønlitteraturen kan iflg. Bull først og fremmest hjælpe os til at *genopleve* fortidsmenneskers liv. Men den kan *også* give oplysninger om menneskers oplevelse af deres tids virkelighed, oplysninger om konventionelle holdninger, meninger og moralbegreber, om rent "ydre ting", og om, hvilke ideologiske påvirkninger fortidens mennesker blev udsat for. Bull opstiller

en række kildekritiske regler, hvor han bl.a. understreger, at der ikke er samsvar mellem et værks litterære kvalitet og dets brugbarhed som historisk kilde. De litterært mest centrale momenter er ofte fjernere fra virkeligheden end sidemotiverne og bipersonerne. I selvbiografiske romaner kan miljøskildringer vurderes som memoirer.

Når skønlitteraturen har så høj en status hos Bull, skyldes det frem for alt dens evne til at formidle en *genoplevelse* af historien. Ligesom erindringerne og de mundtlige kilder giver skønlitteraturen nemlig via identifikationen med de levende mennesker, som læseren møder i litteraturen, mulighed for at genopleve, hvordan det *føltes* f.eks. at være arbejdsløs eller får gården solgt på tvangsauktion osv. Genoplevelses-funktionen hænger således nøje sammen med det overordnede sigte med historieskrivningen, sådan som Bull tænker sig den. Det er hans fagpolitiske målsætning at give historien en antiautoritær tendens (48), og denne målsætning begrundes han også pædagogisk.

Det er Bulls hypotese, at historieskrivningen må dække et alment behov hos læserne for øget menneskekundskab, et behov for at kunne udvide sit personlige erfaringsområde gennem en forståelse af menneskers vilkår og af spændvidden i menneskers muligheder. Historikeren må følgelig give læserne et materiale, der giver dem mulighed for at sætte deres egen oplevelsessevne (og sociale fantasi) ind. Det er her Bulls centrale synspunkt, at de fleste mennesker vil have meget lettere ved at leve sig ind i en fortid, hvor de møder "almindelige mennesker", end i en fortid, hvor de næsten kun møder mærkelige lederskikkelser. Derfor konkluderer han også, at historikere, "skal op-søke og lægge fram for læserne netopp den slags kilder som gir størst muligheder for gjenoplevelse". (48) Man kan i denne målsætning følge Bull temmelig langt, men må alligevel spørge, om det ikke *også* er historieskrivningens opgave at give læseren mulighed for kritisk *refleksion* - og altså i højere grad lægge vægt på befordringen af analytiske bevidsthedsprocesser?

Når Bull har valgt at lægge hovedvægten på de mange i stedet for på eliterne, hænger dette bl.a. snævert sammen med hans egne politiske holdninger. Selv om han ikke forstår sig selv som marxist, vedgår han, at marxismen er et tanke-system, som han skylder meget (65). Blot er Bull - som enhver god marxist for øvrigt også burde være det - modstander af al mekanisk forenkling og monokausal forklaringsmåde.

Det ligger således i naturlig forlængelse af Bulls almene politiske holdninger og demokratiske idealer, at han i studiet af de "tavse" grupper

historie først og fremmest har koncentreret sig om arbejderklassens historie. Ganske vist begyndte arbejderklassen også at komme med i historien, efterhånden som arbejderbevægelsen vandt indflydelse. Men historieskrivningen har dog primært givet os hovedorganisationernes og ledergruppernes historie, mens de almindelige arbejderes livsmåde næsten ikke har været studeret endnu. For også her mangler det kildemateriale (dagbøger, memoirer, privatbreve m.m.), som har spillet en stor rolle i studiet af andre samfundsklasser. For at udfylde disse huller i vor viden er det nødvendigt at ty til erindringer og interviews. Og derfor handler de fleste af bogens artikler også om mundtlige kilder.

Så godt som alle artiklerne omhandler norsk socialhistorie i 1800- og 1900-tallet. Stoffet er samlet i fire hovedgrupper: I bogens første del drøfter Bull historieskrivningens overordnede målsætning, og i 2. del behandles metode- og kildeproblemer i forbindelse med studier af de tavse grupper historie, bl.a. problemer omkring erindringsindsamling og kildekritiske spørgsmål. I tredje del gives der en række eksempler på realhistoriske studier, hvor erindringer har været uundværlige som kildemateriale. Disse studier, der således demonstrerer "mundtlige kilder" i brug, omhandler alle den norske arbejderklasse. Endelig slutter bogen med lidt mellemklassehistorie, to konkrete studier i de offentligt ansatte - henholdsvis jernbanefunktionærer og skolelærere - historie, der også har været forsømt.

III.

I flere af sine artikler drøfter Edvard Bull en række af de kildekritiske problemer, der knytter sig til "mundtlig historie": repræsentativitets-spørgsmålet, kontrol af materialets oplysninger, dets pålidelighed og vidneværdi osv.

Disse spørgsmål tages også op til grundig behandling i en anden ny norsk bog om mundtlig historie, "*Muntlige kilder*", en antologi "Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnvitenskap og historie", redigeret af Bjarne Hodne, Knut Kjeldstadli og Göran Rosander.

Bogen, der er et resultat af et samarbejde mellem forskere i de tre ovennævnte fag, er tænkt som en *håndbog* i brug af mundtlige kilder for studenter i de tre fagområder. Desuden har bogen stor aktualitet for fag som socialantropologi og sociologi, men vil desuden være anvendelig for folk, der arbejder indenfor historiske foreninger o.lgn. Det kan i denne forbindelse bemærkes, at det ville have været interessant også at have set en litteraturhistorisk synsvinkel repræsenteret. Noget sådant ville ikke alene kunne have bidra-

get til en bredere tværfaglig debat, men tillige have medvirket til at give bogen en større udbredelse og videre bruger-kreds.

Situationen er idag den, at flere fag har prioriteret studier af folks hverdagsliv højt. Man oplever, at de skriftlige kilder ikke slår til, og at et samarbejde hen over faggrænserne vil være nødvendigt for at kunne udnytte det mundtlige materiale. I praksis oplever vi imidlertid - i al fald i Danmark - at fagtraditionerne også kan virke blokerende for et godt samarbejde. Ikke blot benytter man sig af forskellige metoder og begreber, men man har i nogen grad også et forskelligt sigte og mål med arbejdet. Mens folklorister og litteraturhistorikere primært koncentrerer sig om "egenhistorierne", traditionsstoffet og de skildrede livsforløb i deres helhed, ønsker historikere - og måske også etnologer og sociologer - i højere grad at benytte de mundtlige kilder til at belyse bestemte historiske problemstillinger. For at kunne belyse bestemte emner kan forskeren tvinges til at begrænse undersøgelsen til bestemte delaspekter og evt. klippe materialet op og således gøre vold mod den enkelte fortæller. Sådanne modsætninger kan nok give anledning til kontroverser, men burde også kunne diskuteres i en frugtbar dialog.

Selv om bogen ikke rummer nogen egentlig tværfaglig diskussion, tages disse problemstillinger op i flere af bogens artikler. Bogen fortæller først og fremmest om, hvordan man skal gå frem, når man ønsker at arbejde med mundtlige kilder. I tretten kapitler følges arbejdsprocessen i alle led fra planlægning til efterarbejde og fremstilling. Idet der gives en praktisk vejledning i arbejdet, kan bogen således være med til at hjælpe forskeren igennem en række af de problemer, der opstår undervejs. Artiklerne er fyldt med gode råd og vink, både af praktisk/teknisk karakter og af mere metodisk karakter. Hvad det *praktiske* angår, er der artikler om tilrettelæggelse af erindringsindsamling (Dagfinn Slettan), interviewteknik (Liv E. Thorsen og Berit Østberg), bearbejdning og redigering af materialet (Anne-Berit Borchgrevink) og om de juridiske aspekter ved brug af materialet (Ådel G. Blom). Andre artikler redegør for de *principielle og teoretiske* aspekter omkring mundtlige kilder som særskilt kildetype: typologisering og definition (Göran Rosander), norske indsamlinger (D. Slettan), traderingsprocesser (Bj. Hodne), kildekritik (K. Kjeldstadli), fremstillingsformer (Arne L. Christensen). Endelig er der også eksempler på *konkrete studier* med mundtlige kilder som udgangsmateriale: Birgit H. Johnsens analyse af roller og holdninger i folkedigtningen, og et fremragende studie af vandringer af Øivind Vestheim.

Alene bogens *opbygning* er således med til at kvalificere den som håndbog. Hertil kommer yderligere et par ting: F.eks. rummer den en fyldig oversigt og systematisk *fortegnelse* over mundtligt kildemateriale i lokale institutioner og samlinger. Fortegnelsen indeholder oplysninger om, hvor man skal henvende sig, hvilke typer materiale der findes hvilke steder, hvornår det er indsamlet, i hvilken for det er arkiveret, hvor omfattende det er og om der evt. foreligger kopier. Et omfattende *register* gør bogen egnet som opslagsbog. Endvidere indeholder den en fyldig udvalgt *bibliografi*, der dækker fremstillinger på nordisk sprog og engelsk. Selv om oversigten langt fra er fuldstændig, giver den en praktisk vejledning om litteraturen om mundtlige kilder. Ved at indordne litteraturen under rubrikker så som "indsamlinger", "spørgelister", "interviewning", "kildekritik" osv. får bibliografien en forøget værdi som arbejdsredskab.

IV.

Vi skal til sidst se på, hvordan de afvigende faglige opfattelser af arbejdet med de mundtlige kilder kan give sig tilkende på i al fald tre områder: 1. forskellige indsamlingstyper, 2. forskellige interviewformer, og 3. forskellige fremstillingstyper.

I en af artiklerne redegør Dagfinn Slettan for de norske indsamlinger, der er gennemført ud fra de respektive fags traditioner og derfor indeholder divergerende typer stof. I en anden artikel skelner Slettan mellem to hovedtyper af indsamlinger: *emneindsamlinger* (specialindsamlinger) og brede indsamlinger af *livsskildringer*. Valget af hovedtype er væsentlig, da det har med selve hensigten med arbejdet at gøre. Men naturligvis findes der mange mellemformer.

Svarende hertil kan man opstille et kontinuum over interviewtyper med det helt frie interview, hvor fortælleren bestemmer interviewets udvikling, i den ene ende, og den styrede enqueteundersøgelse i den anden. Eller man kan tale om strukturerede, halvstrukturerede og ustrukturerede interviews. Flere af bogens forfattere fremhæver *livsløbsinterviewet* som fordelagtigt. Det er selviografisk og redigeret som løst, ustruktureret interview, hvor informanten fortæller mest mulig frit om sit eget liv. En mellemtpe er livsløbsinterview med tyngdepunkt, dvs. et interview, hvor man efterhånden koncentrerer sig om et særligt punkt. Modsat er fortællefriheden meget begrænset ved enqueteundersøgelser, hvor spørgsmålene er lukkede, idet svarmulighederne stort set er ja/nej/ved ikke. Det indsamlede materiale er her delvis programmeret. Der er tale om en stærk styring, men til gengæld

opnår man den fordel, at oplysningerne let kan kvantificeres.

Især Anne Louise Gjesdal Christensen er skeptisk overfor brugen af strukturerede spørgelister. Hun fremhæver, at denne metode og den teori, som ligger bag, er grundlagt på et positivistisk videnskabsbssyn. Spørgsmålene passer mere eller mindre godt til den virkelighed, som informanten selv oplever. For Christensen er en mere åben interviewteknik "en meget vigtig betingelse for å få frem riktige oplysninger!" Dette forudsætter nemlig, at samtalen kan "foregå på informantens premisser også, ikke bare på interviewrens". (164) Ved at samtale forholdsvis frit får man endvidere fat i folks egne ræsonnementer og kategoriseringer. En kvantificering af materialet kan iflg. Christensen være nødvendigt for at få overblik over det. På den anden side vil det ofte være vold mod materialet "Å omforme de rike bildene som informantene har gitt til utstrakt bruk av tallsymboler". Og "Forstår vi mer når materialet er klassifisert og ført som statistikk eller blir vi lurt av oss selv til å tro at det er "sannere"?" (173) Selv foretrækker hun i al fald beskrivelsen frem for tabellerne.

Som der findes forskellige indsamlings- og bearbejdelsesmetoder, findes der også flere måder at fremstille de mundtlige kilder på. I Arne Lie Christensens artikel gennemgås ialt fire fremstillingstyper: Den enkleste og mest brugte fremgangsmåde er den *ukommenterede* erindring, hvor fortælleren har ordet alene. I en del erindringssamlinger systematiseres materialet på den måde, at erindringer gengives i sin helhed eller i lange uddrag, men ledsaget af redaktørens udførlige *kommentarer*. Er redaktøren dygtig, kan hun undgå at gøre vold mod den enkelte fortæller og "egenhistorierne". En tredje type er den, hvor erindringerne ikke gengives direkte, men lægges til grund for en mere generel tekst på linje med andre kilder, således at *forfatteren* her har ordet alene. Mange af de oprindelige kvaliteter ved beretningerne forsvinder herved fra den endelige fremstilling. Selv foreslår Lie Christensen et kompromis, en fjerde type, hvor *både forfatter og fortæller* har ordet: en sammensat bog som veksler mellem forskellige niveauer, et konkret beskrivende og et mere analytisk, et personligt og et alment: "Hvorfor ikke la den upersonlige statistikken veksle med egenhistorier, og forskerens generelle vurderinger veksle med folks egne kommentarer?" (102).

Flere af artiklerne inddrager kildekritiske problemstillinger, men især Knut Kjeldstadli har en fortrinlig artikel om kildekritik. Kjeldstadli fastslår, at allerede i selve iagttagelsen foreligger der mulige fejkilder. Hvad vi opfatter, er styret af vo-

re behov, interesser og holdninger - i den henseende flyder fejkilden ikke livligere "om opphavet er fortidigt og muntligt enn om det er samtidig og skriftlig materiale" (67). Men ellers kan man teste pålideligheden af beretningernes oplysninger ved at veje udsagn i flere beretninger om samme emne kildekritisk mod hverandre og sammenholde dem med andet materiale og hvad vi iverigt ved om emnet. Endelig må også materialets indre konsistens indgå i vurderingen (83). Glemsel og fejlerindring er mulige fejkilder. Der vil være en tendens til, at informanterne farver deres skildring af fortiden ud fra det overordnede helhedsbssyn, de ofte har på deres liv. Mange vil være tilbøjelige til at fremstille deres fortid i størst mulige samsvar med deres nutidige holdninger og normer.

Også interviewsituationen rummer mulige fejkilder. Spørgelister kan selvsagt styre svarene, og foruden spørgers og svarers person kan selve samspillet mellem spørger og svarer farvelægge oplysningerne. Kjeldstadli understreger derfor, at "Vi bør vite hvilken ideologi som har styrt andre innsamlere". (80). Helt afgørende, når man skal vurdere erindringsmaterialets udsagnsevne, er spørgsmålet om repræsentativitet. Hvornår er det muligt at generalisere ud fra et mindre udvalg, som skal kunne fortælle noget om en større helhed? Kjeldstadli drøfter her forskellige løsninger og gør opmærksom på, at der kan være tale om forskellige former for og grader af repræsentativitet. Det typiske og det statistiske gennemsnitlige er f.eks. ikke det samme. Flere af bogens forfattere betoner, at repræsentativitetsspørgsmålet må afgøres i hver enkelt tilfælde.

Øivind Vestheim viser i en konkret historisk undersøgelse, at brug af erindringer kan åbne mulighed for at inddrage andre kilder, som det ellers ikke ville have været muligt at bruge (147). Vestheim pointerer i øvrigt vigtigheden af at se brugen af erindringsmateriale som en *integreret* del af arbejdet med andre kilder. Livshistorieerindringer udgør ifølge Vestheim en kildetype, som egner sig specielt godt til mikrohistoriske studier. Den store fordel ved erindringsmaterialet ligger i, at variablerne - de egenskaber ved enhederne/individerne som undersøges - her er kombineret på individniveau på en gang i *selve kilden* (158). Metoden giver med andre ord mulighed for et helhedsperspektiv på mikroplanet. Erindringsberetningen kan, hvad ingen andre kilder kan, give et helhedsbillede af et menneskes eller en families totale livssituation. Samtidig giver de mundtlige kilder også folks "egenoplevelse" af situationen. De mundtlige kilder kan belyse den subjektive virkelighed og afgive informationer om følelser, holdninger og

normer, der kan være mere eller mindre typiske for det givne miljø. De mundtlige kilder giver således først og fremmest mulighed for at anskue tingene ud fra et perspektiv nedenfra. Og herved vil mange, som ellers ikke ville være blevet hørt, få mulighed for at komme til orde.

Nils Månsson Mandelgren i Småland.

Av Bengt Jacobsson.

LTs förlag, Stockholm 1982, i samarbete med Folklivsarkivet i Lund, Jönköpings läns museum och Smålands museum, Växjö, 192 s.

Anm. av Ivo Holmqvist.

Lund universitet äger i den mandelgrenska samlingen en enastående rik dokumentation av svensk folklig kulturhistoria från förra seklet. Historien bakom samlingen är intressant. Den självlärde konstnären Nils Månsson Mandelgren, född i nordvästra Skåne 1813, kom efter en del år vid konstakademierna i Stockholm och Köpenhamn och efter utländska studieresor in på det gebit som skulle bli hans särart, avtecknandet av hus, klädedräkt, föremål, möbler, textilier osv. i svenska bygder. Han företog en mängd strapatsrika resor under vår och sommar, och satt sedan i sin lilla lägenhet på Söder i Stockholm och ritade rent skisserna från sina exkursioner. När han testamenterade hela sin samling om 30.000 teckningar till universitetet i Lund (efter att andra instanser tackat nej) hade han bakom sig ett unikt livsverk. Hans storslagna planer på att ge ut materialet i stora planschverk kom endast delvis till förverkligas. Under sin mångåriga verksamhet stötte han på envist och segt motstånd från den som borde ha uppskattat Mandelgrens verksamhet framför: allt, riksantikvarien Bror Emil Hildebrand. Efter hand förvärrades illviljan dem emellan till fiendskap, och från officiellt håll kunde den idoge Mandelgren inte räkna med större uppmuntran. Däremot var han god vän med etnologen Hylten-Cavallius. Mandelgren var alltså till stor del självlärd, det ser man av hans osäkra ortografi i anteckningarna från resorna. Men som tecknare var han säker, och hans intresse för folkliga seder och bruk var djupt. Det var ett intresse som förvisso inte delades av alla. Han kunde från den ena resan till den andra observera hur olika föremål i de medeltida

träkyrkorna försvann, såldes på auktion eller användes på ett respektlöst sätt. En altarduk från medeltiden blev skurtrasa och eldades sedan upp. Och inte heller var kyrkans potentater alltid vänner av det forna. Biskop Tegner var visserligen i teorin medeltidssvärmare, men han tillskyndade rivningen av små träkyrkor från medeltiden för att bereda plats för nygotiska hiskliga tempel. Mandelgren företog sina uppteckningsresor i en brytningstid. Vi har all anledning att vara honom tacksam: han övertalade många kyrkoråd att avhända sig kyrkliga inventarier, som sedan hamnade på historiska museet i Stockholm. Kyrkorådet i Gränna, t.ex., var tacksamt att bli av med "gamalt skräp", man kan tänka sig att föremålen Mandelgrens insats förutom hade försvunnit.

En del av Mandelgrens många anteckningar och skisser har ordnats och publicerats tidigare, en bråkdel av honom själv. Senare har teckningar från Kalmar slott ingått i Martin Olssons historik. Andra konsthistoriker har bragt reda i samlingen, bland dem Wrangel och Borelius. Och Åke Stawenow har skildrat Mandelgrens mångskiftande verksamhet. Sedan 1969 har samlingen överförs till Folklivsarkivet i Lund, och där har Bengt Jacobsson efter hand fått stor förtroenhet med den. Han har tidigare ställt samman en bok om Mandelgren och Dalarna. Nu föreligger en följskrift om Mandelgrens resor i Småland, med särskild tonvikt på resorna 1848 och 1864. Illustrationerna är många (och tydligast i svartvitt, mittuppslagens färgplanscher är visserligen vackra men ganska bleka - färgen lade Mandelgren ofta på i efterhand, för övrigt). Citaten ur Mandelgrens egna anteckningar är också många, med karakteristisk stavning som utgivaren klokt nog låtit bli att förbättra. Men framför allt har Jacobsson ställt samman detta säkert disparata material till en helhet som låter sig läsas med stor behållning och med stort behag. Jacobssons egna kommentarer är fyllda av sakkunskap och har inget av detaljriktighetens ibland tröttsamma monoton. Tvärtom skriver han levande och medryckande. Man lär sig oerhört mycket om småländskt 1800-tal i denna bok om en värld som är helt försvunnen. När Mandelgren rådfrågade vännen Hylten-Cavallius om lämpligaste sättet att dokumentera de inhemska husdjursraserna, som höll på att förädlas bort, svarade denne: "Men för allt detta finns blott två utvägar, antingen en ny resa för att samla själv, eller fotografiskt instrument och fotografist, som skickas omkring". Det är nog en välgärning att det blev den skicklige tecknaren Mandelgren som kom att dokumentera den materiella folkkulturen. En fotograf hade säkert inte kunnat vara lika sakkunnet och detaljsäker.

Rävens och Tranans gästabud, en studie över en djurfabel i verbal och ikonografisk tradition.

Av Per Peterson.

Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Ethnologica
Upsaliensia 8 Almqvist & Wiksell International i
distr.

Anm. av Ivo Holmqvist.

Fabeln om Tranans och rävens gästabud är välkänd från många håll och många tider - i Aarne & Thompsons typologi har den nummer 60. I föreliggande avhandling granskas tre skilda traderingsvägar för fabelns fortlevnad, dels den muntliga tradition (där i Skandinavien Finland kan uppvisa de flesta uppteckningarna), dels den litterära, dels den ikonografiska. Den litterära traditionen går tillbaka till Aisopos, Faedrus och Badrius. Ett par århundraden senare finns den hos Avianus, och återfinns sedan under medeltiden på skilda håll: på 1470-talet försökte Heinrich Steinhöwel i Ulm att jämka samman de många olika texteditionerna. La Fontaine för den vidare, men dessförinnan översatte Christiern Pedersen Steinhöwels version till danska. I samband med sin historiska översikt funderar författaren också över själva genrebegreppet och önskar att moderna forskare kunde precisera den gentemot andra inom folklig litteratur; det kan finnas skäl att föra vidare diskussionen från CW von Sydows dagar. Så jämförs olika versioner med varandra, en del utspelas i agrar miljö - särskilt vanligt i den muntliga traditionen - och andra i stadsmiljö - vanligt i bildframställningarna. Också rumsplaceringen för gästabudet varierar, från en zoomorf till en antropomorf miljö, dvs antingen ute i naturen eller i hus: bondgården, spinnstugan etc. En del av slutsatserna i denna jämförelse mellan ord och bild är uppenbara, t.ex. att de litterära beläggen är mera detaljerade i fråga om vad som bjöds på gästabudet, och vilka redskap som användes, än de bildframställningar som analyseras. Några av dessa skildrar olika stadier i fabeln, andra skildrar den kontinuerligt i på varandra följande scener. Den muntliga traditionen som här undersöks täcker dels det skandinaviska området, dels Balticum, Irland och Västtyskland. Att fabeln fått så stor spridning, och att den fortlevt så efterhängset, kan kanske förklaras av det didaktiska syftet (som inte finns med i alla versioner): räven har alltså bjudit in sin vän tranan på festmåltid, men den soppa som serveras klarar tranan inte att läppja med sin långa näbb. Och på returinviten bjuds räven på läckerheter i en kruka med smal hals: tranan klarar utmärkt väl

att komma åt maten, räven icke. I en svensk version från 1767 ("Allehanda Sedolärande Fabler, Til Nöjsamma Tidsfördrif, Samlade och Förswenskade") är en lärdom påhängd på slutet, en moral som finns hos förebilden Faedrus: "I umgänge är enom undertiden tillåtitt, att betala andra med lika mynt; dock måstes man derwid altid no-ga tilse, at man förblifwer inom ärbarhetens och anständighetens gränstos".

STRIK med nordisk tradition.

af Vibeke Lind.

Forlaget Høst og søn, Kbh. 1981.

127 sider i A4 format med mange fotos og illustrationer samt 8 farveplancher..

Pris: 188 kr.

ISBN 87-14-28112-0.

anm. af Anne Grethe Sørensen.

Vibeke Lind tager i forordet udgangspunkt i det gamle håndarbejdes udvikling til modepræget hobby. Denne kulturhistoriske synsvinkel - fra nationale produkter, ofte egnsbestemte, skabt med brugsværdien for øje, til turistvaren, ofte beregnet på eksport, altså med bytteværdien i højsædet - er praktisk, når man, som forfatteren, vil fremhæve kvaliteten i de gamle håndarbejder, samt lade os, som læsere og brugere af bogen, genopdage skønheden, fantasien og det gode håndværk der ligger i traditionen. Den standardisering der altid følger med en masseproduktion, har skubbet mange af de grundlæggende regler og detaljer ud i mørket. Idag kan man for eksempel købe farvetrykte mønstre og beskrivelser til en hvilken som helst sweater, og er man heldig lykkes det at stave sig gennem alle forkortelserne - pind for pind, men sådan en beskrivelse er ikke beregnet på en grundlæggende forståelse for det samlede forløb - princippet i udformningen. Det er derimod Vibeke Linds beskrivelser, og alene derigennem leverer bogen et væsentligt kulturhistorisk bidrag.

Vibeke Lind har lavet en oversigt over grundmodeller indenfor strik, og det er både visuelt og skriftligt smukt forarbejdet. Hun har valgt at inndele dem i afsnit efter følgende emner: sweater og trøjer, sjaler og tørklæder, huer, vanter og strømper. Hensigten er ikke at give egentlige strikkeopskrifter, men derimod forslag til modeller, der, som forfatteren skriver, kan ændres efter individuelle behov, samt inspirere til selvstændig vurdering. Forfatteren lægger altså vægt på at brugeren af bogen skal få den

fornødne teoretiske viden til at kunne udnytte de muligheder der ligger i valg af materiale, pind og mønster, idet hun ser det som en personlig udfordring.

Vibeke Lind skriver i sit forord:

"Dekoration kan ved sin opbygning danne holdepunkter for den videre udformning, blive en tankemæssig aflastning gennem gentagelsernes holdepunkter. Igennem denne leg med form og materiale sker fornyelsen, og intellektet skærpes" (s. 7).

Udover strikemønstre-afsnittene indleder Vibeke Lind med et lille afsnit om materiale og redskaber, som hun har kaldt "Uld til strikning". I gammel nordisk strikning var uld det altdominerende materiale. Det var lige for hånden, og ulden besidder gode egenskaber i vores klima. Det kan holde såvel kulde som varme ude og optage indtil 40% vand. Desuden er det meget spændstigt, hvilket vil sige at det holder faconen godt og er næsten krølfrit. Vibeke Lind gør iøvrigt ikke meget ud af uldfremstilling og -behandling, det er ikke hendes ærinde. Hun viser derimod med fotografiske eksempler, gode letfattede forklaringer på garnkvalitetens effekt, demonstrerer opvinding af garn hvor tråden tages fra midten samt giver flere andre praktiske råd og gode ideer. Ind imellem kommer der kulturhistoriske oplysninger der kan medvirke til nytænkning, for eksempel under beskrivelsen af hvordan de bar garnet når de strikkede gående, -jamen hvem har egentlig sagt at man skal sidde ned og strikke! Alt dette inspirerer til at opfatte de gamle håndværk/-arbejder som en mulig måde at bruge sine skabende evner på, der kan indarbejdes i en moderne dagligdag.

Det andet, og meget spændende afsnit, hedder "Strikningens muligheder". Her viser Vibeke Lind hvordan de to grundmaske-former, ret og vrang, kan varieres i det uendelige. Hun viser -igen ved fotografiske eksempler- forskellige strikninger virkning, samt betydningen af at skifte pindenummer m.m. Desuden gengives specielle nordiske mønstre, som ofte består af forskellige sammensatte geometriske figurer, gentaget med kort mellemrum. Her har forfatteren sammenlignet strikkesmønstre fra Skandinavien, og hun beskriver levende og interessant ligheder og forskelle i for eksempel færøske og gotlandske mønstre. I dette inspirerende afsnit fremlægger Vibeke Lind også ud- og indtægningens betydning for facon og mønster-eksperimenter. Enkle fif og praktiske oplysninger om for eksempel forskellige former for opslåning og aftagning, giver håndarbejderen idag mulighed for at eksperimentere med tråd og pind.

I det hele taget er styrken ved Vibeke Linds bog at den giver forståelse for logikken og fantasien bag udformningen af mønstre og modeller. Små kunst-

greb kan gøre strikning mere spændende. Ethvert håndværk har sine redskaber, som håndværkeren må lære at benytte. Disse er lette at gå til og kræver ingen ekspertviden, og denne bog kan virke som inspiration for såvel den uerfarne som den øvede strikker. Bogen udtrykker ingen nostalgisk "venden tilbage til fortiden", men slår et slag for at traditionens værdifulde viden ikke går tabt, men derimod benyttes i den stadig voksende interesse for dette enkle og letudførlige håndarbejde.

Det er ikke mere så ualmindeligt at se mænd strikke. Også de har fundet ud af, at det kan være en god syssel, at bruge sin fantasi med garn og farver. Det er derfor glædeligt at bogen - iflg. min personlige erfaring - appellerer til både mænd og kvinder. Der er da også medtaget et enkelt billede hvor en mand og en kone sidder og strikker sammen. (s. 15)

Det er en meget smuk bog, som tillige er letfattet, instruktiv og godt sat op med et væld af billeder, tegninger såvel som fotos, hvoraf en del viser interessante gamle strikke-situationer. Der er 8 farveplancher, hvoraf halvdelen gengiver gamle flerfarvemønstre, mens resten er modelfotos af nyere tilsnit. Disse sidste kunne jeg personligt godt have undværet.

Men fremfor alt er bogen en villykket kombination af levende fortalt kulturhistorie og brugsbog.

Etnisk diskriminering och social identitet.

Forskningsöversikt och teoretisk analys. En rapport från Diskrimineringsutredningen.

Av Anders Lange & Charles Westin.
Publica. Liber Förlag. Stockholm 1981. 511 s.
Pris 100 Kr.

Anm. av Ingvar Svanberg.

För att skapa ett kunskapsunderlag om den forskning om fördomar, diskriminering och etniska mösättningar som bedrivits gav Diskrimineringsutredningen pedagogerna Anders Lange och Charles Westin i uppdrag att göra en grundlig genomgång av litteraturen inom dessa områden. Resultatet blev denna synnerligen omfattande och grundliga bok där författarna systematiserar den kunskap som finns samlad i den internationella litteraturen. Boken är indelad i fyra huvudavsnitt. Del I innehåll-

ler teorier om diskriminering där såväl sociologiska, socialpsykologiska som psykologiska teorier diskuteras utförligt. Den empiriska forskningen om diskriminering, som behandlas i del II, är ju som bekant synnerligen omfattande. Här har författarna fått sovra åtskilligt, men har ändå gått igenom en mycket imponerande mängd litteratur och forskningsrapporter som redovisas ingående. Avsnittet är indelat i "diskrimineringsstudier", "fördomsstudier", "studier över social distans" och "studier över stereotyper". Avsnittet visar med skärpa att den typ av undersökningar, ofta valhanta, som diskuterar attityder gentemot vissa grupper eller kategorier som etnologer alltjämt ägnar sig åt, knappast tillför humanvetenskaperna något nytt och alltså inte är något angeläget forskningsområde. Av stort intresse för etnologer är också del III om Identitet och etnicitet. Det innehåller fyra kapitel med rubrikerna "det psykologiska identitetsbegreppet", "det socialpsykologiska identitetsbegreppet", "studier över etnisk identitet" och "den svärfångade etniciteten". Detta huvudavsnitt betraktas av författarna som bokens kärndel. Det sista huvudavsnittet del IV "Mot en flerorsaksteori om diskriminering" behandlar fem intressanta teorier utförligt. Ambitionen är att klargöra teoriernas grundantaganden, utvecklingslinjer och empiriska stöd. Även metodologiska och vetenskapsteoretiska oklarheter och begränsningar diskuteras. Särskilt kapitlet om sociobiologiska teorier bör här framhållas. Det är en fin genomgång och rättvis bedömning av ett synnerligen brännbart område. Det som tidigare skrivits här i landet har antingen flutit ut i politiska diskussioner eller i ett okritiskt anammade av spektakulära arbeten som Desmond Morris och andras böcker.

Det här är en bok om teorier. Trots att arbetet sammanställts av två samhällsvetare och därmed är hopplöst ahistoriskt måste man ändå framhålla att det är den hittills viktigaste teoretiska översiktsarbetet för humanvetenskaplig forskning som överhuvudtaget framställts i den här landet. Även om den i första hand är en sammanställning och diskussion om teorier och forskning av diskriminering av etniska minoriteter innehåller den så mycket att den kommer att vara oundgänglig för många humanvetenskapliga discipliner. Det skulle förvåna mig om inte flera kapitel kommer att användas som kurslitteratur i etnologi-ämnet. Att det är en fantastisk forskningsinsats framgår inte minst av bibliografin som omfattar 33 sidor och bara den är oundgänglig. Det här är inte en delrapport från Diskrimineringsutredningen, det är också en oundgänglig handbok för humanvetenskaplig forskning.

Stockholmsliv i Anton Blombergs bilder 1893-1914.

av Rolf Söderberg.

Stockholm 1981, Natur och Kultur, 100 s.

anm. av Ivo Holmqvist.

En del av de tidiga svenska pressfotografernas arbeten har efter hand uppmärksammats efter förtjänst. Till dem hör förstås pionjärerna Axel Malmström och Oscar Halldin, något senare Malmströms son Victor och Gustav Ryden samt Karl Sandels. Men den kanske förste av dem alla har länge varit nästan bortglömd: Anton Blomberg (1862-1936). I Rune Hassners monumental genomgång av nyhetsbilderna för masspubliken, "Bilder för miljoner", nämns hans namn bara i förbigående. Och visserligen finns en hel del av Blombergs fotografier i det allmänna svenska bildmedvetandet, interiören från Rydbergs bar 1903, soppätning på Kornhamnstorg 1899, men de är anonyma. Sedan länge har fotografens namn fallit i glömska. Till en del var det kanske Blombergs egen brist på framåtanda som orsakade det. När reportagebilden kom igång på allvar drog han sig tillbaka och öppnade en konsthandel, och han började måla när han lagt kameran på hyllan, en intressant men ovanlig utveckling för fotografen av en generation som i fotografiet sett en jämnbördig kollega till konstverket. Senare delen av hans liv var tydligen förbittrat av strider med medlemmar av Fotografiska föreningen och med representanter för Nationalmuseum där han fotograferat tavlor för reproduktion. Hans stora negativsamling på 60.000 nummer splittrades redan i hans livstid, vilket måste ha känts bittert för honom. Men mer än en sjättedel av dem har efter hand hamnat på Stockholms Stadsmuseum, och konsthistorikern Rolf Söderberg har nu gjort ett sparsmakat urval på hundra bilder ur den samlingen, som han introducerat och kommenterat. Större delen av följetexten är samtida, det mesta kommer från den utmärkta tidskriften eller veckotidningen Idun, organ för kvinnlig emancipation och under den aktuella perioden mellan sekelskiftet och första världskriget språkrör för kvinnlig rösträtt. Blomberg knöts av tidningens grundare Frithiof Hellberg till Idun som fotograf och illustratör, och samarbetet fortsatte bl.a. under Elin Wägners tid där. Många av bilderna härrör från detta forum. Det är ett intressant och mångsidigt urval Söderberg satt samman, det speglar Stockholm under grunderperioden då så mycket av den gamla lantliga staden fick ge vika för en tungt jugendaktig stenarkitektur av kontinental snitt, med mönstert i Berlin, Wien eller Köpenhamn - och med paralleller i Helsingfors. På många bilder skjuter tunga byggnadskomplex hotfullt upp i bakgrunden, i

förgrunden kurar utdömda kåkar. Så är det på en bild från Norrbrobazaaren, där Bonniers bokhandel låg, det skyltfönster som bildar staffage i Strindbergs berömda dikt om den tunna boken som hänger i boklädsfönstret, likt ett naket hjärta. Porträtt av tidens store finns med, bland dem Strindberg och hans dåvarande hustru skådespelerskan Harriet Bosse, men också av den sinnessjuke Fröding året innan han dog; vidare av Siwertz som ung coming man. Ett par viktoriaiska maktmänniskor är förevisade: den formidabile matematikprofessorn Mittag-Leffler i sin släde, med en blick som en härförare, och den fruktade smakdomaren CD af Wirsén på ett porträtt då hans makt redan var bruten - det syns på porträttet. Vidare skymtar många konstnärer förbi, och utländska celebriteter, bland dem Sarah Bernard och Cleo de Merode. Storstrejken 1909 är väldokumenterad, likaså förstamajdemonstrationer och arbetarledare, bland annat Branting. Intressantast för en sentida betraktare är knappast konterfejen av notabiliteter, dem har man sett många av, och de flesta är uppsträckta oscarianer fulla av poser. De detaljskarpa stadsbilderna är mera avslöjande, dem kan man läsa av med lupp för att få fram en mängd information om sekelskiftets liv i Stockholm, en ännu så länge tämligen provinsiell storstad. Arbetsskildringarna är nog de varaktigaste, liksom ögonblicksbilder av de utslagna: blinda artister, tiggare, fattighjon, tegelbärare utanför en enkel krog. Den sista bilden kunde vara en illustration till scenen med kolbärarna i Strindbergs Ett drömspel. Och som där finns också hos Blomberg överklassens liv dokumenterat: Strindbergs Fagervik illustreras med Wallenbergs Saltsjöbaden av Blombergs kamera. En hamnsjåare ser på raden av utländska miljonärer som går i land från en engelsk lyxskuta som ankrat medanför Stockholms slott - den bilden är mycket avslöjande, två sociala klasser som står mot varandra. Blombergs bilder ger ett tvärsnitt av det oerhört hierarkiska oscarianska samhället. Och det provinsiella Stockholm avslöjas omedvetet på en festlig bild, samlingen näst sista: två flott klädda negrer är på besök på Nybroplan 1902. All rörelse runt dem har avstannat, stockholmsborgarna starrbligar ogenerat på dessa märkliga utlänningar. Det citat ur Idun från september 1903 som Söderberg valt att kommentera bilden med är också det avslöjande för ett Stockholm som ännu knappast ens sett början på en senare tids turistinvasion. Journalisten talar om de flotta bärerna: "När jag då och då tittar in brukar det endast finnas en eller annan, med vilken jag kan räkna landsmanskap, resten utgörs av söner och döttrar av Amerika, Albion, det glada Gallien samt möjligen ännu mera exotiska individer. Var tyskarna däremot håller hus, har jag ännu inte fått klart för mig... Men så må man också

besinna, att de flesta tyskar, som besöka oss, tillhör medelklassen... under det att engelsmännen och amerikanerna i regel äro folk som ej behöva titta så noga på sedelpackarna."

Krukor och fat.

Svenskt krukakeri under 400 år.

av Gunnar Lindqvist.

Liber förlag, Stockholm 1981, 150 s.

anm. av Ivo Holmqvist.

Krukmakarens hantverk är gammalt. Därför är det förvånande att den första större svenska skildringen av det är så pass ny som 1573 - Olaus Magnus, som annars har en uppsjö av etnologiska notiser i sin stora historia om de nordiska folken, konstaterar att lerkärl inte tillverkades i Sverige vid mitten av 1500-talet utan importerades från Tyskland. Helt sannfärdig kan man inte ha varit, men det tyska inflytandet var märkbart, inte minst tack vare de gesällvandringar som nytillkomna i krukmakerskräet företog söderut. Så kom tysk keramik att efterbildas i Sverige.

Gesällerna hade inget lätt liv, arbetet var hårt, arbetsdagen lång. Inte heller mästare levde lättjefullt eller ofarligt. En yrkessjukdom som också gick ut över krukmakersfamilj orsakades av blyförgiftning, med nervskador och förlamning som följd, "en lång rad av krukmakers barn i Falkenberg noterades som svagsinta", konstaterar Gunnar Lindqvist i den historiska tillbakablicken i sin krukmakersbok. Så var det nog också på andra håll, blyglasyren var farlig. Glaseringen tog tid och var en stor konst, liksom andra moment i tillverkningen, alltifrån det lerklumpen, klösen, kom på drejskivan tills de färdiga föremålen sattes i ugn för bränning. De förteckningar som gjordes av innehållet i ugnen vid en sådan bränning ger en god bild av omfattningen av produktionen, men också av vad man tillverkade. Och arkeologer kan bekräfta att tillverkningen i gångna tider måste ha varit omfattande, skärvar finns överallt. Men det var alltså förgängliga ting, och det var förstas tur för krukmakarna som kunde hoppas på en jämn avsättning, inte minst på marknader.

Brudtallriker var populära som fästmansgåva, liksom skämtkrus som krävde särskilda knep för att man inte skulle få hela innehållet utstjälpt över sig då man drack. Men den stora stapelvaran, förutom bruksföremålen, var lergökarna, som ofta gav gesäll-

lerna möjlighet att klara sig. Det var deras privilegium att göra sådana och sälja dem på marknaderna. Kanske kan man ställa samman en lergökarnas typologi. De olika städerna hade olika slags lergökar, de tillverkades inte bara i "lergökastan" Ängelholm Falkenberg blev ett centrum för lergodsindustrin, Höganäs ett annat. Ofta kom industrierna förstås att förläggas där leran fanns.

Porslinet var fint men dyrt. Krukmakarna utnyttjade 1700-talets intresse för vacker fajans från Marieberg eller Rörstrand genom att imitera i ett billigare material. Det blev lite klumpigare, lite rustigare. Men en hel del av lergodset var värderat och uppskattat, det ser man av de omsorgsfulla lagningar som gjorts på lerfaten. De var ofta praktpjäser i hemmen, liksom de stora imponerande terrinerna. Några tillverkare tog efter Wedgewoods mönster, med reliefdekor i vit piplera mot mörkare bakgrund, eller använde Thorvaldsens reliefer. Enklare var de sparbössor som gjordes på beställning, ofta med målade tillskrifter, t.ex. följande: "Denna sparbösa är gjord åt en vacker flicka vilken heter Johanna".

Men det var inte bara småföremål som tillverkades av krukmakarna. Genom en revolutionerande uppfinning kring 1775 - Cronstedts och Wredes kakelugn - fick de en ny produkt. De ledande fabriker i Stockholm för kakelugnar, Marieberg och Rörstrand, tillverkade inte särskilt många exemplar, även om de var praktfulla. Det var i stället krukmakarna runt om i landet som gjorde ugnar av olika slag, till varierande priser: samma firma kunde saluföra både vitglaserade till 80 riksdaler, och en rund gulglaserad variant till bara 8.

En hel del fat som återges i boken är praktfulla, med fåglar, blommor eller hästar och ryttare som motiv. Ofta är de i sin art lika konstfulla som bonadsmåleriet och överensstämmelserna är förstås stora mellan fat och väggmålningar i t.ex. Halland eller Härjedalen. Men det var ett hantverk som var dömt till undergång, dels genom den industrialisering av det här yrket som satte in, dels genom nya material som kom in efter hand. Några få mästare finns kvar, och Gunnar Lindqvist pläderar för att detta hantverk bör hållas vid liv. Gamla traditioner lever kvar, isolerat, i bland annat Falkenberg och Sjöbo, och Kulturen i Lund försöker bevara en av verkstäderna i Sjöbo i ett skick så att tillverkningen skulle kunna komma igång genast. Kanske är det en uppmuntran åt en ny generation att ta vid. Att man med framgång kan bevara en folklig krukmakarkonst har vi bevis på t.ex. från Danmark, där man i Den fynske landsby i Odense säljer nytillverkade bruksföremål gjorda i traditionell stil, vackra och funktionella. Så borde också kunna ske i Sve-

rige i mycket större utsträckning än som är fallet just nu.

På baksidan av Gunnar Lindqvists bok kallas krukmakarkonsten "den bortglömda folkkonsten". Så borde det inte vara. Kanske kan den här boken hjälpa till att väcka den till liv. Det här är den första större samlade framställningen i ämnet på svenska och innebär alltså något av en pionjärgärning. Han har dragit nytta av ett forskningsprojekt som Kulturen satt igång, och där han själv ingår: "det sydsvenska lergodsprojektet". Resultatet av denna kartläggning av 1800-tals och 1900-tals krukmakartiditioner bör kunna bli intressant. Lindqvists bok är hursomhelst full av intressanta fakta och har ett mycket rikt bildmaterial, och har avslutningsvis en katalog över signaturer samt ett förklarande fackregister. Det är en tilltalande och läsvärd bok.

Sydsvenska bonadsmålningar.

Bokförlaget Signum.

Av Nils Arvid Bringéus.

Lund 1982. 286 s. 260 bilder, därav 24 i färg.

Anm. av Marianne Wahlberg.

Sammanställningen av det sydsvenska bonadsmåleriet, under 1700- och 1800-talen, utgår från den dokumentations- och forskningsverksamhet, inom folkkonstområdet, som bedrivs vid Etnologiska institutionen och Folkklivsarkivet i Lund under ledning av professor Nils Arvid Bringéus.

Utgåvan är viktig därför att den åskådliggör vilken kvantitativ omfattning detta måleri hade, även om dess geografiska spridning var relativt begränsad (centrum i Västbo och Sunnerbo härad i sydvästra Småland).

Verket omfattar ett gediget faktamaterial, med nedslag i både gammalkristen teologi, konstvetenskap och etnologi. Det är mycket lättillgängligt genom sitt flytande språk och sitt väl valda bildmaterial, som tekniskt sett är av mycket hög klass, man kan med behållning följa text och göra detaljanalyser även i de små marginalbilderna.

Presentationen inleds med ett kapitel om målningarnas användning, här beskrivs hur de var placerade, hur begreppet bonad uppstått och även något om uppsättning och nedtagning.

Avsnittet pekar bl a på vilken närmast rituell betydelse uppsättandet hade i och med att detta också markerade avbrottet från vardagen, nämli-

gen inledningen på julfirandet. Denna markering av helg, som ett primärt inslag i den folkliga mentaliteten, understryks även av uppgiften om att man sällan följde kyrkoåret vid uppsättning och bildval, vilket möjligen också innebär att man inte får överskatta målningarnas direkta pedagogiska betydelse.

I kapitlet om tillverkning och avsättning behandlas bl a det material och den teknik som bonadsmålarna utnyttjade. Underlaget utgjordes ofta av kasserade vävnader, lakan och takdukar som ofta måste lagas och noga grundas innan motivet målades. Det var inte bara kasserade vävnader som utgjorde underlaget, det förekom också att nya målningar utfördes på baksidan av en äldre målad bonad. Ett exempel på den återanvändning och det resursutnyttjande som alltid finns med i bilden, även när man som här karaktäriserar enskilda företeelser i bondesamhället.

Utvecklingen inom bonadsmåleriet följer samma mönster som annan dekorativ utsmyckning, när materialet ändras, dvs när i detta fall papper ersätter tyg som grund, förändras även till viss del tekniken. Det sker en ökad stilisering, vilket givetvis inte enbart kan förklaras med övergången till annat material, klicheer börjar också att användas till figurerna och även stämplar till andra dekorativa former.

I avsnittet om datering och signering berörs den problematiska diskussionen om folkkonstnärns roll och den anonymitet eller brist på medvetenhet hos denne som brukar ge innehåll åt begreppet folkkonst. Detta åskådliggörs här bl a av att endast 17 av 110 bonadsmålare efterlämnat signatur, i form av initialer eller hela namn.

Genom att jämföra karaktär, teknik och motivval på bonaderna har man kunnat konstatera ett kärnområde med Västbo och Sunnerbo i centrum, som tillsammans med Kinds härad i Västergötland, Tönnersjö och Höks härad i Halland, förs till en västsvensk bonadstradition, medan Allbo, Kinnevald och Konga härad i Småland, tillsammans med västra Blekinge, utgör det östliga traditionsområdet. Inom varje område har sedan mindre grupperingar (9 st), alltefter teknik, motiv och färgval, sammanförts till olika "skolor", enligt det system som tidigare folkkonstforskare begagnat.

Kap om förlagor understryker att det vanliga var bildförlagor av olika kategorier, som utgjorde impulserna och inte den omgivande verkligheten. Det konstateras också att även om bonadsmålarna var verkssamma som kyrkomålare, är det svårt att påvisa kyrkomålningens direkta roll i bonadsmåleriet. Däremot påvisas (det) samband med motiven i Figurbiblarna, Hubners Bib-

liska historia och i slutskedet Illustrerad Folkbibel från 1850. En intressant uppgift är den om Comenius': *Orbis sensualium pictus* (Den synliga världen) ett verk som utkom första gången 1683, med både svensk och latinsk text och som bl a innehöll ett antal träsnitt föreställande olika yrkesområden. Dessa har förmodligen gett impulser till den unika hantverksbilderna av Johannes Nilsson, verksam omkring 1800 inom Brearedsskolan. Genom införandet av denna troliga förlaga uttrycks de vanskligheter som uppstår om man vill utnyttja folkliga bildframställningar som direkt källa i ett forskningsuppdrag. Bilderna, i relation till *Orbis sensualium pictus* och den omgivande verkligheten, säger oss i detta fall mer om målaren och hans relation till förlagan än det lämnar uppgifter om den konkreta verkligheten.

Presentationen av det sydsvenska bonadsmåleriet avslutas med en motivsammanställning och man erfar att de enskilda motiven oftast är hämtade ur bibelns värld och att de vanligen skildrar händelserna kring Jesu födelse, även om det också finns ett stort antal motiv som hämtats ur Gamla testamentet och även ett rätt stort antal profana bilder.

Eva Londos har i sin forskning funnit att likheter i handling och miljö gjort att gammaltestamentliga motiv ibland sammanställts med motiv ur Nya testamentet, Rebecka vid brunnen, Hagar i öknen och Jesus med den kanaeiska kvinnan, bildar en svit där brunnen utgör den gemensamma detaljen. Uppgiften är intressant därför att man genom ett dylikt analysperspektiv kanske kan komma åt något mer av den värld där målaren verkade och där han även påverkades av att det bekanta och det tidigare upplevda, för konsumenten eventuellt hade större betydelse än ett korrekt återgivande av bibliska händelser.

De sista sidorna i utgåvan upptar ett register över avbildade motiv med sidhänvisningar, litteraturhänvisningar med sidangivelser, en bibliografi över det sydsvenska bonadsmåleriet, som även omfattar stencilerade seminarieuppsatser och till sist en förteckning över bonadernas nuvarande ägare, med undantag av dem som är i privat ägo.

Verket omfattar inte enbart en beskrivning av målningarna, deras tillkomst, motiv och konkreta användning, man kan också följa hur ideströmningarna utifrån påverkat synen på bonaderna.

Den växlande inställningen till bonaderna skildras i flera tidsplan och ur olika perspektiv. Vi får bilden av dem när de konstruerades och användes för att markera när vardag övergick i helg. De hade då samtidigt en självklar förankring i respektive bygder, de utgjorde bl a blickfång vid kringvandring under julen.

Vi får også opleve perioden av nedgång och missaktning, när bonaderna försvinner, klipps sönder, placeras på vindar eller i förstugor. Vi får också klart för oss att när museer och hembygdsgårdar engagerar sig i dokumentationen, blir bonaderna ortskaraktäristika, som visas året runt,, samtidigt som de upptäcks av de professionella konstnärerna, som utnyttjar dem som detaljer i målningar av nationalromantisk karaktär. De ursprungliga brukarna-ägarna har då i de flesta fall sedan länge ersatt dem med tyska färgtryck, som fortfarande har motiv ur bibeln, men också av kungar och fältslag.

Numera har bonaderna blivit föremål för samlarintresse, vilket inneburit att de betingar höga priser hos antikhandlare och andra samlare. Etnologernas och konstvetarnas roll i detta sammanhang, borde också vara ett intressant forskningsområde!

Samfundets naturhistorie.

Af Jesper Hoffmeyer.

Forlaget Rosinante, Charlottenlund 1981 (2. oplag 1982). ISBN 87-7357-002-8. 295 sider. 185 DKr.

Anm. af Christian Kvium.

"Samfundets naturhistorie" er et *stort* projekt. På den ene side bliver kritikken af den kapitalistiske ødelæggelse af natur og menneske udviklet til en økologisk-anarkistisk utopi. Og på den anden bliver menneske/natur-relasjonen - det berømte "livtag" - integreret i en materialistisk fortolkning af den verdenshistoriske udvikling. "Et samfunds naturgrundlag består af de strømme af stof og energi, som det kanaliserer igennem sig" (14). Før i tiden -dvs. før den industrielle kapitalisme - satte den menneskelige tekniske (u)formåen en grænse for størrelsen af disse strømme, dvs. for udnyttelsen af naturens ressourcer. Det gør den ikke længere. Men de mange færdigheder udmønter sig i snævre tekniske problemløsninger, "tekniske fix", uden forståelse af, at naturen er en helhed, en kompleks homøostatisk organisme, som ikke slet og ret kan "behandles", men ødelægges, hvis de grænser, som den i sig selv sætter for den menneskelige udfoldelse, ikke respekteres. Såfremt vi derimod retter os efter naturens vilkår, dvs. udvikler økologiske produktivkræfter, vil de nye informationsteknikker kunne åbne op for enorme muligheder: "Helt generelt ligger de nye teknik-

kers frigørende potentiale i, at de sætter os i stand til at udnytte den levende naturs ressourcer i deres fulde variation, hvor vi hidtil har været henvist til at forsøge at ensrette naturen mest muligt til vores tunge teknik" (271). Derfor må brugen af og kontrollen over disse teknikker blive et af fremtidens vigtigste politiske problemer - et problem som ikke kan løses ved, at arbejderklassen (eller nogen klasse overhovedet) overtager magten, men kun ved, at en "ikke-klasse af ikke-arbejdere" (i Gorz' forstand) realiserer teknikernes revolutionære potentiale, tankens og den materielle produktions frigørelse og personalisering, og dermed tilintetgør selve magtens grundlag.

Blandt biologer og økologer er Jesper Hoffmeyer ikke den eneste, der har bemærket, at naturen i dag er bragt på det globale sammenbruds rand af en hæmningsløst energi- og stofforbrugende kapitalistisk-teknisk produktivkraftudvikling styret af værdilovens abstrakte - og derfor "umenneskelige" - logik. Men han har sat sagen på spidsen, så vi alle burde kunne forstå, at naturens/menneskeheds overlevelse på længere sigt kommer til at afhænge af vores evne til at formulere radikale, systemoverskridende krav.

I sit verdenshistoriske forsøg vil Hoffmeyer forklare udviklingen som funktion af samspillet mellem menneske/natur-relasjonen ('teknikken') på den ene side og menneske/menneske-relasjonen ('økonomien') på den anden. Det lykkes efter min mening ikke helt. Trods alle gode hensigter reduceres de historiske socialitetsformer til afledninger af produktivkraftudviklingen og historiens aktører til strukturfunktionelle spøgelses uden andre behov end de systemiske foreskrevne. Det er nu nok det "universalhistoriske" niveau særlige svag, ikke Hoffmeyers, og jeg skal før den afsluttende svada understrege, at forsøget i kraft af den investerede kreativitet, åbenhed og indsigt alligevel er *meget* stimulerende læsning. Først og fremmest må vi/historikerne nu erkende, at en historie uden en "kvalificeret" natur ikke er nogen historie - men det samme må vel gælde en historie uden kvalificerede mennesker!

Hoffmeyer vil beskrive historiens udvikling ud fra dialektikken mellem produktivkræfter og samkvemsformer. Men han tager afstand fra enhver fremskridtsoptimisme og knytter i stedet produktivkraftbegrebet til naturens tvangsside, udvikling sammen med nød: "Snarere end stadigt fremskridt i teknik, kultur og rigdom, tager den historiske udvikling sig ud som en stadig flugt fra nød. Således også i det 20. århundrede" (10). Historien hævdes ligefrem at begynde med nød: "Når historien er der, er det, fordi der er opstået nød. Når den først begynder for 10.000 år siden, er det,

fordi nøden kunne holdes fra døren indtil da" (88). Jeg mener skam, at der er noget om snakken. Men hvordan opstod nøden så i "Det oprindelige overflodssamfund" (som Hoffmeyer har overtaget fra Sahlins) - var den da ikke historisk betinget? Jo, strengt taget mener Hoffmeyer vist, at det hele startede med et demografisk pres på naturens ressourcer, og synes villig til at acceptere befolkningstilvæksten som en "uforklaret første årsag" (96). Den går naturligvis ikke (og det ville Boserup næppe heller mene!). Der er ingen tvivl om, at bosættelse, befolkningsvækst, agerbrugsintensivering, kvindedomestikation, klasseudvikling og politisk centralisering/statsdannelse på en eller anden måde hænger historisk sammen. Men på Hoffmeyers makrohistoriske niveau er det indtil videre umuligt at formulere kausale relationer. Og lader det sig overhovedet gøre at modificere en - historiematerialistisk - universalteori ved hjælp af en bricolage af elementer fra andre - antropologisk, sociologisk, økonomisk, historisk og demografisk oparbejdede - materialistiske "grand theories"? Jeg tror det ikke.

Industriarbetarklassens formering.

Arbete och teknisk förändring vid tre svenska fabriker under 1800-talet.

Av Bengt Berglund.
Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, nr. 51. Göteborg 1982. 347 sidor. Illustrationer, tabeller, diagram. (ISBN 91-85 196-23-1).

Anm. av Allan T. Nilson.

I förordet till "Industriarbetarklassens formering", som utgör Bengt Berglunds doktorsavhandling, ger han bakgrunden till arbetets tillkomst. Det organiserades under professor Artur Attmans ledning med hans kunskap om och intresse för svensk bruks- och industrihistoria. Och det slutfördes under ledning av hans efterträdare professor Lars Herlitz, känd just nu från bl.a. projektet "Svensk varvsindustri i Göteborg", samt med docent Martin Fritz som handledare. Den sistnämnde specialist på gruvor, järnmalm och stål inom ekonomisk historia.

När man läser avhandlingen, känner man också att författaren haft de nämnda tre personerna som rådgivare. Attman har haft stor betydelse för valet av de tre fabriker, som ingår i under-

sökningen, Charlottenbergs bruk, Eskilstuna jernmanufaktur och Jönköpings tändsticksfabrik. Herlitz för grunduppfattningen om de ändrade egenomsförhållandena. Fritz för kritik och uppslag i ämnet.

Avhandlingens kapitelrubriker är dessa: Litteraturgenomgång och problemlösning, Fabrikernas mekanisering och val av produktionsteknik, Fabrikernas arbetsorganisation och fortsatta arbetsdelning, Mekaniseringens följder för arbetarna som grupp och enskilt, Industriarbetarklassens skiktning och arbetaristokratins framväxt, Industriarbetets villkor samt Sammanfattning och försök till helhetsbedömning.

I slutsatserna konstaterar Bengt Berglund att den marxistiskt inriktade forskningen om det tidiga industriarbetets följder för arbetarna beskrivits som en ständigt fortsatt degradering av arbetets innehåll genom företagsledningens möjlighet att med mekaniska medel åstadkomma vad den tidigare försökt förverkliga med organisatoriska och disciplinära medel. Arbetskraftens roll kopplas samman med produktionskrafternas utveckling och förändring. Förändringarna knyts samman med industriarbetarklassens formering och resulterar enl. förf. i ett allt effektivare utnyttjande av arbetskraften. Gemensamt för de tre undersökta fabriker, befinnes satsningen vara på kapitalintensiv tillverkningsteknik, t.ex. införandet av amerikanska tillverkningsmetoder i Eskilstuna. Mekaniseringen och de allt större tillverkningsenheterna utvecklar företagen till en hierarkiskt uppbyggd struktur, vari förmännen fick ökad maktbefogenheter. Den tidigare underhållsintensiv nödvändiga yrkesskickligheten framstod vid rekryteringen inte längre lika självklar utan möjliggjorde nu arbete även för personer utan yrkesutbildning från landsbygd och städer.

Förf. visar vid jämförelser mellan arbetarnas uppträdande i Eskilstuna och i Jönköping att faktorer som arbetsorganisation, typ av tillverkning och den lokala arbetsmarknadssituationen hade stor betydelse vad gällde företagens möjligheter att såsom han skriver "disciplinera arbetarna" och kontrollera verksamheterna. Mot denna bakgrund skildras inrättandet av yrkesinspektörer och framväxten av fackföreningar.

Genom att ta fasta på hierarki, ökad kontroll och rationalisering applicerar Berglund slutligen sina iakttagelser mot bakgrund av en utvecklingsmodell konstruerad N.Y. 1982 av D. Gordon, R. Edwards och M. Reich i "Segmented work, divided workers" och finner tre utvecklingsfaser: 1) proleteringsfas 1820-1890, 2) homogeniseringsfas 1870-första världskriget, 3) 1920 fram till i dag.

I efterhand, eller om man så vill i elfte timmen, blev "Segmented work" tydligen ett fynd för Berglund och gav, som han betygar, ett ökat stöd åt de allmänna slutsatser som dras i undersökningen.

Det slutomdöme anmälaren vill ge är, att skildringen har bredd och djup. Kanske hade den ändå kunnat koncentreras något och rymmas på ett färre antal sidor. Den hade också vunnit på om fler tvärvetenskapliga arbeten tagits med i litteraturgenomgången samt om de publicerade bilderna försetts med mer genomarbetade underskrifter.

Vardagsskrock.

Av Carl-Herman Tillhagen.
LTs förlag, Falköping 1982, 252 s.

Anm. av Ivo Holmqvist.

En klassiker i svensk etnologisk litteratur är Carl-Herman Tillhagens "Folklig läkekonst", som kom i sin första upplaga för gott och väl tjugo år sedan - den senaste kom 1977. Under de allra senaste åren har han beskrivit "Fågellarna i folktron" (1978), "Folklig ordakonst" (1980), och för två år sedan "Järnet och människorna", där erfarenheter från fältundersökningar, intervjuer och uppteckningar i brukssamhällen från 30- och 40-tal samlats och kommenterats. Tidigare har Tillhagen också skrivit om zigenares liv och föreställningsvärld, bland mycket annat. Banden mellan ovan nämnda böcker och föreliggande samling kommentarer till folkliga vidskepliga föreställningar är uppenbara: folklig läkekonst utgöres till stor del av just vardagsskrock, och folktrons fåglar uppfattades ofta som järtecken, som förmedlare av vardaglig skrockfullhet. - I en inledning försvarar Tillhagen sitt tilltag att ge ut en översikt över folks vardagsskrock, som om en ursäkt skulle behövas. Så är det kanske, vi lever i en skeptiskt nykter vardagstillvaro, och i vår rationella tidsålder ler vi kanske ofta medlidsamt åt skrock. Men dels finns mycken vidskepelse under den skeptiska ytan (och intresset för dithörande ting är i tilltagande) och dels bör vi inte släppa vår förundran inför det svärförklarliga eller oförklarliga. Vardagsvidskapelens former visar vägen till andra kulturers mönster och till primitiva folks tankesammanhang: "Ett grundligare och allsidigare studium av de folkliga föreställningarna världen över skulle kunna vi-

sa hur lika vi människor ändå är, hudfärg och skilda kulturer till trots. Bara en sammanställning av vad vi hittills kunnat dokumentera i uppteckningar och tryck, skulle komma bilden av den primitiva tankens sätt att arbeta att klarna och ge vidgad insikt i den märkliga, lagbundna process som fört vårt släkte från djur till människa".

Efter dessa inledningsord går så Tillhagen systematiskt fram i sexton kapitel, där skilda situationer och föreställningar tas upp, de flesta välkända. En del av dem är lyckobringande, andra ominösa: fredagen den 13e som otursdag, fyrklövern, utspilt salt, vänster- och högerföreställningar ("är du rent vänstervriden, pojke" författarens farmors fråga när han som ung burit sig avigt åt, handlade förvisso inte om politik), aprilskämt, sönderslagna speglar, lyckan att vara född på en söndag, hästskor som lyckosymbol, faran i att gå under en stege, ruskiga röttnåder, tretalets magi, spottande efter katter, visslingen som lockar fram djävulen, faran i att peka, den förtrollade kraften hos nycklar, och så slutligen vidskepelsen kring möss och råttor.

Utblickarna i tid och rum är ibland hisnande, från det klassiska Grekland och Rom över Olaus Magnus till rättfångaren i Hameln och modernare tider. Också utomeuropeiska föreställningar dras in i framställningen. Det hela är faktarikt, lärorikt och underhållande. Lärdomen imponerar utan att tynga. Utförliga noter och en gedigen litteraturförteckning (tio täta sidor!) gör boken användbar också i andra sammanhang än de enbart lättsamt underhållande.

Dansk Arbejderkultur.

Grundtræk af dansk arbejderkultur og arbejderlitteratur i perioden 1870-1930.

Av Svend Aage Andersen.
Band 1 och 2. Skrifter fra Institut for Litteraturhistorie. Aarhus Universitet. B-række nr. 7. 1982. 431 s.

Anm. av Kjell Hansen.

Ett av huvudsyftena med Svend Aage Andersens avhandling, som nu föreligger i två band, har varit att dra fram i ljuset en del av den historia, som hittills legat i mörker. Detta syfte gäller dels arbetarklassens historia i allmänhet, men det gäl-

ler i synnerhet historiens subjektiva sida och dess medvetandedimension.

Själva avhandlingen är uppdelad i två, sinsemellan mycket olika delar, vilka motsvarar var sitt band. Första delen ger en sammanfattande och översiktlig framställning av den danska arbetarklassens uppkomst, utveckling och konsolidering fram till omkring 1930. Den andra delen är en ganska traditionell litteraturvetenskaplig analys, där tyngdpunkten ligger på de enskilda verken.

Andersens teoretiska utgångspunkt är explicit marxistisk och han anknyter framför allt till traditionen efter den sk Frankfurt-skolan. Han utnyttjar på ett insiktsfullt sätt Oscar Negts och Alexander Kluges teoribildning kring arbetarof-fentlighet och proletariatet livssammanhang. Framför allt är första delens uppdelning mellan offentligt (organisatoriskt, "rörelsemässigt") och privat ("vardagslivsmässigt") upplysande. Uppdelningen blir också en viktig förklaringsvariabel i andra bandets litteraturanalyser. För den tidiga arbetarprosan var det ett stort problem att det hela tiden fanns en klyfta mellan författaren och hans publik. Det fanns nämligen ingen litterär arbetarof-fentlighet. Detta ledde i sin tur till att arbetarlitteraturen kom att fungera inom de borgerliga litterära institutionerna. Den blev således, formmässigt och tekniskt, en borgerlig litteratur. Andersens analys visar hur motsättningen mellan den proletära klasståndpunkten och den av den borgerliga litterära offentligheten bestämda formen skapade arbetardiktningens karaktäristika. Samtidigt utgränsades härigenom andra litterära former, som inte platsade i det givna formspråket.

Denna utgränsning lever tyvärr i viss mån kvar hos Andersen, som - med arbetarminnena som hederligt undantag - inte behandlar "icke-litterära" former såsom till exempel muntlig diktning eller former med direkt anknytning till klassrörelsen (till exempel tal, flygblad, upprop osv). Mot denna bakgrund kan det tyckas lite förmått att kalla avhandlingen för Dansk Arbejderkultur när så stor del av den behandlar en, trots allt, ganska marginell företeelse.

Det skall dock påpekas att första delens perspektiv är vida bredare. Här behandlas inte bara klassens konstituering genom arbetarrörelsens historia, utan vi får också en bred överblick över arbetarnas vardagsliv under perioden. I denna del behandlas arbetsliv, löner, arbetstid, familjeliv, levnadsstandard, konsumtionsmönster, bostadsförhållanden, fritidsliv, grannrelationer, föreningsliv och nöjen utifrån ett brett kulturbegrepp.

Arbetarkulturen tycks i det vardagliga sammanhanget uppvisa en långt större tröghet i ut-

vecklingen än i de offentliga formerna och institutionerna. Inom vardagslivets sfär bevaras och traderas många livsförhållanden, som fanns vid periodens början. Arbetarklassens kultur kan sägas formas i korsningen mellan ursprunget i liket den förkapitalistiska fattiga landsbygdsbefolkningen, mötet med den utvecklade borgerliga kulturen och det kapitalistiska produktionsättets påverkan.

Innovationsmottagligheten varierar självfallet och inom klassen förekommer således sida vid sida förkapitalistiska "osamtida" livsförhållanden och livsformer, som i högre grad präglas av att vara utformade av en framskriden kapitalistisk kultur.

Andersen fäster stor vikt vid att påvisa att arbetarkulturen består av två klart urskiljbara del- eller subkulturer, knutna till landsbygds- respektive stadsproletariatet. Lantarbetarkulturen är resultatet av en akkulturationsprocess, ett möte mellan olika kulturer, som ömsesidigt påverkat varandra. Förutom påverkan från den lantliga bondekulturen, måste lantarbetarna också ses i relation till den överordnade kapitalistiska borgerliga kulturen. I detta möte har lantarbetarna emellertid också en egen kulturell särprägel, som dock ständigt står under inflytande av utvecklingen i de kulturer, som stöter samman med den. Lantarbetarna låg efter stadsarbetarna i fråga om materiell levnadsstandard, saknade deras möteskultur, offentlighet och motkulturella drag.

Stadsproletariatet består också av fattiga från landsbygden men av sådana som invandrat till staden. Deras kultur bar i sig drag av förkapitalistiska levnadsförhållanden men utsattes också för en avgörande påverkan från den borgerliga stadskulturen. Stadsarbetarkulturen var dock i motsats till lantarbetarkulturen en i hög grad självständig organiserad kultur, som var med på att forma också den härskande kapitalistiska kulturen. Detta senare återspeglades bl a i arbetarkulturens glidande övergång från motkultur till en integrerad del av den borgerliga kulturen.

En stor svaghet i framställningen är bristen på förstahandsmaterial. Andersen bygger nästan uteslutande på statistik och på diverse utdrag ur arbetarlitteratur. Det sociologiska materialet ger dock inte tillräckligt djup i beskrivningen av vardagslivet och de skönlitterära framställningarna kan knappast - vilket Andersen tycks göra - betraktas som dokument. Trots detta ger framför allt band 1 av "Dansk Arbejderkultur" en levande och intresseväckande översikt över arbetarklassens utveckling fram till 1930. Boken är därmed en utmärkt utgångspunkt för vidare forskning kring arbetarkulturen.

Byens Børn.

Børns livsvilkår omkring år 1900 belyse ved eksempler fra Vejle.

Af Ida F. Ferdinand & Bodil Thomsen.
Århus, Historisk Revy, 1982 175 sider, kr. 85,-.

Anm. af Jørgen Emborg Pedersen.

Blandt den nye socialhistoriske bevægelse og etnologiens væsentligst fortjenster i de senere år, er placeringen af barnet, kvinden og familien i historien. Denne bog er et bidrag hertil.

Aller først skal det siges at bogens undertittel er noget misvisende: "Børns livsvilkår omkr. år 1900, belyst ved eksempler fra Vejle", er titlen på en *casestudie*, men dette er en *lokalhistorisk undersøgelse*, hvor "rigshistorien inddrages i det omfang, den er en forudsætning for den lokale udvikling og kan berige beskrivelsen af forholdene" (p. 7). En case-studie indebærer en kritisk fase, hvor der sluttes fra den lokale udvikling til den nationale udvikling; og på det punkt overlades læseren stort set til sig selv. Bogen indeholder kun få og uhyre generelle betragtninger om det spørgsmål. Men som lokalhistorisk undersøgelse - og som sådan vil den blive behandlet her - giver bogen tilgængæld sine steder en meget fin indsigt i forhold, som kun tidligere har været genstand for overfladisk eller rent "teknisk" behandling. Det drejer sig især om et meget fint kapitel om skoleforholdene i Vejle i en snes år fordelt omkring århundredeskiftet (jvf. nedenfor).

Bogen er udover indledningen vedrørende mere generelle spørgsmål og teori, disponeret i 5 dele:

Første del behandler Vejle bys udvikling omkring år 1900 m.h.t. kvartersdannelse befolkningsudvikling og erhvervsstruktur; herunder et rids af arbejderklassens opståen og organisering.

Anden del rummer en længere behandling af boligforholdene i to udvalgte kvarterer. Det påvises hvorledes det ene kvarter i den sociale differentieringsproces udvikler sig til et arbejderkvarter, hvor ejerne og lejerne ikke længere bor under samme tag, medens det andet kvarter, der ligger nærmere den gamle bykerne, bevarer en mere herterogen social- og erhvervmæssig struktur. Det konkluderes om boligstandarten, at "bosituationen ikke har haft samme livstruende karakter i de småkærskvarterer vi har undersøgt" (...som i København) (p. 51).

Det næste kapitel drejer sig om arbejderfamilien. Familiehistorien er netop i disse år præget af en livlig debat der både søger afklaring på problemformuleringer og teoridannelse samt udvik-

lingsmæssige holdepunkter. Det er derfor lidt af et minefelt at kaste sig ud i. Bogen her belyser problemerne fra tre sider: migration, husstandsstruktur og familiens materielle grundlag. Der tages forsigtigt udgangspunkt i Ovar Löfgren's advarsel mod at tage noget for givet når det gælder begreberne: familie og slægt (p. 53), men i konklusionerne nås der frem til nogle mindre forsigtige - eller undertiden tvivlsomme standpunkter. (Noget sådant er vel iøvrigt uundgåeligt i den nuværende afklaringsituation - så mine synspunkter her, har mere polemisk karakter). Det hedder f.eks. (. 74): "Arbejdet i hjemmet er tidskrævende og slidsomt. Hjemmearbejdet er (arbejder-) kvindens domæne, hvilket kan have givet status. I dette forhold ligger muligheder gemt for en anderledes rollefordeling i hjemmet, hvor kvinderne har en mere central placering end i borgerskabets familier. En rollefordeling, hvor kvinden bliver den stærke i hjemmet, hvor hun holder sammen på økonomien og børnene, medens mændenes rolle er perifer". Dette kontrasteres mod "Den funktionstømning og ideologiske undertrykkelse af kvinden, som ses i borgerlige familier" (p. 74).

Hvordan kan man fra dette udgangspunkt forklare den massive undertrykkelse også arbejderkvinden faktisk var udsat for? Alene som en *senere* nedsvivning af borgerlig ideologi i arbejderklassen? Denne forklaring antydes i kapitlets sidste linier (p.74).

De tre første kapitler, som er omtalt ovenfor, svarer til godt halvdelen af bogen. Barnet gør så at sige først sin entre i 4. kapitel (hvilket til dels erkendes i indledningen, der omtaler de tre kapitler som forudsætningskabende).

Fjerde kapitel drejer sig om skolen, og det udgør undersøgelsens mest gennemarbejdede og udbytterige del. Der trækkes på et mig bekendt hidtil ubenyttet kildemateriale: Kopibøger fra Byrådets skoleudvalg, Skolelister m.v.

Behandlingen er bygget op omkring en modstilling af forholdene i Borgerskolen, en betalings-skole fortrinsvis for de lidt bedre stillede børn, og Friskolen for arbejderbørn. Efter en skildring af skoleforholdenes og skolepolitikens generelle udvikling op gennem 1800-tallet, herunder Socialdemokratiets krav til skolen, tages der fat på en kortlægning af den sociale lagdelings gennemslag ved børnenes fordeling på de forskellige skoler i Vejle by. Man bemærker at Borgerskolen overvejende frekventeredes af borgerskabets børn (dvs. børn af handlende og håndværksmestre), og at denne tendens faktisk ikke svækkedes i den sidste snes år af 1800-tallet: I 1884 udgjorde disse børn 70% af skolens elever, i 1894: 67% og år 1900: 71%! Derefter ses der på klassekvotienter-

ne. I Borgerskolen svinger tallene mellem 19 og 23 i årene 1897-1910, medens Friskolen ligger en halv gang højere: 29-35 i årene 1891-1910. Før 1891 var klassekvotienterne i snit over 40. Forholdene ser dog ud til at være værre i Vejle end i de fleste andre jyske købstæder: I 1892 har 3 klasser mere end 100 elever (!) og i 1897 har 3 klasser mere end 50 i hver. Den samme ulighed gør sig gældende med hensyn til antallet af ugentlige undervisningstimer: I Friskolen har 3-6 klasser under de lovbestemte 21 timer i perioden 1902-1910, 37-46 klasser har mellem 22-30 ugentlige timer i samme periode, medens fra 0-9 klasser har over 30 timer. I Borgerskolen har kun ganske få klasser under 30 timer om ugen 1902-1910. Når det gælder under visningsmaterialer og undervisningsindhold iøvrigt, er forskellene ikke mindre: En del fattige børn må således sidde helt uden skolebøger. Men generelt af større betydning er det forhold, at arbejderbørnene før og efter skoletid måtte igang med erhvervsarbejde og ikke kunne hellige sig lektielæsning.

Det er ikke helt på samme måde muligt at undersøge de sociale forskelles gennemslag i skolen når det gælder direkte tildeling af offentlige midler. Men der drages i kapitlet nogle konklusioner på grundlag af de samlede tildelinger, som ikke er ganske hævet over kritik: Medens Vejle kommune i 1886 bruger kr. 22 pr. elev, er tallet i 1895 kr. 21 og 1905 kr. 31 pr. elev. Det konkluderes heraf, at resourcetildelingen i den første periode ikke helt holder trit med udviklingen i børnetallet, medens det for den anden periode siges; at stigningen på kr. 10 pr. elev "tilsvarende skal ses som et udtryk for reelle forbedringer som følge af de ændrede skolelove og en anderledes kommunal prioritering" (p. 94).

Nu er det jo imidlertid således at årene 1895-1905 var en periode med stærke pris- og lønstigninger, og dette må der naturligvis tages hensyn til når man skal vurdere om de ressourcer skolen fik tilført også voksede reelt. De meddelte tal burde kort sagt deflateres før sammenligning. Lønudviklingen i perioden androg i gennemsnit på landsplan ca. 20% og engrospristallet og detailpristallet henh. 20% og 10% (Kilde: S.A. Hansen: Dansk Pengehistorie Bd. 1, p. 312 og 343 og samme: Økonomisk vækst i Danmark Bd. 1, p. 279 - Købh. 1968 henh. 1972). Den vækst på godt 47% der synes at gøre sig gældende i resourcetildelingen pr. elev kan derfor meget vel vise sig at være gevaldigt meget mindre eller måske ligefrem stagnation.

Endelig undersøges forsømmelseshyppigheden og det viser sig, ikke overraskende, at børnene i Friskolen har ca. en halv gang flere lovlige for-

sømmelser og en halv til en hel gang flere ulovlige forsømmelser end børnene i Borgerskolen. Tallene viser en faldende tendens fra midten af 1890'erne til 1910. Generelt kan man være enig med forfatterne i, at dette billede må tages til udtryk for at arbejderbørnene oftere var syge, havde dårligere boligforhold, mangelfuld kost og var mere svaglige. Men det er overraskende at de kan slutte at "Arbejderbørnene prioriterede arbejdspladsen højt, idet arbejdet giver prestige både overfor kammerater og forældre" (p. 100). Mon ikke snarere det var forældrene der prioriterede, og her undertiden måtte se mere på familiens økonomi, dvs. indkomsten fra barnets erhvervsarbejde, end på dets åndlige udvikling. Det er vel iøvrigt derfor man i Friskolen - men ikke i Borgerskolen - har indført mulktter for ulovlige forsømmelser, disse ville jo tildels ophæve en sådan "valsituation".

Samlet tegner dette kapitlet et skarpt billede af klassesamfundets skole. Både udfra en kvantitativ og kvalitativ vurdering står arbejderbørnene tilbage som tabere. Skolens formelle lighedsidealere havde trange kår overfor uddybningen af klasse-skellene.

Femte og sidste del af bogen drejer sig om børnearbejdet og bygger i vid ustrækning på Georg Nørregaards "Arbejdsforhold inden for dansk Haandværk og Industri 1857-1899" fra 1943. Det er en sørgelig kendsgerning, at forskningen i børnearbejds historie i Danmark - når der ses bort fra en række upublicerede specialer - endnu ikke har overskredet rammerne for Nørregaards gamle undersøgelse. Dette står også i stærk kontrast til situationen i de øvrige nordiske lande, hvor man på det seneste f.eks. har set så fremragende analyser som Lars Olsson's: "Da barn var lönsamma", Stockholm, Tidens Förlag, 1980. Udgangspunktet har altså ikke været helt let for Ida Ferdinand og Bodil Thomsen, når det lå uden for mulighedernes rammer at opbygge fremstillingen på lokalt kildemateriale.

Jeg vil ikke skjule at jeg synes det er blevet til en utilfredsstillende gennemgang; også under hensyntagen til disse begrænsninger. Kapitlet rummer foruden en del tvivlsomme betragtninger også en hel del regulære fejl. På p. 114 læser man f.eks.: "Fabrikstilsynets årlige beretning viser at 12% af børn under 14 år arbejder i tilsynets virksomheder i 1874, mens tallet i 1901 er faldet til 4%..." Derefter følger nogle lidt senere tal og så konkluderes der: "altså samme tendens som ovenstående (dvs. de her anførte tal) et markant fald i antallet af børnefabrikarbejdere".

Aller først: det er naturligvis ikke 12% af de danske børn der er beskæftiget i de nævnte virk-

somheder, men 12% af de beskæftigede i de nævnte industrier der er børn. Dernæst: der sker her en total sammenrodning af absolutte og relative tal. I 1874 arbejdede der i virksomheder med tilsyn 2632 børn i 1900 3712 (Nørregaard anførte arbejde p. 241). Selv om procenten falder kan antallet (absolutte tal) godt stige; for disse år var præget af en meget stærk vækst i antallet af arbejdere i det hele taget. Men procenterne er imidlertid heller ikke reelle: Størrelsen for 1874 gælder nemlig andelen af beskæftigede børn i de virksomheder som faktisk beskæftigede børn og som derfor var under tilsyn. Tal fra efter år 1889 handler om andelen af beskæftigede børn i et meget større udvalg af virksomheder: nemlig alle som betjente sig af maskinkraft! Derfor må den procentuelle andel af børnearbejdere også nødvendigvis falde fra 1874 til 1901 stort set uden hensyn til udviklingen i børnearbejdet, - alene begrundet i de kildemæssige forhold. Endelig kritik af en lidt anden type: Hvis man ønsker at belyse hvor mange børn der kom i *berøring* med industrielt børnearbejde så er Arbejdstilsynets tal behæftet med alvorlige mangler. Der er nemlig tale om tal for industrielle *børnejob*. Det fremgår af Arbejdstilsynets papirer (Nørregaards undersøgelse p. 245), at alene øst for Store Bælt, hvor der i 1875 var 1340 industrielle børnejob (10-14 år), havde der på dette ene år passeret 3500 børn gennem disse stillinger. For unge mellem 14 og 18 år havde 2500 passeret gennem 1400 stillinger.

Dette må betyde, at børnene cirkulerede temlig hurtigt rundt mellem job som snart var industrielle snart ikke-industrielle. Og det må betyde, at antallet af børn som var i *berøring med det industrielle børnearbejde* var radikalt større end de tal vi sædvanligvis præsenteres for og som i bedste fald svarer til antallet af *industrielle børnejobs*. Det er ikke let at sige hvorledes udviklingen på dette område tegnede sig frem til begyndelsen af 1900-tallet, men jeg tror ikke der skete markante ændringer. Måske ligger her iøvrigt en del af forklaringen gemt på hvorfor så uforholdsmæssig mange arbejdererindringer rummer erfaringer med industrielt børnearbejde, selv om Arbejdstilsynets tal ret beset måtte føre til den slutning at sådanne erfaringer burde være sjældne.

Afsluttende skal jeg knytte nogle enkelte generelle bemærkninger til bogen. Der er tale om en meget læsevenlig bog. Ved et heldigt greb er en del kildekritiske og andre tunge sager nemlig taget ud af teksten og samlet i en række korte introduktioner før noterne til hvert kapitel - en god ide som man kan håbe andre vil låne.

Dispositionen er klar og konsekvent. Af spørgs-

mål som ikke behandles undrer man sig især over at leg og fritid, på et billede nær (p. 100) helt mangler. Det er ikke helt let at blive klog på om dette rummer et postulat om at der *slut* ikke var sådan en side af Vejlebornenes livsvilkår? I indledningen (p. 8) hedder det således: "Vi har valgt at beskrive fire områder, som tilsammen danner rammen om skolebørns liv, og som samtidigt udgør deres sociale netværk, nemlig boligen, familien, skolen og børnearbejdet". Heller ikke her noget om lej og fritid og hvad det indebærer af lejekammerater og iøvrigt af andre voksenkontakter, f.eks. med de ældste generationer. A priori stiller jeg mig noget skeptisk til et sådant (evt??) postulat.

Kiberg Finnmarken.

Rapport från NEFA's fältseminarium 1979. Helsingfors 1980. 124 s.

Anm. av Ann-Marie Brockman.

NEFA's fältseminarier är en nu nästan tjugooårig verksamhet. Den tillkom i reaktion mot universitetens traditionella undervisningsformer, dominerade av föreläsningar. Studenterna efterlyste mer träning i praktisk fältteknik där insamling och analys utfördes i växelverkan. Man ville också få tillfälle till antiauktoritära och prestigelösa diskussioner, liksom till samarbete i smågrupper. För många var detta något nytt och oprövat.

En lång rad fältseminarier har sedan dess ägt rum. Det elfte i ordningen arrangerades under tre veckor i juli 1979 av NEFA-Helsingfors i det lilla fiskesamhället Kiberg i norska Finnmarken. En seminarierapport kom ut året därpå, och jag har blivit ombedd att säga något om denna.

Norska Finnmarken har ett starkt inslag av finskättad befolkning, vars identitets- och minoritetsproblem har väckt intresse hos forskare från flera discipliner. Etnografiska institutionen i Helsingfors gjorde 1974 en forskningsförberedande resa genom Finnmarken, och konstaterade då att Kiberg skulle lämpa sig väl för ett fältseminarium, också på grund av att åldersfördelningen är bred och näringslivet enhetligt (inriktat på fiske och fiskberedning).

Inför fältseminariet 1979 valde därför NEFA-Helsingfors Kiberg som undersökningsort. Vid en ny resa till byn konstaterade man emellertid att befolkningen i Kiberg till största delen var norsk-

talande. I stället för att byta undersökningsort bytte man då problematik, och tillgrepp "den ekologiska aspekten, som tillät granskning av drag i bysamhället genom speciella teman". Som speciella teman valdes - inte närmare motiverat i rapporten - näringsliv, levnadsbiografier, fritid och kalendarisk tradition samt kosthåll.

Seminarier utgick från en teoretisk referensram:

FISKERISAMHÄLLET

FISKERINÄRINGEN MÄNNISKAN TRADITIONEN

och syftade till att utreda relationerna mellan dessa element.

Men frågan är om inte en sådan referensram är alltför vid och vag för att man skall kunna utnyttja den inom ett rutinerat och heterogent fältseminarium. Både seminariedeltagarnas egen utvärdering och rapporten i sin helhet pekar på detta. I utvärderingen beklagar man de lama teoretiska diskussionerna - en tydlig konsekvens av den otillräckliga teoretiska grundvalen.

Fältseminariet har i många avseenden förberetts ambitiöst. Man har satt sig in i de lokala förhållandena, och testat möjligheten att genomföra planerna. Seminarieprogrammet har varit välkomponerat och alla praktiska frågor har skötts på ett utmärkt sätt, liksom kontakterna med deltagarna före seminariets början.

Därför är det synd att inte mer uppmärksamhet ägnats åt den teoretiska sidan. Ursprungligen var det tänkt att seminariet skulle inledas i Helsingfors, där man under en veckas tid skulle sätta sig in i problematiken genom att lyssna på föreläsningar och diskutera. Detta bortföll av ekonomiska skäl, och på grund av det långa avståndet upp till Kiberg var det också svårt att få gästföreläsare dit. Inför dessa svårigheter har man tydligt prutat av på den teoretiska nivån, och i stället framhållit de pedagogiska aspekterna. Men måste bristen på tillfälliga föreläsare betyda ett sådant avbräck? Väljer man den teoretiska grunden med omsorg kan man ändå klara sig ett gott stycke på väg. Det är också tveksamt om man idag kan sätta pedagogiken så i högsätet - universitetsundervisningen har ju under senare år förändrats avsevärt i riktning mot NEFA's önskemål.

Att vara ute på fältarbete upplevs av många som socialt ansträngande. Detta framgår också tydligt i de olika temagruppernas rapporter. Har man då dessutom vaga teoretiska riktlinjer blir arbetet ännu svårare. Nej, bästa drivkraften är en gradvis ökande insikt i ett problem, dvs. motsatsen till ackumulerande av empiriskt material, med all analys förvisad till slutet. Materialet skall kännas som ett medel, inte ett självändamål. Man skall aldrig behöva ha anledning till en reflektion

som "det är nästan omöjligt att veta om vår målsättning har lyckats eller inte eftersom vi av tidsbrist inte har sammanställt materialet eller diskuterat igenom det" (gruppen Fritidsaktiviteter och kalendarisk tradition).

De fyra temagrupperna har redovisat sitt fältarbete var för sig. Den första rapporten behandlar fisket och fiskberedningsindustrin. Materialpresentationen är gedigen i förhållande till den korta insamlingstiden, och parad med analys. Författaren resonerar i termer av horisontell resp. vertikal arbetsorganisation, och pläderar för den mer stabila horisontella organisationen. Vertikal organisation med risk för multinationella ägarintressen bäddar för nedläggning och förflyttning av industrin söderut, vilket skulle beröva orten dess livsnerv.

Detta är den enda gruppproffert där man ser empiri och teori i växelverkan, och det hade därför varit intressant att veta vad som bottnar i gemensamma diskussioner. Ole Rud Nielsen har sammanställt rapporten, och han skriver i jagform, vilket tyder på att den huvudsakligen är resultatet av enskild författarmöda. Visserligen är det fint att ett material presenteras så utförligt, men i ett sammanhang som detta söker man främst resultatet av gruppens arbete.

Detsamma kan sägas om rapport nr. två, som gäller levnadsbiografier. Insamlingen 'syftade till att "klarlägga betydelsefulla vändpunkter i individens liv, valsituationer, de viktigaste händelserna osv inom den undersökta kulturen utgående från individens egna uppfattningar" inklusive "de ekonomiska och ekologiska miljödominanserna inverkan på individens levnadshistoria". Rapporten innehåller enbart allmänna metod- och teknikresonemang. Analys är tänkt att göras i efterhand, i samband med författarens (Liisa Lemmetyinen) Pro gradu-undersökning.

De två återstående rapporterna behandlar fritid och kalendarisk tradition respektive kosthåll. Här får man empiriska beskrivningar med en lång rad underrubriker, som ger en ngt. tunn men intresseväckande bild av de olika områdena. Men avståndet till den teoretiska modell som presenterades i seminarierapportens inledning känns stort, och tas ej heller upp till diskussion.

Fältseminariet har av deltagarna i många avseenden upplevts som lyckat, och mycket fint arbete har lagts ned. Att jag ändå valt att här kritisera formerna, framför att recensera sakinnehållet i rapporten beror på att seminariet är ett av alltför många exempel på hur den praktiska verksamheten skymmer den ursprungliga meningen. Man nöjer sig med en rad positiva sidoeffekter, medan huvudeffekten uteblir.

1800-tallet, tema: lokalhistorie.

32 s. nr. 4, dec. 1982, Strandbergs forlag
(4 nr. årligt for 60 kr.)

Anm. af Niels W. Lund.

Julius Strandberg startede i 1861 sit eget forlag med først og fremmest udgivelser af skillingsviser og andre folkelige litteraturformer. I løbet af 19-60erne og 70erne blomstrer forlaget op på ny i form af udgivelser af de nu 100 år gamle viser og fortællinger. Forlaget bliver nu bistået af folkemindeforskere og museumfolk, som interesserer sig for 1800-tallets forskellige kulturer. Denne udvikling fører frem til etableringen af det kulturhistoriske magasin: 1800-tallet i 1980 med 4 numre a 32 sider. I begyndelsen er det lidt mindre og først og fremmest reklameblad for Strandbergs forskellige udgivelser, men i 82 ændrer det karakter og bliver et egentligt fagtidsskrift for det 19. århundredes kulturhistorie i bredeste forstand. Fra 1. oktober bliver cand. mag. Annelise Hansen redaktør af 1800-tallet og hvert nummer får sit eget tema. Temaerne hentes fra den ingangværende historiske og etnologiske forskning i det 19. århundredes Danmark: skolehistorie, folkelige bevægelser, lokalhistorie, arbejderkvinder etc...

Nr. 4 i 3. årgang 1982 har lokalhistorie som tema. Alle numre har en fast struktur, således også nr. 4.

Lederen af det lokalhistoriske arkiv i Gentofte Kommune, Susanne Krogh Bender, giver en introduktion til Gentofte i 1800-tallet. Derefter kommer der en kilde, nemlig uddrag af to kvinders erindringer fra livet i København i 2. halvdel af det 19. århundrede. Så følger nogle specialartikler omkring foreningslivet i Gentofte og Ballerup, herunder en liste over foreninger, som er udarbejdet i forbindelse med en indsamlingskampagne.

Fra en helt anden del af landet, nemlig Åbenrå, giver gymnasielæreren Henrik Fangel, nogle ideer til, hvordan man i historieundervisningen tager udgangspunkt i de lokalhistoriske sammenhænge for at vise de større nationale og globale sammenhænge i samfundets historiske udvikling.

Endelig til sidst er der en række korte anmeldelser og liste over udstillinger rundt på lokalmuseer i landet.

I forhold til temaet giver nummeret en udmærket præsentation af nogle af tendenserne i dansk lokalhistorie. Forandringerne i de fysiske, sociale og økonomiske strukturer i lokalsamfundet, de folkelige bevægelser (foreningslivet) og hverdagslivet er hovedtemaer i den danske lokalhistoriske forskning.

Men artiklerne viser samtidig nogle af de uheldige sider af dansk lokalhistorie. Susanne Krogh Bender vil gerne vise, hvordan Gentofte bliver til en villaby i løbet af det 19. århundrede, men denne forandring af Gentoftes fysiske og sociale struktur drukner i en bred gennemgang af Gentoftes kommunikationsforhold, erhvervsliv, kommunestyre, skole m.m. Hvad var det for et borgerskab, som flyttede i villaer og hvordan så de ud? Det får vi meget lidt at vide om.

Som eksempel på de folkelige bevægelser introduceres en forening i Gentofte, Dansk Bicycle Club, som stiftes i 1881. Artiklen skildrer ikke DBC som eksempel på de folkelige bevægelser som er beskrevet i de foregående artikler, men som et kuriøst fænomen med "kongevisser" og endog "kvindelige" medlemmer.

Den brede og kuriøse stil hænger muligvis sammen med artiklernes størrelse eller mangel på samme. 1800-tallet vil meget på de 32 sider, næsten ligeså meget som f.eks. "Fortid og Nutid" på omkring 100 sider pr. nummer.

Man kan få en fornemmelse af, at 1800-tallet gerne vil være et fagtidsskrift (Fortid og Nutid, Nordnytt) og et populærvidenskabeligt tidsskrift (Skalk, Bygd) på samme tid.

Jeg synes, at det er et godt initiativ fra Strandbergs forlags side, at lave et tidsskrift for det 19. århundredes kulturhistorie, men hvis man vil fastholde det "videnskabelige" præg med faguddannede skribenter til de populærvidenskabelige artikler, må man overveje den fastlagte struktur for de 32 sider (forholdet mellem artikler og orientering) eller det fastlagte antal af sider.

Kulturen 1982.

En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige.

Av Eva Nordenson, Bengt Bengtsson, Britta Hammar, Sigfrid Svensson, Gustaf-Trolle-Bonde och Claes Wahlöö.
Trälleborg 1982, 200 s.

Anm. av Ivo Holmqvist.

Eva Nordenson har nyligen utnämnts till chef för Skansen. Hon byter ett lundensiskt chefskap mot ett stockholmskt: på senare år har hon varit verksam vid Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, i kort tal Kulturen. Det är hon som inleder den årsbok med vilken föreningen iakttar sitt hundraårsjubileum, och det gör hon genom att skild-

ra den "kulturtapet" som gjordes för Baltiska utställningen 1914, ett panorama över husen på Kulturens område mitt i Lund, med dans kring majstång, och med fyra hörnvinjetter. I ett hörn värderar en museitjänsteman föremål, i ett annat arbetar man med konservering av en gammal kruka, i det tredje väver man. Och i fjärde hörnet föreläser Georg J son Karlin i Boseby kyrka.

Det var Karlin som drog igång det hela, han var en entusiastisk lundastudent med intresse för folkloristik, dialekter lika väl som materiell folkkultur. Med likasinnade åkte han runt i skånska och sydsvenska byder och tiggde ihop gamla ting, som blev till en samling i Lund. Efterhand växte den, Karlin hade besvär med att få lokaler till den. Men han måtte ha varit lika frejdig som entusiastisk, han övervann de flesta svårigheter. Så kom han på den goda iden med ett friluftsmuseum, att flytta gamla gårdar och hus och ställa ut sina ting i dem. Om han eller Hazelius var först diskuteras på sin tid häftigt, Karlin ville gärna ha äran. Men dansken Bernhard Olsen, skaparen av Frilandsmuseet i norra Köpenham, var en av inspiratörerna, en annan engelsmannen William Morris som försökte väcka till liv medeltida hantverk i en industriell tidsålder. Det försökte också Karlin, med Kulturens västuga. Samlingarna växte snabbt, men det gick inte utan besvär och kontroverser, ibland konkurrerade de olika museerna med varandra på auktioner. En tragikomisk strid uppstod mellan Karlin och Nationalmuseums Axel Gauffin över en smörask, en strid som fick efterdyningar långt upp i svensk byråkrati. Och Karlins regemente, oftast hårdfört, var inte lyckat rent ekonomiskt. Han blev efter sin 70-årsdag frikopplad från det museum han ägnat sitt liv åt, en tragisk avslutning på ett livsverk. Om denne färgrike museichef skriver tre folklivsforskare: dansken Holger Rasmussen skildrar samarbetet med Olsen, och Gösta Berg jämför Karlin med Hazelius. Karlins egen beskrivning av Kulturen trycks på nytt, med Sigfrid Svenssons efterskrift. Och lundahistorikern Ragnar Blomqvist skildrar hur det var att arbeta som amanuens under Karlin - distansen fanns alltid där mellan den stundom koleriske chefen och hans underlydande.

Så förekommer också två efterträdare till Karlin, den nyligen bortgångne Bengt Bengtsson, bokhistoriker och engagerad skribent (det ger hans postuma bidrag i volymen exempel på, det hör till det läsvärdaste, en krönika om föremål med historia som hamnat på Kulturen) och så Sven T. Kjellberg, som under sin långa chefsperiod höjde medlemsiffran från 300 till 30.000. Sigfrid Svensson skriver om årsböckerna, som var Kjellbergs verk både vad gäller planering och typografi. Kjellberg var

en skicklig tecknare, liksom en medryckande skribent. Kulturens huvudbyggnad, Vita Huset i skuggan av Akademiska Föreningen och Domkyrkan, var innan Karlin fick hand om det privatbostad. En av föreningens styrelsemedlemmar, Gustaf Trolle-Bonde, har i familjearkivet på Trolleholm hittat en gammal plan över interiören, och kan skildra familjen Trolle-Bondes liv i huset, innan man flyttade norrut till slottet. Så långt är årsboken sammanhållen kring ett tema, Kulturens hundraåriga historia. Några andra artiklar ansluter sig till det, samtidigt som de för vidare traditionen i tidigare årsböcker med korta uppsatser om olika föremåls bakgrund och historia. Här gäller det vapen, kinesiska penselställ och vikingatidsöljor. Bitte Wengert skildrar hur ett kulturhistoriskt museum kan användas i skolarbetet, med grundskoleelevers studiedagar, och Nils Nilsson avslutar volymen med att skriva om de olika faser fiskeutställningen på Kulturen genomgått. Och Märta Lindström beskriver verksamheten vid Konstslöjdanstalten, som använde medeltida textilier som förlagor för en förnyelse av vävkonsten. Där verkade också en tid Gösta Adrian-Nilsson, onekligen en av de djärva avantgardisterna i modernare svensk konst. Kulturen blev alltså efter hand det som Karlin drömt om, ett levande museum och en inspiration för många. Han visste vad han ville för hundra år sedan, "att man skyndsamt måste gripa, om man ville göra sig till godo de hjälpmedel för forskningen, vilka ännu erbjödo sig i dessa gamla boningar, som revos, eller i dessa bohag, som ringaktades, och i dessa dräkter, som bortlades".

Om zigenare.

Av Gunni Nordström-Holm og Armas Lind. Utgivare: Statens Invandrarverk/S.H. Linköping, 1982. 112 s., ill., kart, litteraturliste.

Anm. av Venke Olsen.

Hvor kom sigøynerne fra? Opphav, bakgrunn, historie, den "kollektive" hukommelsen som gir individet en viss eksistensiell forankring, er innledende kapitler i boka "Om zigenare". Boka tar hovedsakelig opp svenske og finske forhold de siste tiårene, i tillegg til den almenne historiske oversikten i Europa. Til historien hører også en beskrivelse av forholdene i nordvestre India omkring Punjab-provinsen som regnes som opphavsområde for utvandrede sigøynerne.

I Sverige var det innvandringsforbud for sigøynere mellom 1914 og 1954. Landet hadde da omkring 700 sigøynere. Idag er omtrent 3000 bosatt i Sverige, et resultat av innvandring i 1960- og 1970-årene. Håpet om en progressiv sigøynepolitikk i Sverige trakk folk over. I 1963 hadde kunstneren Katarina Taikon vært litt av en opinionsvekker med sin kritikk av det svenske velferdssamfunnets behandling av hennes eget folk.

I Finland hadde etterkrigstidens industrialisering brutt opp det tradisjonelle ervervslivet med senkning av levestandard, arbeidsløshet og forslumming, mens majoritetsbefolkningen fikk bedre materielle kår. Slutten av 1970-årene innleder en holdningsendring også i Finland, der myndighetene etterhvert tok hensyn til erfaringer fra Sverige når det gjaldt utdanning til arbeidsmarkedet.

I dag oppfattes utviklingen i Finland forbillig også i Sverige. Reformarbeidet legges opp med ekspertise fra sigøynerne selv. Vekten blir lagt på yrkesutdanning, ikke almenorienterende grunnutdanning. Det er et system som passer bedre for voksne som er uvant med studier. Smedarbeid, kopperslagning, gullsmedkunst, instrumentmaking, knipling, hesteavl, salmakerarbeid, handel, dans, musisering, spådomskunst er aspekter av tradisjonell sigøynørøkonomi i Europa.

På 1300-tallet hadde de nådd områdene rundt Middelhavet og det sørøstlige Europa. Omkring 1500 begynner en systematisk forfølgelse under inkvisisjonen og hekseprosessenes tid. Fra 1512 til 1515 finnes de første noenlunde sikre opplysninger om sigøynere i Sverige, og fra 1530-årene i Finland. Det var delvis et resultat av utvisning fra Sverige, som på 1600-tallet.

Boka inneholder også intervjuer med folk som forteller om det å være sigøynere i Norden. Bitterhet, utrygghet, sterk tilknytning til egen gruppe, uro for fremtiden, men også framtidsoptimisme og stolthet preger uttalelsene. I et personlig etterord kommer Armas Lind med en appell til andre sigøynere: "Försvara vårt arv, lev i det - det garanterar dig en säkerhet i vår existens och jämnar vägen för morgondagens zigenka traditioner".

Dette sitatet angir grunntonen i boka. I prinsippet er den basert på saksopplysninger om minoritetssituasjonen i samfunnet nå og tidligere. Boka streber samtidig med å trekke fram det positive aspektet i fortsatt forskning om sigøynere som en motvekt til negative etnosentriske forskningsbidrag av gaje, ikke-sigøynere.

Sigøynere ellers i Norden - i Norge f.eks. - minoritetspolitisk sett? De er ikke behandlet her. De ca. 200 sigøynerne som bor i Norge i dag

kom til landet for hundre år siden og ble norske statsborgere. Mange av slektingene døde i nazistiske konsentrasjonsleire. Perioden 1927-1956 var Norge et stengt land, også for de som hadde mistet passene sine på offentlig forordning i 1920-årene. Først i 1969 kan en si at en ny periode ble innledet med intensivert innsats for å forbedre sigøynernes forhold, både fra sigøynerne selv og fra myndighetenes side.

Minoriteters historie setter søkelyset på majoritetskulturers selvbylde og på mekanismer som på den ene siden tar opp det fremmede i seg bare på egne betingelser og på den annen side gir plass til det som pariakulturer.

Historievetenskap och historiedidaktik.

Udgivet af Göran Behre och Birgitta Oden. Libér Förlag, Lund / Universitetsförlaget, Oslo, 1982. ISBN 91-38-60013-7 / 82-00-06415-8. 180 sider. Pris ikke anført.

Anm. af Christian Kvium.

"Historievetenskap och historiedidaktik" er resultatet af et svensk-norsk fællesseminar om "historiefagets krise", som i mars 1981 afholdtes på Voksenåsen ved Oslo på initiativ af det svenske UHÄ (Universitets- och Högskolaämbetet). Formålet hermed var, "att deltagarna skulle få kontakt med och aspekter på historiens forskningsfront och i samband därmed konsekvent få in didaktiska synsvinklar. Bland annat skulle forskningsresultatens användbarhet inom olika nivåer i utbildningshierakin diskuteras" (7). Dette dobbelte perspektiv er efter min opfattelse ikke blevet fastholdt med den fornødne konsekvens i bogen. En form for referat af den uden tvivl livlige debat i tilknytning til de enkelte bidrag ville have hjulpet meget.

Bogen er inddelt i 5 sektioner svarende til seminarets sessioner: 1. Vetenskapssyn och historiedidaktik; 2. Historieämnets uppgift i samhället; 3. Historieteori; 4. Den nya historien; 5. Historiska synteser. Inledningerne til nogle af disse sektioner kunne sagtens have været mere diskuterende og problemsøgende, end tilfældet er.

1. sektion rummer bidrag af *Jan Thavenius* ("Historien i pedagogiken och pedagogiken i historien", 16-30), *Christer Karlsgård* ("Historiedidaktik - något för Sverige?", 30-40), *Göran Behre* og *Reidar Larsson* ("Problemorienterade studier. En kort översikt", 40-43) og *Lars-Arne Norborg*

("Grundutbildning i historia - mål og medel", 43-49). 2. sektion af *Sven-Eric Liedman* ("Argument för historieskrivning", 52-56) og *Kåre Lunden* ("Historia og samfunnet", 57-60). 3. sektion af *Klas Amark* ("Teoriernas intåg i historievetenskapen. En historiografisk betraktelse", 63-71) og *Jan Lindgren* ("En historiematerialistisk modell för studiet av agrarsamhället", 71-81). 4. sektion af *Sivert Langholm* ("Lokalhistorie som strukturhistorie. 'Ullensaker-undersökelsen' og projektet 'Norsk samfunnsutvikling'", 83-93), *Knut Kjeldstadli* ("Muntlig historie", 93-98), *Thommy Svensson* ("Internationell historia", 98-113) og *Kristian Gerner* ("Hermeneutik och historia. Om myter funktion i Sovjetunionen, Polen och Ungern", 113-21). 5. sektion af *Aleksander Loit* ("Syntes i historievetenskapen", 123-43), *Thorsten Nybom* ("Emancipatorisk historieforskning", 143-55), special guest star *Immanuel Wallerstein* ("Ekonomisk teori och skillnader i historisk utveckling", 155-65) og *Øyvind Østerud* ("Wallersteins världssystemanalys. En kommentar", 166-69).

De fleste af disse bidrag er læseværdige - Thavenius', Liedmans, Kjeldstadlis, Svenssons, Nyboms og Wallersteins til overflod. Nogle enkelte havde stået sig ved en grundig omarbejdelse. Når alt kommer til alt, kan seminaroplæg udmærket virke diskussionsbefordrende uden derfor at være publikationsfåhige!

Demos.

Internationale ethnographische und folkloristische Informationen. Jahrgang 22, 1982, Heft 2-4.

Udgivet af Zentralinstitut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der DDR. Wissenschaftsbereich Kulturgeschichte/Volkskunde. Akademie-Verlag, Berlin. ISSN 0011-832X. Pris: 48 M/Bd., 12 M/Hft.

Anm. af Christian Kvium.

DEMOS udkommer 4 gange årligt i hæfter a 36-48 sider (A4-format, 2 spalter) med korte, tysksprogede referater af østeuropæisk etnografisk, etnologisk og folkloristisk litteratur, monografier, samleværker og tidsskriftartikler, samt et mindre antal faglige beretninger og meddelelser.

Referaterne, af hvilke der er godt 400 i den anmeldte årgang, forekommer koncise og informative. Et grundigt krydsreferencsystem bevir-

ker, at den meget stivbenede - næsten "prøjsiske" - klassifikation af referaterne er til at leve med. Hovedredaktionen bakkes op af et antal medarbejdende institutioner i - angiveligt - samtlige socialistiske, østeuropæiske lande, dvs. Albanien, Bulgarien, Tjecoslovakiet, DDR, Jugoslavien, Polen, Rumænien, Sovjetunionen og Ungarn. Det er dog næppe helt tilfældigt, at ikke et eneste albansk eller jugoslavisk arbejde er refereret.

Af de godt 300 referater i hæfterne 2-4 topper ungarsk litteratur - ikke uventet - hidtlen med ca. 90. Herefter sovjetisk med omkring 60, østtysk, polsk og rumænsk med ca. 35 hver, bulgarsk med godt 30 og tjecoslovakisk med omkring 25. Referenterne er, såvidt det ses, altid landsmænd (og i enkelte tilfælde forfatterne selv). Det skyldes naturligvis først og fremmest den redaktionelle struktur, men også at forskningsaktiviteterne er yderst nationalt og etnisk/etnohistorisk orienterede.

Referaterne (hvis omhyggelige neutralitet muligvis ikke altid udtrykker referentens opfattelse) efterlader læseren med det indtryk, at den østeuropæiske folkekulturforskning i overvældende grad er præget af "normalvidenskabelige" detailundersøgelser af "fillagap" -typen. Kan det nu være rigtigt? Jeg har svært ved at tro det. Men hvis det følgende eksempel (Bernhard Weissel, ref. i hæfte 4, nr. 298) virkelig repræsenterer den "teori", som tillades, kan jeg da godt forstå det!

"In Abgrenzung gegenüber Wissenschaftsauffassungen burgerlicher Volks- und Völkerkunde wird betont, dass "sich die Volkskundler der DDR uneingeschränkt zur Sache des realen Sozialismus" bekennen und "mit ihren Arbeiten in ihrem Zuständigkeitsbereich einen Beitrag zur Verwirklichung der historischen Mission der Arbeiterklasse leisten" wollen (...). Unter marxistisch-leninistischen Kulturwissenschaftlern und -historikern bestehe Grundkonsens darüber, "das die Kulturentwicklung der Menschheit ein widerspruchsvoller Prozess, eine dialektische Einheit unterschiedlicher Seiten" sei (...). Verbunden damit gelte die Überzeugung, dass "sich die gesellschaftliche Entwicklung, welthistorisch betrachtet, als naturgeschichtlicher Prozess der gesetzmässigen Abfolge von ökonomischen Gesellschaftsformationen vollzieht, die zugleich Kulturstufen darstellen" (...)."

Hvorom alting er: etnografer, etnologer og folklorister (og historikere), som ønsker pålidelige løbende informationer om forsknings- og publikationsvirksomheden i de østeuropæiske lande, vil uden tvivl finde DEMOS et særdeles nyttigt redskab.

Kulturanalys.

Ett etnologisk perspektiv.

Af Billy Ehn og Orvar Löfgren.
Liber Förlag, Lund 1982, 132 s.

Anm. af Svend Aage Andersen.

Den store interesse der idag er for hverdagskultur skaber også et behov for lærebøger og indføringer i, hvordan man kan udforske hverdagslivet. Man kan i så henseende lære meget af socialantropologien, men at bedrive kulturanalyse i et samfund, som man selv er medlem af, er alligevel noget helt andet end at gøre det i fjerne eksotiske områder. Mange hjemlige kulturfænomener virker trivielle, fordi vi på forhånd kender dem så godt. Det kan derfor være en god ide at "eksotisere" en altfor velkendt kultur - dvs. udvikle forskningsstrategier, som aftrivialisere hverdagslivet og gør det bekendte lidt mere fremmedartet. Til dette formål kommer etnologerne Ehn og Löfgren den potentielle forsker til hjælp ved at præsentere nogle forskellige arbejdsmetoder og noget teoretisk værktøj.

I bogen fremlægger de først og fremmest deres egne forskningsmetoder, og bogen kan derfor næppe siges at være nogen egentlig almen introduktion til de kulturanalytiske metoder. I deres forskning har de ganske vist hentet inspiration fra mange forskellige traditioner, men sigtet har her ikke primært været at give en præsentation af disse. Flere fremtrædende kulturanalytiske skoler, f.eks. Tubinger-skolen, glimrer da også med deres fravær. - Hos Tubingen-folkene kunne der nu ellers nok være noget at lære.

Bogen er opbygget i tre kapitler. I første kapitel diskuteres det, hvordan man kan tematisere kulturelle sammenhænge ved hjælp af nogle få almene begreber og temaer. For at stimulere observationsevnen kan det f.eks. være en god ide at opstille en liste med søgeord og modsætningspar som f.eks. natur/kultur, orden/kaos, mandligt/kvindeligt osv. Kapitlet beskæftiger sig især med den strukturelle, synkrone side af kulturstudiet, og impulserne hentes først og fremmest fra den strukturalistiske antropologi.

Det næste kapitel, der handler om de kulturelle processer, er mere rettet mod samfundslivets dynamik og opsplitning. Synspunktet er her, at kulturanalysen må forbindes med samfundsstudiet. (Det må den vel forøvrigt også i studiet af det synkrone aspekt). Klassemodsatninger og social differentiering tages som et udgangspunkt for analysen af, hvordan symboler, ideer, begreber og værdier kommer til udtryk. Inspirationen til disse ana-

lyser er delvis hentet fra historiematerialistiske studier.

I tredje og sidste kapitel går forfatterne dels ind på tolkningen - det synteseskabende arbejde - og formulerer dels en praktisk kulturanalytisk strategi. Det er både en idealtypisk beskrivelse af, hvordan forfatterne selv forsker, og en konkret vejledning til forskningsinteresserede. Til at hjælpe forskningsprocessen i gang skitseres fem konkrete metodologiske angrebsmåder. Der opmuntres til kreativitet, kombinationstalent og fantasi. Bogen er i det hele taget fuld af gode råd og ideer til, hvordan man skal komme i gang med forskningen. Mange af forslagene illustreres gennem en række konkrete enkeltanalyser. Alt i alt er bogen inspirerende og igangsættende. Den vil derfor være et godt supplement til f.eks. N.A. Bringeus' introduktion "Människan som kulturvarelse" (1981).

I metodisk henseende er forfatterne så åbne, at de vel nærmest må betegnes som eklektikere. Dette er både en styrke og en svaghed. Gevinsterne er allerede antydet. Faren ved den eklektiske grundholdning er, at den let udvandes og bliver en holdningsløs pluralisme: nye synspunkter inddrages alene for nyhedens, originalitetens eller overraskelsens skyld, og ikke så meget fordi de er de rigtige eller er de mest udtømmende og nuancerede. Så galt går det måske knap nok, men af og til kan Ehn og Löfgren nu godt virke lidt flagrende i deres synspunkter.

Europäische Ethnologie.

Theorie- und Methodendiskussion aus ethnologischer und volkskundlicher Sicht.

Af Heide Nixdorff og Thomas Hauschild.

Berlin 1982, 305 s., Dietrich Reimer Verlag, pris: DM 35,-

Anm. af Heribert Körner.

Fra den 28.3 til den 2.4. 1982 blev der i Vestberlin foranstaltet den internationale workshop *Europäische Ethnologie*. Arrangeret blev den af Heide Nixdorff og Thomas Hauschild, begge fra afdelingen Europa i *Museum für Völkerkunde* i Berlin. Den her foreliggende bog gengiver kongressens 28 foredrag. Anmelderen har ikke selv deltaget i workshoppen, derfor refereres her kun til bogen.

De første tre bidrag behandler den specielle situation i Tyskland, hvor der videnskabs-historisk må skelnes mellem to tilløb, der begge benytter udtrykket *Europäische Ethnologie*, nemlig *Volkskunde* og *Völkerkunde*. Den historiske udvikling indenfor begge fag bliver fremstillet, ligesom deres indbyrdes forhold, og der søges og vises muligheder for samarbejde.

Derefter gives der et overblik over udviklingen indenfor de etnografiske museers europa-afdelinger i Hamburg og Berlin, samt europastudierne ved *Schweizerisches Museum für europäische Volkskunde* i Basel.

Efter disse historiske overblik, der afspejler den tyske særstilling, optager den anden del med temaet 'feltarbejde i europæisk etnologi' langt den største plads i bogen (s. 91-267). De 12 bidrag til dette temaområde må ses som en slags kortlægning af den europæiske etnologis aktuelle spørgsmål og problemer. P.gr.a. pladsmangel vil jeg ikke komme ind på de enkelte bidrag, derfor nøjes jeg med at nævne nogle markante. Arnold Niederer, Zurich, beretter om etnologiske forskninger i Alperne og kritiserer i denne sammenhæng især den historieløse skildring i amerikanske undersøgelser. Ulla Bruck, Stockholm, giver et indblik i, hvorvidt *social anthropology* har haft indflydelse på den svenske etnologi, og den etnologiske forsknings udvikling og tendencer i Portugal er temaet i bidraget fra Jorge Freitas Branco, Mainz. Robert James Theodoratus, Fort Sollins, USA, overrasker med en præsentation af righoldige europastudier udført af amerikanske kulturantropologer. Anton Blok, Nijmegen, demonstrerer en interessant strukturalistisk-historisk analyse af den middelhavske hornsymbolik og tilbyder dermed en indgang til forståelsen af den mediterrane ærekodeks. Utz Jeggle, Tubingen, beretter om feltarbejderfaringer ved en landsbyundersøgelse i Sydtykland, og Ina-Maria Greverus, Frankfurt, om etnologens længsel efter feltet. Clara Gallini skildrer fagets udvikling i Italien og Lorenz G. Löffler gengiver erfaringer med et video-eksperiment ved urolighederne i Zurich 1980.

Bogens afslutning udgøres af to foredrag om historiske metoder i den europæiske etnologi. Miklos Szalay, Zurich, spørger om etnologien er på vej til at blive historie, og John Davis, Kent/Canterbury, viser historiske tilløb indenfor den britiske *social anthropology*.

Var den tyske særstilling udgangspunktet i de første bidrag, så træder denne tematik meget snart i baggrunden, og interessen koncentrerer sig om den europæiske etnologis muligheder og grænser i dag, om udviklinger i de andre lande og stadig mere om etnologens selvforståelse og etik. Dette

kommer i de fleste bidrag ligeså meget til udtryk som en søgen efter muligheder for fremtiden.

P.gr.a. internationaliteten giver bogen et godt overblik over fagets situation i 80'erne. Bidragerne er for øvrigt skrevet på tysk, engelsk og fransk. Som supplement er der tilføjet et register og en liste over deltagerne i workshoppen.

Den ny Danmarkshistorie 1880-1960.

Af Søren Mørch.

428 s. (Gyldendal, 1982) 295 kr.

Anm. af Steen Sobn.

Til de senere års bølge af historiske værker føjer sig nu "Den ny Danmarkshistorie 1880-1960" af Søren Mørch, Odense Universitet.

Bogen har som genstand industrialiseringsprocessen i Danmark, men ikke i snæver forstand, det er Mørchs hensigt at overskue samfundsudviklingen ved at undersøge forandringer i levevilkår og bevidsthedsliv.

Den ny Danmarkshistorie falder i tre hovedafsnit, hvoraf det første handler om land og folk omvedt år 1880, befolkningsvæksten og produktionslivet indenfor landbrug, håndværk og industri. Heri behandles landbrugets specialisering, afvandringen til byerne, industrialiseringsprocessen og arbejderklassens opkomst og vækst. Som det væsentligste for perioden ser Mørch afskaffelsen af sulten og fattigdommen (s. 96) I andet hovedafsnit undersøges det "hvordan danskerne håndterede det, de frembragte" bl.a. altså transport, handel og omsætning. Også spørgsmålet om den manglende udjævning af indkomsterne og statsmagtens selvlegitimering behandles. I tredje hovedafsnit, der udgør over halvdelen af bogens godt 400 sider, behandles politikken, kulturlivet og privatlivet eller "de bestræbelser danskerne har gjort sig for at kunne begribe den verden de levede i og som forandrede sig så foruroligende hurtigt". Det vigtigste spørgsmål er her for Mørch hvordan det er gået til, med Europas historie siden 1880 i mente, at udviklingen i Danmark har været så fredelig (s. 192). I sit svar peger han bl.a. på væksten i de materielle ressourcer, danske embedsmænds og ministres tradition for hæderlighed, ensartethed i befolkning, klima o.l. Også landets afhængighed af at måtte leve i skyggen af store naboer inddrages. Faktisk mener Mørch, at landets historie politisk set siden Estrupdiktaturet har været kedelig.

Bogens hovedsigte er at vise hvorledes industrialiseringsprocessen slår igennem i alle menneskelivets sammenhænge, hvorledes byarbejderen i løbet af perioden er blevet normsættende for de øvrige befolkningsgrupper. Man kan måske betegne Mørchs tilgang som materialistisk, men ikke marxistisk; dertil er hans forklaringer for udialektiske. Nok hedder det at bogen handler om almindelige mennesker, men disse ses som ganske passive subjekter, der modstandløst formes af udviklingen uden selv at øve indflydelse herpå. Fagbevægelsens betydning for overvindelsen af fattigdommen afvises således (s. 96).

Det grundlæggende historiesyn indeholder træk af industrisamfundsopfattelsen og en dertil hørende integrationsopfattelse. Det vil sige, at vægten lægges på den tekniske udvikling, på produktivkræfterne fremfor produktionsforholdene. Klassemodsatningernes rolle udviskes indenfor rammerne af 'det industrialiserede samfund'. Man skal altså hos Mørch ikke vente at finde en klassekampens historie, men når det er sagt må det også tilføjes, at Mørchs Danmarkshistorie er et stort værk, både af omfang og indhold, den er oplysende, spændende og skrevet i et fængende sprog. Også billedsiden (forestået af Knud Ryg Olsen) er det værd at fremhæve.

En brevsamling om arbejdsliv, højskole og familiedannelse i 1880'ernes landbosamfund.

Ved Bodil K. Hansen.

Af Hanne og Rasmus.
Gyldendal 1982.

Anm. af Else Marie Kofod.

Bortset fra en indledning og en efterskrift består denne bog af en række breve, der er skrevet af Hanne og Rasmus til hinanden. "Hanne og Rasmus var fra Rønnebæk sogn ved Næstved og brevene stammer fra årene 1879-85, med tyngdepunkt i årene 1884-85, efter deres forlovelse i sommeren 1884" (9).

(Jo)hanne Kirstine Hansen (1858-1950) var født på "Korshøjgård", der var for lille til, at der samtidigt kunne være arbejde nok til Hanne og hendes søskende; derfor sørgede forældrene for at døtrene på skift fik en god plads, hvor udfordringerne var større. Hanne blev uddannet

som mejerske (nov. 1877 - maj 1879) på Tybjerggård og rejste derefter til Tågeskovgård, hvor hun arbejdede som ledende mejerske indtil hun i sommeren 1882 tog på Testrup Højskole. Efter endt højskoleophold arbejdede hun fra 1882 til 1885 igen på de større omkringliggende gårde indtil hun i 1885 efter endnu et højskoleophold - denne gang på Vallekilde - blev gift med Rasmus og bosatte sig på hans fødegård.

Rasmus Petersen (1856-1937) var født på "Siberup-Østergård", og han var enebarn i faderens andet ægteskab. Denne gård var stor nok til at Rasmus ikke behøvede at komme ud at tjene andre steder, da der var både arbejde og udfordringer nok hjemme. De eneste tidspunkter, Rasmus var væk hjemmefra, var dels i forbindelse med et højskoleophold, og dels da han var i København for at aftjene sin værnepligt. Det var Rasmus, der tog initiativ til brevsriveriet, bl.a. fordi han allerede i 1879 ønskede at blive forlovet med Hanne.

Før deres følelser for hinanden - og d.v.s. især Hannes følelser - intensiveredes op imod forlovelsen i 1884, handler Hannes breve mest om konkrete arbejdsopgaver samt hendes forhold til de øvrige ansatte på gårdene. Man får indtryk af, hvor sparsom fritiden var, og hvor svært det var, at finde et sted, man kunne være alene i de store gårdhusholdninger. Rasmus's breve handler om store og små begivenheder i Rønnebæk og fælles bekendte, men dertil kommer, at han i langt højere grad giver udtryk for sine følelser og tanker.

Brevene fra deres første forlovelsestid handler desuden om Rasmus's problemer med at få sagt til faderen, at han var blevet forlovet, så han kunne få hans samtykke. Tilsyneladende havde Hanne ikke tilsvarende problemer, så hun måtte afvente udviklingens gang. De mest spændende breve er efter min mening fra den periode, hvor de diskuterer fornuftsægteskaber kontra kærlighedsægteskaber, og hvor Hanne giver udtryk for sin skepsis over for den opfattelse, at ægteskabet alene er idyl (s. 97-127). Både Hanne og Rasmus er her tydeligt præget af højskolens grundtvigske tankegang om fælleskab i åndens som i håndens arbejde. Det er ligeledes interessant at iagttage, hvordan diskussionerne omkring kvindens stilling er blevet skærpet blot på de 3 år, der går mellem Hannes første og andet højskoleophold.

Selvom brevene er knyttet til to bestemte personer, er de spækket med generelle oplysninger om mange forskellige dagligdags forhold og i det hele taget med de ting, der optog folk dengang. Også indirekte får man en utrolig bunke informationer, f.eks. m.h.t. relationerne kønnene imellem

(kærlighed, seksualitet, kønsmoral), arbejdsnormer, læsevaner, forholdet mellem forældre og børn og mange andre ting. Brevene kan derfor på en meget levende måde supplere den viden man i oversigtsform kan få andre steder; bl.a. er det ofte vanskeligt at finde frem til netop den type oplysninger, jeg har fremhævet ovenfor.

Dertil kommer, at både Hanne og Rasmus har været gode brevskrivere, hvorved bogen - foruden at være en kilde til en periode i Danmarkshistorien - også kan læses på lige fod med skønlitteratur eller erindringer. Man kan virkelig glæde sig over, at Bodil K. Hansen har fået kendskab til denne samling breve, og at det med hjælp af Hanne og Rasmus's oldebarn, Elin Østergård, er lykkedes at få dem udgivet.

Bodil K. Hansen har desuden i en indledning (41 s.) beskrevet det miljø, Rasmus og Hanne færdes i. Hun kommer bl.a. ind på, hvordan de gudelige vækkelsesbevægelser efterhånden blev fortrængt af grundtvigianerne, og hvordan højskolebevægelsen bredte sig og fik indflydelse på især ungdommens livssyn. Indledningen kommer på en fin måde til at fungere som baggrund for brevene. F.eks. får man, for at kunne vurdere Hannes udannelse som mejerske, en redegørelse for mejeribrug i dansk landbrug og for selve arbejdet som mejerske. I en efterskrift beskrives endelig hovedpersonernes videre livsforløb. Bogen afsluttes med et noteapparat og et personregister. Alt i alt kan jeg anbefale bogen på det varmeste.

Generasjonsopprøret.

Ungdomskulturer, ungdomsbevægelser og tenåringsmarked fra 50- til 80-årene.

Af Erling Bjurström.

Oslo: Universitetsforlaget, 1982. Oversat fra svensk af Olav Kvalø. 205 s. Nkr 128.

Anm. af Anne W. Johannsen.

Erling Bjurström har ifølge forordet af Rita Liljeström både praktisk og teoretisk kendskab til bogens emne; de ungdomskulturelle strømninger i den vestlige verden siden 50'erne. Han er født i 1949, er sociolog og har været udøvende musiker på ungdomsscenen. Det er dog det teoretiske kendskab, der dominerer bogen.

En af forudsætningerne for udviklingen af ungdomskulturer finder Bjurström i de historiske for-

andringer fra bonde- til industrisamfundet. Ungdommen i 'det stabile bondesamfund' var deltager i et integreret produktionsfællesskab, mens den nu er medlemmer af et aldersindeltd forbrugsfællesskab - et forbrugsfællesskab som de først oplever i familien som børn, og som de senere som unge aktualiserer sammen med jævnaldrende pga deres udelukkelse fra produktionen. En anden forudsætning er de aldersinddelte forbrugsmarkeder, hvor markedet specielt beregnet på ungdomsgruppen fra 50'erne er ekspanderet kraftigt. Det vil sige, at de unge kan købe en livsstil eller identitet i stedet for som tidligere eller som de voksne at etablere den via det produktive arbejde.

Bogens tyngdepunkt ligger i beskrivelsen af forskellige ungdomskulturelle bølger fra swingpatterne til punkerne, der tolkes dels som reaktioner på voksensamfundet, dels som modsætningerne mellem forskellige grupper af unge. Disse bevægelser ses i forlængelse af tidligere 'underjordiske' ungdomstraditioner (den kriminelle, den bohemske og den radikale tradition), der står i modsætning til samfundets officielle værdier. Det afgørende nye i 50'erne er samspillet mellem ungdommens real- og mediekultur, ungdomsmarkedet og de unges forbrugsindstilling, hvor integrationen mellem mediekulturen og ungdomsmarkedet opfanger tendenser blandt ungdommen, omformer dem og tilbyder nye 'livsstile' i stadigt hastigere tempo.

Indirekte kan bogen læses som en form for samfundskritik. Det sidste kapitel handler om overgangen fra de unges til de voksnes verden og problemerne med at etablere en sammenhængende forståelse af samfundet og sig selv. Denne proces er vanskelig pga modsætninger og kløfter mellem de afskærmede liv i forskellige barne-, ungdoms- og voksengrupper.

Bogen forekommer indimellem at være for irkantet. Det gælder for redegørelsen om de historiske forudsætninger for dagens ungdomssituation og i beskrivelsen af ungdommen som primært forbrugsorienteret. Der ses således i bogen ikke nærmere på, hvilken funktion de forskellige medietilbud og ungdomsbevægelser kan have for de unge selv udover at fungere som tilbud om identitet - eller for samfundet. Gennemgående savner jeg hos Bjurström en mere dybtgående tolkning af de behandlede fænomener. Iøvrigt vil jeg fremhæve efterordet af Ivar Frønes og Olaf Stafsgeng, der er skrevet specielt til den norske udgave. De introducerer andre sociologiske begreber end Bjurström, som forekommer frugtbare - ikke mindst deres bestemmelse af ungdommens sociale fællesskab som et community og dets funktion for socialiseringsprocessen.

Uppbörd, utarmning, utveckling.

Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark.

av Lennart Lundmark.
Arkiv avhandlingsserie 14. Lund 1982. 232 s.
Diss. Umeå.

anm. av Ingvar Svanberg.

"Lapparna äro nu, som hvar man vet, nomader; men när blefvo de det? Detta är verkligen en viktig fråga, ty öfvergången från jagt- till herdalefnad är den viktigaste händelsen i Lapparnas historia"! Med detta citat av lappmarkspredikanten Petrus Laestadius som motto inleder historikern Lennart Lundmark sin avhandling. Den ingår i det stora tvärvetenskapliga Lule-projektet i Umeå. För det är just frågan om rennomadismens framväxt och expansion bland samerna som Lundmark har till syfte att studera. Som bekant levde samerna som jägare, fiskare och samlare fram till den nya tidens genombrott. Först under 1600-talet spreds rennomadismen som sedan blev en allt mera dominerande produktionsform i lappmarken.

Redan i inledningen av undersökningen avvisar författaren de i diskussionen sedan länge allenarådande diffusionistiska och evolutionistiska resonemangen. Det är sunt! Det är på tiden att inse att dessa resonemang måste betraktas som klart otillräckliga som förklaringar för den förändring som ledde till rennomadismens utvidgning. Kulturhistorisk forskning har kunnat visa att den samiska renskötselns har många drag gemensamma med den västnordiska boskapsskötselns. Detta samband förklarar ändock inte varför samerna övergick till rennomadism på bekostnad av jägarkulturen. Renskötseln är förvisso av mycket gammalt datum i lappmarken. Redan i den bekanta Ottar-relationen från 800-talet berättas om tama renar i Nordnorge. Men renskötseln har alltid haft en underordnad betydelse. Renen var sedan gammalt domesticerad men tamrenarna har mera utnyttjats av jägarna som transport- och lockdjur än som horn-, kött-, mjölk- och skinnproducenter. Kött- och hudar fick man i första hand från vildrenen. De samiska jägarna hade förövrigt åtskilliga andra bytesdjur.

Avhandlingen har till syfte att undersöka statens ingrepp i samernas ekonomi under vasakonungarnas tidevarv samt dess eventuella samband med rennomadismens expansion. Detta gör Lundmark genom en detaljanalys av Lule lappmark. Som vetenskapligt perspektiv har han valt ett socieologiskt och materialistiskt betraktelsesätt.

Anledningen till övergången till rennomadism är sannolikt flera. En vanlig uppfattning om orsaken till renskötselns expansion som förfäktats av bl.a. Gjessing, Birket-Smith och Aarseth är att vildrenarna gick tillbaka på grund av för intensiv jakt och därför blev man tvungen att övergå till rennomadism. Som recensenten redan framhållit i ett annat sammanhang är det förmodligen så att vildrenarna utrotades direkt eller indirekt på grund av den samiska rennomadismens expansion. Vildrenar och tamrenar utnyttjade samma nisch. Följden blev att vildrenarna utrotades för att inte konkurrera med tamrenarna. Jämför hästnomaderna i Centralasien som också utrotade vildhästarna för att de upplevdes som konkurrenter.

Nyttig i Lundmarks avhandling är den genomgång av aktuell sovjetisk forskning om renskötseln som ägnats ett kapitel. Däremot har författaren svårt att teckna den jägarkultur som föregick rennomadismen i Lule lappmark. I likhet med tidigare forskare tar han sin utgångspunkt i en analogi med förhållandena hos skoltsamerna. Detta förfaringssätt bygger på tron att skoltsamerna i Suenjelsid skulle ha varit praktiskt taget oberörda av statsingrepp före den ryska revolutionen 1917. Kolla lägg ju sedan gammalt under tsarrysk jurisdiktion och jägarfolken i norr hade sedan länge varit utsatta för såväl statliga som kyrkliga ingrepp. Så sent som 1828 utgick en *ukas* som skulle reglera administrationen bland de nordliga folken vilket förmodligen även bör ha omfattat skolterna. Bristen på källor gör det givetvis svårt att rekonstruera en jägarkultur som lämnar få spår efter sig. I lappmarken har den dock gett vissa nedslag i kameralakällor vilket ändå ger en del vittnesmål.

Lundmark kan med olika källor visa hur de statliga ingreppen mot slutet av 1500- och början av 1600-talet blir alltmer genomgripande i samernas ekonomi. En skatteomläggning i början av 1600-talet är en viktig faktor som ledde till livsmedelsbrist bland samerna. Staten byggde också upp egna renhjordar i lappmarken. Dessa renhjordar bestod främst av handjur som tagits i skatt från samerna. Den här skatten medförde att samerna anpassade sina renhjordar till en mera avelsanpassad inriktning med överskott på vajor. Jägarernas små renhjordar för transport fick en ändrad sammansättning.

Dessa statliga ingrepp ledde till en kris under 1610-talet som Lundmark menar varit en väsentlig faktor för övergången till rennomadism. Lundmark är till och med beredd att gå så långt att hävda att denna kris var avgörande faktor bakom rennomadismens expansion. Källorna kan visa att under 1670-talet var rennomadismen fullt utvecklad i Lule lappmark.

Lundmarks avhandling känns på många sätt fräsch och som en ambitiös strävan att tillföra diskussionen något nytt. En del kan upplevas som provokativt, en del är av nöden svagt underbyggt men författaren har å andra sidan vågat sig på att försöka tillämpa de resultat kulturantropologisk/etnologisk forskning gjort på ett historiskt material. Beläsenheten är det heller inget fel på. Dessutom garderar han sig genom att framhålla följande kloka synpunkter: "Humanistisk forskning av samhällsliga och kulturella processer är aldrig definitiv. Isolerade fakta kan man fastställa med säkerhet, övergripande frågeställningar ger snarare nya aspekter än slutgiltiga lösningar som resultat".

Den Finske Fare.

Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940.

Av Knut Eriksen og Einar Niemi.
Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø u.å.
351 s. ca-pris NKr. 184,-.

Anm. av Kjell Hansen.

Under tiden från omkring mitten av 1800-talet och nästan hundra år framåt bedrev norska myndigheter en säkerhetspolitik i norra Norge, som byggde på förutsättningen att Finland hade planer om territoriell expansion där. Det fanns flera orsaker till att denna attityd växte sig stark under 1800-talets slut, bl a den framväxande storfinska nationalismen. En annan av huvudorsakerna var att den finska invandringen till Finnmark på 1860-talet hade nått så stora proportioner, att de norska myndigheterna oroades. De finska bosättningarna var också isolerade och koncentrerade till gränsområdet.

Eriksen och Niemis bok behandlar ingående den minoritetspolitik som blev resultatet av "den finska faran". Med ett ord kan denna sammanfattas som en förnorskningspolitik. Inte bara finnarna, utan även samerna kom att omfattas av politikens åtgärder.

Under de första decennierna var det främst på kulturpolitikens område som förnorskningssträvandena sattes in och speciellt gällde detta språk- och skolpolitiken. Senare kompletterades dessa åtgärder med säkerhetspolitiska insatser, såsom övervakning och spioneri. Norska bosättningar uppmuntrades och genom lagstiftning blev det svårare för andra än normmän att förvärva jord i Finn-

mark. Även på en rad andra områden diskriminerades finnarna och samerna och det kanske viktigaste resultatet av förnorskningspolitiken var att minoriteternas uppfattning och värdering av sig själva förändrades.

Den ideologiska grundvalen för denna politik utgjordes av socialdarwinismen. Såväl den samiska som den finska kulturen var kulturer - eller raser - som var dömda att gå under. Det enda sättet människorna kunde överleva på, var att låta sig assimileras av den högre stående - dvs norska - kulturen. Denna politik var, då den kom till stånd, ett europeiskt fenomen. Det speciella med förnorskningspolitiken var emellertid att insatserna pågick oförändrade under så lång tid. Först under efterkrigstiden ändrades den norska politiken gentemot samerna, medan den finska befolkningsgruppen - kvenerna - inte längre registrerades som etnisk grupp efter 1930. Detta sista kan tolkas som att de norska myndigheterna ansåg att assimilationsprocessen då var klar.

Hela denna utveckling belyses detaljrikt och kunnigt av Eriksen och Niemi. Tyngdpunkten i framställningen ligger på de säkerhetspolitiska aspekterna och en folklorist saknar kanske ett större utnyttjande av muntligt källmaterial. Detta ligger dock utanför de ramar författarna ställt upp och på sina egna premisser är boken en utmärkt introduktion till ett hitintills ganska dolt kapitel i norsk minoritetspolitik.

En selvskreven historie - om erindringsbøger og dagbøger af bønder, håndværkere og arbejdere i Danmark.

Af Martin Zerlang, Lis Toft Andersen og Bjarne Thorup Thomsen.
Samlæren 1982.

Anm. af Else Marie Kofod.

Martin Zerlang m.fl. har med denne bog forsøgt at lade "lægmand" eller "folket" selv skrive historie - d.v.s. Danmarkshistorie fra slutningen af det 18. årh. til begyndelsen af det 20. årh. Ved "lægmand" eller "folket" forstås her "de mere eller mindre besiddelsesløse, kropsarbejdende samfundsklasser" (10). På trods af at gårdmændene normalt ikke hører med til denne gruppe, er de medtaget her, fordi gårdmandsklassens stigende stands- og selvbevidsthed var med til at sætte

rammerne for de ringere-stillede liv og danne målestok for deres forestillinger om et bedre liv.

De næsten 200 erindringer, forfatterne har læst, kan man få overblik over ved hjælp af den liste, der bag i bogen er opstillet alfabetisk efter erindringsskrivernes efternavne. Ellers er bogen opdelt i 2 store hovedafsnit: i første del har Martin Zerlang på baggrund af de mange oplysninger, man kan finde i erindringerne, forsøgt at lave en historisk oversigt over samfundsforholdene i perioden, mens han i 2. del - sammen med de to øvrige forfattere - har udvalgt 3 erindringsskrivere, for ved hjælp af dyberegående analyser dels at kunne bekræfte det, der kommer frem i det historiske afsnit, og dels nøjere at kunne beskæftige sig med den person, der har skrevet erindringen.

I det historiske afsnit fremgår det bl.a., at man ud af erindringerne kan se, hvordan bondesamfundet ændrede sig fra at være en kultur uden begreber til at blive en kultur med et efterhånden på alle områder udbygget begrebsapparat. Tidligere var det sådan, at næsten alt, hvad man foretog sig, var afhængig af produktionens behov og afkast. Såvel familiens livs-cyklus som hele tankelivet var indordnet herefter. Den verden, man levede i, var derfor ofte meget afgrænset: for Ole Kollerød var det f.eks. et problem blot at kunne blive mæt, hvorfor det naturligt nok var sulten, der blev drivværket for ham og bestemmende for hans tankegang, mens andre, der kunne være præget af deres tilværelse som en del af et familie- eller landsbymønster, ikke interesserede sig stort for det, der foregik på den anden side af sognegrænsen.

På samme måde hang også tidsaspektet sammen med hele livsrytmen. Tidsoplevelsen var bestemt af konkrete aktiviteter i hverdagslivet og bundet til praktiske situationer som f.eks. måltider, markedsdage eller arbejdsprocesser, foruden den naturligvis altid var afhængig af naturens kredsløb.

Det 19.årh. var en periode med mange omvæltninger og også dette satte naturligvis et præg på erindringerne. F.eks. bredte Indre Missionen sig som en hel stormflod især i sidste halvdel af perioden, hvilket man bl.a. kan aflæse af de mange vækkelses erindringer. Landbrugskrisen med følger-virkninger som f.eks.gæld og arbejdsløshed, industrialiseringen, der medførte vandringer fra land til by, er atter emner, erindringerne berører.

De tre erindringsskrivere, der bliver analyseret nærmere i bogens 2. del, er først Severin Weiersøe, der var husmandsbarn. Man følger i hans dagbog den udvikling, han gennemløber, fra han var 9 år til han sidst i 1830'erne kom på lærersemin-

arium. Dernæst er det lægprædikanten og husmandens Anders Stubkjær, ca. (1830-1890), der bliver analyseret, og endelig er det Mikkel Christensens erindringer, der begynder med hans barndom i en lille landsby i 1860'erne og slutter med en beskrivelse af, hvordan det var at leve i København - først som studerende og senere som ufaglært og arbejdsløs.

Når man har læst bogen igennem, har man brudstykkevis fået bekræftet, hvad man kan læse i nyere historiske oversigter omhandlede denne periode, dog med den forskel, at det her er folkets røst, der taler. Man finder mange fine eksempler på, at mennesker på trods af manglende boglig uddannelse eller skrivefærdighed alligevel formåede at få opbygget en vis selvbevidsthed og dermed holdning til eget liv og omgivelser, endog i en sådan grad at de fik skrevet det ned. Det flimrende, ja næsten impressionistiske indtryk, som man i bogens 1. del får af de generelle historiske forhold, bliver derfor umiddelbart et supplement til den viden, man kan skaffe sig i statistikker og dokumenter af anden slags.

Når bogen efter yderligere gennemlæsning alligevel ender med ikke at adskille sig væsentligt fra andre oversigter, skyldes det, at de enkelte erindringsskrivere forsvinder i mængden, bl.a. fordi der som regel kun er medtaget et eller to citater fra hver enkelt forfatter. Man begynder derfor at tvivle på, hvorvidt det er erindringerne, der udgør historieskrivningen, eller om det er Martin Zerlang, der plukker enkelt-citater ud af erindringerne for at kunne få bekræftet sin egen teori. Over halvdelen af de ca. 200 gennemgåede erindringer er tilsyneladende ikke anvendt, og man spørger uvilkårligt sig selv hvorfor? Det kunne måske have været afhjulpet, hvis læseren havde fået at vide, hvordan man havde arbejdet med erindringerne. Det ville ligeledes have været en fordel, hvis forfatterne havde nævnt, at de i forbindelse med udvælgelsen af de 200 erindringer havde gennemgået Dansk Bogfortegnelse og Erslevs forfatterleksikon og herfra havde lavet en selektion af alle erindringsskrivere med "sen-navne". Bogen ville da i højere grad have kunnet været anvendt som et redskab, den enkelte læser havde kunnet arbejde videre med.

I de grundigere analyser i bogens 2. del får man et mere indgående kendskab til tre erindringsskrivere og deres relationer til det øvrige samfund. Analyserne giver et særdeles godt indtryk af de enkelte erindringer, selvom man måske nok en gang imellem kan synes, at forfatterne i deres bestræbelser på at anlægge en psykologisk synsvinkel næsten får de tre hovedpersoner til at fremtræde som patienter.

Foruden listen over de 200 erindringer er der bag i bogen også en fortegnelse over anvendt litteratur. Desuden bliver der henvist til en række eksempler på utrykte erindringer - især skolelærer-forfattere - som findes i Det Kgl. Biblioteks håndskriftssamling. Her kunne man måske også have henvist til nogle af de mange utrykte erindringer, der f.eks. ligger på Nationalmuseet, Dansk Folkemindesamling samt på mange af de lokalhistoriske arkiver rundt omkring.

Aron.

En af de mærkværdigste Billedsamlinger i Verden.

Af Jørgen Meldgaard.
Nationalmuseet 1982.

Anm. af Klaus Kasper Kofod.

I 1982 blev der på Nationalmuseets forlag udsendt en bog, skrevet af Jørgen Meldgaard om den grønlandske kunstner Aron fra Kangeq, som af Sydgrønlands Inspektør Hinrich Rink er blevet kaldt "vor nationale kunstner".

Aron fra Kangeq blev født 1822 i det lille udsted Kangeq i Godthåbsfjordens munding ud til Davisstrædet ikke langt fra det sted, hvor Hans Egede i 1721 slog sig ned for at missionere blandt, hvad han troede, var efterkommere af de nordboere, der med Erik den Røde i spidsen slog sig ned i Sydgrønland i 982.

Aron levede det meste af sit liv som fanger indtil sin død i Kangeq i 1869, hvor han som så mange både før og efter ham bukkede under for den grønlandske folkesygdom: tuberkulosen. I de sidste ca. 10 år af sit liv var han for en stor del af tiden lænket til sin briks i familiens hytte, fordi han p.g.a. sygdommen var for svag til at øve sit erhverv. Det var i disse år, han producerede sit billedkunstneriske livsværk på mere end 250 akvareller samt et antal træsnit, der dels illustrerer de gamle grønlandske sagn, som Rink lod indsamle, og dels yngre fortællinger af mere dagligdags karakter som f.eks. en rensdyrjagt, Kangeq hvor han boede o.s.v. Disse billeder indkøbte Rink, og samlingen eller rettere en del af den blev af dennes enke Signe Rink i 1905 overdraget til Nationalmuseet i København (hvor man i det hele taget ikke var videre interesseret i samlingen) for et nærmest symbolsk beløb, der var langt mindre end det, hun kunne have fået ved at afhænde

dem til USA. Heller ikke dengang var den danske kulturpolitik kendetegnet ved fremsynethed. Denne samling, der indtil 1948 lå upåagtet hen i Nationalmuseets magasiner i en papkasse, hvorfra den blev fremdraget af Eigil Knuth, er kun en del af de kendte billeder af Aron. En anden del ligger på et museum i Oslo, hvor familien Ring levede indtil Hinrich Rinks død i 1893.

I disse år finder man i Grønland en stadig stærkere bevidsthed om inuits særegenhed og en levende optagethed af den grønlandske kulturarv. Med indførelsen af det grønlandske hjemmestyre i 1979 har der naturligt været interesse for at få tilbageført de dele af denne kulturarv, der findes i bl.a. Danmark, herunder samlingen af Arons billeder. Dette er sket i august 1982, efter at samlingen vistnok for første gang nogensinde blev udstillet på Nationalmuseet. I forbindelse hermed er Jørgen Meldgaards bog blevet udsendt. Et udvalg på 40 af samlingens 161 billeder er afbilledet i fuldt format, det vil sige på størrelse med et stort postkort i meget smukke farver og er beskrevet på både dansk og grønlandsk.

Desværre er billederne vist i beskåret stand. Da de i 1905 af Signe Rink blev overdraget Nationalmuseet, var de klæbet op på karton, og Arons grønlandske billedtekst var af Signe Rink oversat til dansk, engelsk og fransk. Jeg føler det som et savn, at man ved udgivelsen af bogen har skåret denne tekst væk, da jeg synes, det ville være af kulturhistorisk værdi, hvis den var blevet bibeholdt. Som nævnt havde Aron under hvert billede beskrevet det med en kort tekst. I bogen er Arons gamle retskrivning transskriberet til den nye grønlandske retskrivning, hvad der virker malplaceret anarkronistisk.

Signe Rinks samling af grønlandske billeder indeholdt ikke kun billeder af Aron men også nogle malet af en anden grønlænder: Jens Kreutzmann fra Kangaamiut, en anden bygd, der ligger lidt nordligere mellem Maniitsoq (Sukkertoppen) og Sisimiut (Holsteinsborg). På trods af at bogen angiveligt er en bog om Arons kunst, er der bagest i bogen afbilledet et enkelt af de 44 billeder udført af Jens Kreutzmann, der også indgik i samlingen, ligesom der er afbilledet nogle kort, tegnet dels af grønlænderne i slutningen af forrige århundrede og dels af den fremragende kulturpersonlighed, skaberen af det grønlandske skriftsprog Samuel Kleinschmidt. Uagtet at både Kreutzmanns akvareller og kortene er af stor kulturhistorisk interesse, er de så summarisk behandlet her, at man lige så godt kunne have undværet dem.

Endelig afsluttes bogen med nogle korte biografier af Hinrich og Signe Rink, Jens Kreutzmann samt bogtrykkets pionerer i Grønland: Rasmus

Berthelsen og Lars Møller (ArKaluk). Også for disse biografiers vedkommende gælder det, at de er så kortfattede, at de i en bog om Aron gerne kunne være undværet og eventuelt være erstattet af nogle flere af Arons billeder.

I det hele taget synes jeg, det er synd, at der endnu ikke er kommet en komplet samling af Arons kendte billeder, som virkelig fortjener det, på samme måde som det findes af en anden betydelig grønlandsk maler: Jakob Danielsen, hvis billeder dog kunstnerisk ikke når Arons til knæene. Med udsendelsen af denne bog er det vel desværre ikke sandsynligt, at vi indenfor en overskuelig fremtid får denne fuldstændige udgave af Arons billeder på trods af, at udgivelser af denne art i disse år finder god afsætning, hvad succesen for Thomas Frederiksen's grønlandske dagbogsblade vidner om.

Uagtet disse kritiske bemærkninger synes jeg, at Jørgen Meldgaards bog om Aron fra Kangeq's billeder er en meget smuk bog, som i oversigtsmæssig form giver et godt billede af Aron, hans billeder og hans tid. Sammenlignet med andre bøger i et tilsvarende udstyr må denne bogs 60 kr. siges at være et særdeles godt køb. På alle måder!

Sundsvallsdistriktets sågverksarbejdere 1860-1890.

Arbete, levnadsförhållanden, rekrytering.

af Lasse Cornell.

Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet nr. 49, Göteborg 1982, 388 s.

Anm. af Svend Aage Andersen.

Lasse Cornells dissertation er blevet til som et delprojekt inden for rammen af forskningsprojektet "Levnadsnivå i Sverige 1800-1970". Med udgangspunkt i en "case study" af Sunds dampsavværk undersøger Cornell, hvordan levestandarden forandres for savværksarbejderne i Sundsvallsdistriktet under industrialismens gennembrud (1860-90). Ved hjælp af den såkaldte komponentmetode søger forfatteren at besvare spørgsmålet, om disse arbejdere fik det bedre eller dårligere.

I undersøgelser af levestandard og levestandard har der stort set været anvendt to forskellige metoder: "penningmetoden" og "komponentmetoden". Ved anvendelse af "penningmetoden" defi-

neres levestandard som det *indkomstniveau*, hvorpå den givne gruppe lever (heraf metodens navn). I det indkomster er lettere at *måle*, kan forskningsresultaterne baseres på "hårde data", mens "bløde data" undgås. Ved anvendelse af "komponentmetoden" defineres levestandard derimod som resultat af en række forskellige faktorer (komponenters) udvikling. Disse komponenter har ikke en sådan karakter, at de kan måles, men må *beskrives*. I stedet for "hårde data" må man derfor ofte anvende "bløde data". Dette gør tilsyneladende "penningmetoden" mere eksakt. Ifølge Cornell kan der dog rejses en række indvendinger både mod at måle velfærd i penge i det hele taget og mod selve måleresultaternes eksakthed (s. 12).

Cornell har valgt at arbejde efter komponentmetoden og inddrager - med større eller mindre vægt - ialt ti forskellige komponenter. Hovedvægten lægges på seks s.k. "arbejdslivskomponenter" (kvinders og mindreåriges arbejde, lønformer og ansættelsesforhold, løn, sæsonarbejde, arbejdstid og forekomst af natarbejde, arbejdsmiljø og ulykkestilfælde). Desuden inddrages fire "konsumtionskomponenter" og øvrige komponenter (dødelighed og sygdom, levnedsmiddelkonsumtion og næringsforhold, boligforhold, arbejdernes organisering og interessekamp).

Der lægges stor vægt på at give en bred baggrundskildring. Herved belyses ikke blot savværksarbejdernes livsvilkår, men kastes desuden lys over aspekter af det folkelige liv. Mest indgående behandles arbejdsforholdene, mens de øvrige livsforhold indtager en svagere placering. Der redegøres for arbejdsprocessen og arbejdets organisering, for arbejdskraftens sammensætning og de "arbejdsvandringer", som spillede en vigtig rolle for savværkernes arbejdskraftrekruttering.

Ved fortrinsvis at behandle komponenter, der kan undersøges kvantitativt, følger Cornell dog den traditionelle socialstatistiske analyse.

Cornell er meget forsigtig med en helhedsbedømmelse. Han inddeler perioden i fire afsnit. For 1860'ernes vedkommende peger komponenterne enstemmigt på et uforandret eller forringet levestandard. Under højkonjunktoren i begyndelsen af 1870'erne forbedredes utvivlsomt mange komponenter (f.eks. lønningerne), mens andre (f.eks. spædbarnsdødeligheden) samtidig forringedes. Under lavkonjunktoren i slutningen af årtiet var forholdene de stik modsatte. I 1880'erne blev forholdene mere stabile, og mange komponenter i savværksarbejdernes levestandard blev forbedret. Der fandtes dog iflg. forfatteren endnu et flertal af faktorer som formørkede billedet, og de store forbedringer kom først i løbet af 1890'erne eller endnu senere.

Rallareliv.

Arbete, familjemönster och levandsförhållanden för järnvägsarbetare på banbyggena i Jämtland-Härjedalen 1912-1928.

Af Runo B. A. Nilsson.

Udg. af Historiska Institutionen vid Uppsala Universitet (publikation nr. 127 i serien Studia Historica Uppsaliensia), Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982, 208 s., ill., Skr. ca. 105,-.

Anm. af Svend Aage Andersen.

Runo B. A. Nilssons dissertation er en grundig og solid socialhistorisk undersøgelse af svenske jernbanearbejders arbejds- og livsforhold. Afhandlingen er udarbejdet inden for rammerne af forskningsprojektet "Familjen i den svenska demografiska och sociale omvandlingen efter 1800". Som særligt undersøgelsesobjekt er udvalgt de "rallare", som deltog i jernbanebyggerierne Sveg-Brunflo og Sveg-Hede i tiden 1912-28. Kildematerialet er fortrinsvis forskellige typer af materiale med persondata, som f.eks. registerkort over rallare indenfor Statens Järnvägsbyggnader, kirkebøger og s.k. "arbejdsruller" fra anlæggelsen af Sveg-Brunflobanen. Desuden anvendes erindrings- og interviewmateriale samt forskelligt foreningsmateriale.

Jernbanebyggeriet, der i Sverige blev påbegyndt i 1850'erne, falder sammen med den industrielle omdannelsestid. I denne proces spillede arbejdsvandring en fremtrædende rolle. Efter i bogens første kapitler at have redegjort for disse sammenhænge, belyser Nilsson dels arbejdsstyrkens sammensætning og dels rallarnes alder og ansættelsestidens længde. I nogle migrations- og familiehistoriske kapitler tages der udgangspunkt i en kohorte på ca. 700 arbejdere: Undersøgelsen viser her m. h. t. rallarnes rekruttering, at mere end 40% var sønner fra ikke-besiddende grupper (f.eks. husmænd, inderster, karle og piger), medens o. 30% var sønner af småbrugere, bønder og forpagtere. I kohorten udskilles tre store grupper af jernbanearbejdere: dels de fast ansatte, dels to store grupper af sæsonarbejdere, nemlig "sommerfugle" fra syd- og mellemsvenske småbrugsområder og skovarbejdere fra de lokale områder, hvor jernbanerne ble anlagt. De fleste var sæsonarbejdere, der med deres sommerarbejde kompletterede forsørgelsen fra de små landbrug eller skovarbejde.

Jernbanearbejdernes sociale bevægelighed genspejles også i deres civilstands- og familieforhold. Ifølge kohorteundersøgelsen var kun 1/3 af arbejderne gift, da de startede som jernbanearbejdere, og kun 60-65% giftede sig senere i livsforløbet. Der var et noget forskelligt familiemønster i de

tre rallare-grupper: Blandt de permanent ansatte forblev relativt mange ungarke hele deres liv. Men i øvrigt var det i denne gruppe, det ændrede giftermålmønster - med bl.a. sen giftermålsalder og færre børn pr. familie - var mest mærkbart. De fleste af de sydsvenske "sommerfugle" var relativt unge og ugifte ved begyndelsen af ansættelsestiden, men som regel vendte de efter nogle års forløb tilbage til fødestedet og giftede sig med kvinder herfra. Med hensyn til skovarbejderfamilierne var der her flere børn end i de andre grupper, ligesom der var mange familier med sene legitimeringer af forbindelsen.

Til slut behandles rallarnes levestandard og levemåde. Livsforholdene karakteriseredes alment set af relativt høje lønninger, men provisoriske forhold med hensyn til bolig, madanskaffelse og sundhed. Disse omstændigheder forklarer delvis, at relativt mange unge og ugifte blev hvervet som rallare, hvilket igen satte sig præg på rallarnes livsmåde: de blev grove i deres omgangsformer, og deres afkobling i weekenden udartede ofte til voldsomme drikkegilder.

Fra o. århundredskiftet skete der en vis mekanisering, og arbejdet blev mindre krævende. Forandringerne ændrede også på arbejderens sammensætning: en stok af fast ansatte fagkyndige arbejdere kom til at udgøre arbejdsstyrkens kerne. Grovarbejdere skulle rekrutteres i anlæggelsesområdernes nærhed, medens de s. k. løsarbejdere forsvandt som gruppe. Samtidig begyndte også de faglige interesser at præge gruppen. Først og fremmest stod den syndikalistiske bevægelse stærkt. Fra o. århundredskiftet mindskedes rallarstyrken successivt, og dens levestandard blev forbedret. Dette satte også sit præg på arbejderne både i fritidsaktiviteter og optræden.

Feldforschung als subjektiver Prozess.

Af Gerhard v. Kutzschenbach.
Berlin 1982, 214 s., Dietrich Reimer Verlag, pris: DM 32,-.

Anm. af Heribert Körner.

Den etnologiske forskningssituations subjektivitet og den ofte utilstrækkelige fremstilling af de anvendte metoder har til stadighed sæt tvivl om den

videnskabelige værdi af de etnografiske forskningsberetninger. Hvordan kan forskningsberetningen være objektiv, når forskningssituationen er subjektiv? Dette er udgangspunktet for den foreliggende bog. Kutzschenbach's mål er, at gøre hele feltarbejdsprocessen gennemskuelig for at nå til en systematisk forskningsplanlægning.

Feltarbejderen, der opholder sig i et fremmed samfund, må her på en vis måde gennemgå en ny socialisering. Denne socialisering forløber dog ikke længere som hos barnet, men er *perspektivisk*, den er afhængig af placeringen (*standortgebunden*), præget af ens egen socialisering. Med udgangspunkt i den psykologiske teori, perspektivitet, undersøger v. Kutzschenbach i bogens første del feltarbejderens specielle afhængighed af placering (*Standortgebundenheit*) indenfor tre områder, nemlig teorier, værdier og de indre omstændigheder, hvorunder han forstår motivationer, emotioner, stemninger. Han behandler spørgsmålet om etnologens personlige indflydelse på data, hvilke subjektive processer der optræder i forbindelse med iagttagelse og bearbejdning af data og hvilken metodologisk betydning refleksionen over disse processer har.

I anden del udvikles en handlingsmodel til struktureringen af forskningsprocessen, der kan benyttes til målrettet, planmæssig gennemførelse af en feltarbejde. Under præmissen, at feltarbejde er en perspektivisk styret handling, fordrer v. Kutzschenbach i sin model fuldstændig gennemskuelighed af ikke kun metoderne, men især også af det tidsmæssige forløb under feltarbejdet og af afhængigheden af teorier og værdier, indre og ydre omstændigheder. Ud over 'running analysis' (dataindsamling - dataanalyse - fortolkning - evt. nyindsamling - analyse - fortolkning) i 'marken', tilføjes gennemskuelighed af forskningens faktiske forløb. Den vedvarende gennemskueliggørelse referer til spørgsmålet: hvem, hvad, hvordan, hvornår, hvor? Forskningssituationens perspektivitet (subjektivitet) iberegnes forskerens formulering af problemstillingen og hans handling fremstilles som en kontrolleret tilbagekoblingsprocess.

Forfatteren ser i en sådan systematisering af forskningsprocessen og den integrerede fremstilling af resultaterne et bidrag til en 'optimeringsstrategi'. Han kunne indtil videre ikke demonstrere sin for etnologien udviklede model, på en specifik undersøgelse, men henviser til psykologien, hvor der i Vesttyskland arbejdes med dertil svarende differencerede modeller.

Om og hvordan modellen vil godtgøre sig indenfor etnologien, må først vise sig. De teoretiske overvejelser er i hvert fald yderst interessante

og omfattende. Derfor kan man egentlig kun anbefale enhver etnolog, at beskæftige sig med denne bog.

Folklig kultur i Europa 1500-1800.

Av Peter Burke.

Malmö (Författarförlaget) 1983 (sv. oversættelse Suzanne Almqvist), 359 pp.

Anm. af Poul Holm.

Der er tale om en svensk oversættelse af forfatterens allerede klassiske værk fra 1978 *Popular Culture in Early Modern Europe*. Det er naturligvis fortjenstfuldt, at dette arbejde nu bliver tilgængeligt på et skandinavisk sprog, så meget mere som forfatteren i høj grad inddrager svensk og norsk eksempelmateriale. Desværre er noteapparatet udeladt, hvilket i en næsten encyklopædisk bog som denne er katastrofalt. Dels vanskeliggøres den videre læsning (selv om titler naturligvis kan sammenstilles fra den alfabetiske litteraturfortegnelse), dels umuliggøres den hurtige kontrol af forfatterens kildemateriale. Det sidste er vigtigt, fordi selv Burke, som er en meget metodebevidst forfatter, i et værk med en så stor spændvidde til tider må basere sig på lidt tvivlsomme referencer og generaliseringer. Ved udeladelsen af noteapparatet er dette fortjenstfulde forsøg på en problemorienteret syntese blevet reduceret til en lærebog eller "text-book", som i sidste ende altid må kontrolleres med originalen.

Man kan spørge sig, om denne bog så vil finde et større marked uden for de professionelle rækker. Næppe, for trods forskvningen er der opretholdt en mængde fremmedord og -sætninger, som sikkert vil afskrække en del. Denne liberale brug af spanske, tyske, russiske ord er en del af Burkes *stil*, som naturligvis ikke må censureres væk, men som næppe gør bogen til folkelæsning.

Oversættelsesproblemet er blevet tildelt så megen opmærksomhed her, fordi det er forlagets ide at udgive en række standardværker om "Människan i historien" i oversættelse. Dette første bind har sat sig mellem to stole, og da det næppe er muligt at popularisere et udenlandsk videnskabeligt værk blot ved en oversættelse, må forlaget hellere gøre sine produkter salgbare på universiteterne ved at fremlægge dem i deres helhed og ikke som torsoer uden det videnskabelige apparat.

Bogen består i øvrigt af tre hoveddele: "på sporet af folkekulturen", som giver en klar forskningsoversigt og en god introduktion til kildernes mangfoldighed og problemer; "folkekulturens strukturer", som omhandler folkekulturens bærere, former og motiver i en klasse- og gruppespecifik forståelse (derimod overstås kvindekulturen på en side); "forandringer i folkekulturen", der viser den reformerede katolske og protestantiske kirkes kamp mod karnevalets verden, overklassens stigende distancering fra folkelivet og folkekulturens kortvarige opblomstring og forfald under den kommercielle og industrielle revolution.

Overgangskvinden.

Kvindeligheden som historisk kategori - kvindeligheden 1880-1920.

Av Mette Bryld m.fl.
Odense Universitetsforlag 1982. 367 s., ill.

Anm. av Lissie Åström.

Boken innehåller ett tjugotal artiklar, som bygger på inlägg och diskussioner vid ett tvärvetenskapligt seminarium över temat "Kvindeligheden som historisk kategori - 1880-1920". Seminariet arrangerades 1981 av Arbetsgruppen för kvinnostudier vid Odense universitet. Alla artikelförfattarna är kvinnor och representerar ett flertal discipliner: historia, litteratur-, konst- och språkvetenskap, etnologi, psykologi och filosofi.

Det valda temat har således fått en mångsidig tvärvetenskaplig belysning och uppfyller därmed ett av de forskningsideal, som brukar framhållas av kvinnoforskare. Alla författarna tycks också ha försökt leva upp till kravet att forskning om kvinnor bör bedrivas "ur ett kvinnoperspektiv" för att ge en rättvisande bild av kvinnors verklighet. Den kvinnoverklighet, som behandlas i boken är tidsmässigt begränsad till sekelskiftsperioden 1880-1920. Rumsligt omfattar den flera europeiska länder och socialt både borgar- och arbetarklass.

Författarna har valt denna period, därför att industrialismen, som då slog igenom i de europeiska länderna, fick genomgripande följdverkningar för kvinnor ur alla sociala skikt. Dessa "övergångskvinnor" hade att ta sig över det gap, som den industriella utvecklingen åstadkom mellan traditionella kvinnliga föreställningsvärldar och de nya

erfarenheter kvinnorna nödgades göra, när den samhälleliga verkligheten så radikalt förändrats.

Artiklarna har fördelats på tre huvudavsnitt, som skiljer sig från varandra vad gäller den synvinkel, ur vilken "övergångskvinnornas" verklighet betraktas. I det första avsnittet - Kvinnoestetik - söker författarna få grepp om självförståelse och värdemönster inom den borgerliga kvinnovärlden genom att studera bildkonst och skönlitterära texter, som skapats av borgerliga kvinnor i olika europeiska länder. Författarna till artiklarna i det här avsnittet - litteratur-, konst- och språkvetare - har liksom övriga forskare, som medverkat i antologin, sökt tolka kvinnornas föreställningsvärld genom att relatera den till samhälleliga processer av materiell och ideologisk art. Huvudsyftet med boken är nämligen som undertiteln antyder att påvisa kvinnlighetens historicitet, d.v.s. visa hur såväl kvinnomedvetande som kvinnoideologier formats genom specifika historiska skeenden.

Det andra avsnittet - Könnsfilosofi - handlar om kvinnoideologier. Författarna granskar kritiskt innehållet i borgerlig-patriarkalisk könnsfilosofi och visar på de förändringar, som patriarkaliteten undergått vid tiden för sekelskiftet. En av författarna (Birte Siim) hakar på och spinner vidare på den livliga diskussion, som förts på senare tid (med Haidi Hartman som centralfigur) om patriarkala och klassmässiga maktstrukturer och deras inbördes relationer.

I det tredje avsnittet - Kvinnopolitik - är, siket inställt på de konkreta reaktioner, som utlöstes, när kvinnornas belägenhet som missgynnad kategori blev alltmera påtaglig och ohållbar allt eftersom den samhälleliga strukturen förändrades genom industrialismen. Dessa artiklar berör både borgerliga och proletära kvinnors försök att genom organiserade kollektiva åtgärder förändra sin situation. Att det emellertid inte var fråga om någon genomgripande uppgörelse med den traditionella kvinnollen från någondera hållet visas bl.a. genom studier av olika politiska kvinnotidskrifter från perioden. Även i detta avsnitt förs intressanta teoretiska resonemang t.ex. om tillämpningen av de teorier om borgerlig och proletär offentlighet, som framlagts av Negt och Kluge.

Jag har funnit boken intressant både i min egenskap av etnolog och kvinnoforskare. Artiklarna ger för det första en myckenhet konkret kunskap om perioden i fråga med utnyttjande av sådant material, som etnologer brukar använda sig av: bilder, litterära texter, uppteckningar, tidningsmaterial m.m. Det är alltid stimulerande att jämföra hur forskare från olika discipliner hanterar och analyserar denna typ av kvalitativt material.

För det andra har bredd och variation vad gäller ämnesområden, metoder och teoretiska infallsvinklar gett inte bara ökat vetande utan också väckt många tankar, som lockar att spinna vidare på.

Bondesyninger på lærred 2:

Hulsøm, tællesyning, historie og teknik.

Af Gudrun Andresen.

Borgens forlag 1983, 152 s., ill., kr. 227,00.

Anm. af Kirsten Rykind-Eriksen.

Ovennævnte bog er led i en serie af bøger, hvor G.A. behandler gamle danske almuetextiler, hvilke hun har et indgående kendskab til igennem sit arbejde indenfor Danmarks Folkelige Broderier. G.A.'s formål er først og fremmest at give nutiden et kendskab til den store mængde af broderede tekstiler, som findes gemt i almuekvindernes arbejde, der idag opbevares enten i museerne eller i privateje.

I sine to første bøger: Danske bondeskjorter 1974 og Særke 1976, gennemgår hun snit, tilskæringer, og hvor broderierne var anbragt. I de efterfølgende bøger, hvoraf denne er nr. 2, gennemgås de enkelte lærreds syteknikker med henblik på at bevare kendskabet til de gamle teknikker, så man kan lære at sy disse og bruge dem som inspirationer til egne arbejder.

Udover at de beskrive de forsk. syningsarter fortæller G.A. historisk og topografisk om de enkelte tekstiler og teknikker. Hverved får bogen (bøgerne) tre anvendelsesmuligheder:

- 1) Som kildemateriale til behandling af kulturhistorisk stof eller temaer,
- 2) som forlæg og instruktion i de gamle syteknikker og
- 3) som inspirationskilde til egne nutidige broderier både hvad angår teknik og anvendelsesmuligheder på forsk. beklædningsstykker.

Den periode, G.A. behandler, og hvor der netop findes en rigdom af broderede tekstiler fra (undtagen Jylland) kalder hun "Folkekunstperioden" - den varer ca 100 år fra slutn. 1700 til slutn. 1800. og er karakteriseret ved at være en ikke bevidst eller villet kunst, men den er vokset frem af kvindernes egne evner til at omsætte det, de har set andre steder, til deres egne formål og materialer. En kunst udsprunget af lysten til at udsmykke sine ejendele og give dem et personligt

præg, som G.A. skriver i "Bondesyninger på lærred 1".

"Bondesyninger på lærred 2" behandler HULSØMME og TÆLLESYNING. For hvert afsnit gives en kort, lidt spredt historisk oversigt over, hvor langt tilbage i tid de forsk. typer findes og i hvilke egne og lande, de er forekommet. I afsnittet med hulsømme er der først en gennemgang fra egn til egn med hvilke typer hulsømme, der findes, på hvilke bolig- og dragttextiler, de forekommer, og hvor de er anbragt på disse. Herefter to såkaldte tekniske afsnit, hvor de enkelte typer grundigt gennemgås med meget instruktive sting- og mønstertegninger, samt nærfotografier af syprøver.

I afsnittet om tællesyning starter G.A. efter den korte indledning med at tegne og beskrive "stjernen", der er et meget yndet ornament i al almindelighed, men navnlig brugt i mange udformninger indenfor tællesyningen. Herved får G.A. vist ornamentets spændvidde, variationsmuligheder og fordeling udover landets forsk. egne.

Efter gennemgangen af tællesyningsteknikkerne går G.A. over til at vise eksempler fra de forsk. egne illustreret ved fotografier, syprøver og mønstertegninger. Det ville have været en fordel, hvis der på samme sted i bogen ved gennemgangen fra egn til egn, hvor de forsk. typer og teknikker nævnes i forbindelse med et fotografi af tekstilet, havde været mønster- og stingtegninger samt evt. fotografi af en syprøve hørende til det nævnte tekstil. Så man med det samme kunne blive klar over, hvilken teknik-type, der var tale om.

Navnlig i det første afsnit, hvor de forsk. typer af hulsømme omtales fra egn til egn, kunne det have været ønskeligt, om alle billederne var blevet forsynet med oplysninger om, hvilken type hulsøm det drejede sig om. I bogens øvrige afsnit er der større overensstemmelse mellem teksten og det efterfølgende billede.

Til G.A.'s store fortjenteste og omhyggelighed oplyser hun ved hvert eneste nævnt tekstil om, hvilken egn, dette tekstil kommer fra, hvilke syteknikker, der er brugt, og hvor de er anbragt henne, samt om årstal eller ca årstal, hvis dette er muligt. D.v.s. vi får hvert enkelt tekstil og teknik sat ind i en helhed og en sammenhæng.

Bogen er som sagt rigt udstyret med instruktive og beskrivende illustrationer, der gør den anvendelig som en arbejdsbog, man kan sidde med foran sig og arbejde ud fra. Dens A 4 format og let overskuelige sider passer hertil. Så bogen også ved sit udstyr - foruden indhold - giver inspiration til at gå igang med at forsøge at anvende dens omtalte teknikker og mønstre på nutidige boligtextiler og dragtdele.

Mini- Anmeldelser

Nordsägner. Red. av Bengt af Klintberg. Föreningarna Nordens Förbund, 1983. 156 sid. ISBN 951-994-31-2-9. Anm. av Ulf Palmenfelt.

För några år sedan gav Föreningarna Nordens Förbund ut en antologi av nordiska sånger, "Nordsånger". Resultatet blev så lyckat, att man i år fortsatt med "Nordsägner".

Volymen innehåller 73 sägentexter från Färöarna, Island, Grönland, Sverige, Norge, Danmark, Finland, från samiskt och finlandssvenskt område.

De flesta av texterna är illustrerade, i många fall av välkända och älskade konstnärer som J. Th. Lundbye, Th. Kittelsen och Jenny Nyström.

"Nordsägner" är en lättläst antologi i ett tilltalande utförande. Förhoppningsvis ger den sina läsare aptit på att tränga djupare in i den nordiska sägenvärlden. Trots det begränsade utrymmet ger texterna exempel på hur stora kulturella variationer som ändå rymms inom vår lilla nordiska jordplätt. Dessa olikheter - och i viss mån deras orsaker - utpekas också i förordet.

Urvalet av texter till "Nordsägner" har gjorts av Bengt af Klintberg tillsammans med kollegor inom Nordiska Institutet för Folkdiktning (NIF). Bengt af Klintberg har också skrivit förordet, som på ett lättfattligt sätt presenterar den nordiska sägentraditionen, dess särdrag, dess berättare och miljö, dess upptecknare och illustratörer.

Klintberg ger också i slutet av boken en mera vetenskaplig kommentar till varje sägens utbredning och källor.

Från vildmark till bygd. Av Åke Campbell. Umeå 1983. Anm. av Jan Raihle.

Åke Campbells bok *Från vildmark till bygd* har lästs av åtskilliga svenska etnologistuderande sedan den först utgavs 1948. Det är ett klassiskt och viktigt etnologiskt verk, som avhandlar den äldre lappländska nybyggarkulturen. Boken är sedan länge utgången ur handeln och det är därför glädjande att den nu föreligger i faksimilupplaga. Originalutgåvan recenserades utförligt i Rig 1949 av Albert Eskeröd, varför det här endast finns anledning till en kort anmälan.

Uppläggningen är kronologisk och inleds med

en skildring av den medeltida ärjemarkskulturen. De mer ingående studerade nybyggena är anlagda vid 1800-talets början, medan skildringen av arbetsår och arbetsformer bygger på folktraditionen från 1800-talets slut och framåt.

Merparten av boken ägnas nybyggarnas livsföring - hur kolonisationen successivt genomfördes och hur nybyggarna på olika sätt förmådde utnyttja naturens resurser. I sin recension från 1949 ansåg Eskeröd denna del av boken minst intressant från vetenskaplig synpunkt. I dag vill jag påstå att just denna framställning, som huvudsakligen bygger på författarens fältforskningar 1941-1948, särskilt framstår som väsentligt kunskapsstoff. Skildringen är faktiskt en av de viktigaste i svensk etnologisk litteratur, som belyser människans utnyttjande och omvandling av landskapet i modern tid.

I det avslutande kapitlet studeras kulturkontakten mellan samer och nybyggare. Campbell påvisar såväl samverkansfaktorer som tvisteanledningar mellan de skilda etniska grupperna. Som illustration till kulturkontakten har Campbell valt att särskilt studera handelsuppen och skötesrenen.

Faksimilutgåvan har kompletterats med en biografisk efterskrift av Åsa Nyman och en etnologisk kommentar av Phebe Fjellström. Slutligen kan även noteras att originalutgåvans tekniskt undermåliga bildmaterial faktiskt är bättre återgivet i nyutgåvan.

Living the fishing. Af Paul Thompson i samarbete med Tony Wailey og Trevor Lummis. 398 s. History Workshop Series. Routledge & Kegan Paul, London 1983. Anm. af Jørgen Burchardt.

Paul Thompson er kendt for sit arbejde i den engelske "Oral History"-bevægelse. Den foreliggende bog viser til fulde den betydning det mundtlige udsagn har for historieskrivningen. Ud fra mere end 150 livsskildringer fra mænd og kvinder fra store og små fiskersamfund, bliver fiskerens historie skrevet.

Herremakt och folklig kultur. Socialhistoriska uppsatser. Av E.P. Thompson. Författarförlaget. 1983. 282 s. Anm. av Birgitta Skarin Frykman.

Fyra av den brittiske socialhistorikern E.P. Thomsons mest citerade uppsatser har nu översatts till svenska och samlats i bokform. I en efterskrift av Lars Magnusson presenteras författaren, hans grundläggande ståndpunkter och den debatt han försakat inom den brittiska historikervänstern.

Urvalet av uppsatser - *Tid, arbetsdisciplin och industrikapitalism, De engelska massornas moraliska ekonomi, 1700-talets engelska samhälle - klasskamp utan klass?, Patriciskt samhälle, plebejisk kultur?* - bildar en sammanhållen enhet. Den yttre ramen är det protoindustriella engelska samhället under 1700-talet men med utblickar i tiden både bakåt och framåt. Problematiken skulle kunna sammanfattas som mentalitetsforskning på klasskampens grund. I folkliga seder och protestaktioner ser Thompson uttryck för massornas medvetna agerande i försvar för traditionella rättigheter och som korrektiv för överheten, när den alltför flagrant missbrukar sin makt.

För dem av Nordnyttas läsare som till äventyrs ännu inte stiftat bekantskap med Thompson vill jag framhålla att han är mycket etnologisk - inte bara genom användningen av etnologiska/folkloristiska material som materiella objekt, folkliga seder och muntlig tradition. I sina analyser strävar han efter att nå det mänskliga medvetande som de är uttryck för. Han sätter konsekvent människorna i centrum och betonar en helhetssyn.

Thompson är kontroversiell. Av sina meningsmotsändare - främst birminghamskolans företrädare - har han stämplats som kulturalist och teorifientlig, kategoriseringar som han själv avvisar. Han står oberoende av skolbildningar på en plattform av egna övertygelser om bl a vikten av att lyssna till människorna själva, att se till den totala situationen, att analysera utifrån ett processuellt perspektiv och att granska varje systembygge kritiskt. En socialistisk humanism präglar honom både som historiker och samhällsmedlem. De som bedömer forskningens kvalitet utifrån dess renlighet avfärdar eventuellt Thompson som ointressant. För andra kan han tjäna som viktig inspirationskälla utifrån sina gedigna kunskaper, kritiskt analytiska förmåga och strävan efter att sätta in historiskt inriktad forskning i aktuella sammanhang.

Die Geburt aus ethnomedizinischer Sicht. Af Wulf Schiefenhövel og Dorothea Sich. Braunschweig 1983, Vieweg Verlag (curare-Sonderband, Bd. 1/83), 299 s., pris: DM 48,-. Anm. af Heribert Körner.

Födslen har en bio-medicinisk og en psyko-socio-kulturell side. Man kan adskille det biologiske forløb fra det kulturelle aspekt og forske i førstnævnte. Dette har den klassiske medicin længe gjort. Men i enhver kultur vil et fødselsforløb imidlertid af de deltagende blive påvirket og struktureret forskelligt. Dette aspekt har den medicinske viden-

skab indtil videre skænket ringe opmærksomhed.

Etnomedicin er en tværfaglig fagretning, der netop beskæftiger sig med sammenspillet mellem medicinske og kulturelle faktorer. På den IV. *Internationale Fachtagung der Arbeitsgemeinschaft Ethnomedizin* (AGEM) 1978 i Göttingen blev temaet fødsel udførligt diskuteret. At bidragene fra selve kongressen plus nogle tillæg udkommer 5 år senere som bog, er sikkert ikke noget tilfælde. Overalt i den vestlige verden støder den familiefjendtlige apparatskontrollerede fødsel på voksende ubehag, naturlige traditionelle fødsler og hjemmefødsler er blevet alternativer.

Derfor må udgivelsen af den foreliggende bog også hilses velkommen, for de 32 bidrag byder på en mængde informationer om fødselns kulturelle varianter, og vil give diskussionen ny næring. Desværre er her ikke plads til at gå ind på de enkelte oplæg. Bidragene, dels skrevet af medicinere, dels af etnografer, dækker næsten hele jordkloden og udgør dermed en omfattende samling etnomedicinsk forskning til temaet fødsel. Så vidt jeg ved er dette endnu ikke lykkedes i denne form, hvorfor det her drejer sig om en bog, der ikke burde mangle i noget bibliotek. En filmografi og en selektiv bibliografi til temaet afrunder denne vellykkede publikation.

Fabrik og bolig ved Akerselva. Af Kari Hoel Malmstrøm. 206 s. Norsk Teknisk Museum, 1982. Anm. af Jørgen Burchardt.

Bogen, hvis undertitel er 'et industrimiljø på 1800-tallet', er en doktorafhandling ved Institutionen for Konstvetenskap ved Lunds Universitet. Bogens afgrænsning geografisk er et område ved Akerselva ved Oslo, hvor to tekstilvirksomheder - et væveri og et spinderi - har været beliggende. Studiet er et såkaldt bygningshistorisk studie, men heldigvis har forfatteren haft øje for meget mere end de arkitektoniske detaljer. Det er ligeledes fortjenstfuldt, at et 'teknik'-museum som Norsk Teknisk Museum er, har støttet udgivelsen af et studie, der viser de sociale forhold i forbindelse med den tekniske udvikling.

Familjeliv i Norden. Av David Gaunt. Gidlunds. Sthlm. 1983. 327 s., ill. Anm. av Birgitta Skarin Frykman.

Egentligen var det tvärtom - så skulle historikern David Gaunts bok "Familjeliv i Norden" kunna sammanfattas. Förf. tar upp ett antal mer eller mindre aktuella uppfattningar om familjens roll i Norden och vederlägger dem. Han behandlar bl a

storfamiljen, ättesamhället, skilsmässor, kärlek, sexualitet och släktskap. Kärnfamiljen, generationsklyftorna och känslornas universalitet framhävs. Han visar på en under tidigare perioder mer allmän förekomst av skilsmässor och födelsekontroll än som antagits. Existensen av ett ättesamhälle avvisas och släktens ökade roll i dagens samhälle betonas.

Familjeliv är ett centralt och stort ämne. Perspektivet är inte bara geografiskt utan också kronologiskt vittomfattande och spänner över 900 år. Läsningen ger en hisnande berg- och dalbaneupplevelse - dykningar mellan makro- och mikroplanet, nutid och medeltid, adel och jordlösa, Lofoten och Långholmen. De mest framträdande förklaringsmodellerna är ekonomi och ekologi, som omväxlande avlöser eller kompletterar varandra.

Beträffande sina intentioner säger förf i förordet: "här finns inga klara beteenderegler utan vida ramar för individuell handling". Men inte oväntat med tanke på den stora spännvidden förekommer också generaliseringar på ett mycket övergripande plan. Förhållningssättet till dem varierar. När förf exempelvis framhåller kärlekens universalitet, betonar han samtidigt dess olika funktioner under skilda tidsperioder. Vad gäller släktskapets betydelse jämförs däremot förr och nu utan att åtskillnad görs mellan ekonomiska, rättsliga, sociala och känslomässiga funktioner.

Gaunt har ensam givit sig i kast med ett gigantiskt forskningsfält. Djarvheten är bokens styrka och samtidigt dess svaghet. Det finns en risk som redan visat sig reell, att "Familjeliv i Norden" används som handbok och därigenom kan skapa fler myter än dem som avlivas. Det är att hoppas att den entusiasmen och apit på ämnet som präglar boken kommer att inspirera försiktigare själar att pröva Gaunts modeller på mer avgränsade delar av verkligheten. Visionärer och vingararbetare skulle då kunna dra nytta av varandra för att föra forskningen om familjen framåt.

Om spørgeskemaer. Af Bjarne Hjort Andersen mfl. Socialforskningsinstituttet, studie 46 København 1982 214 s. 48 da kr. Anm. af Marianne Wahlberg.

Skriften är en metodstudie och ett led i ett löpande utvärderingsarbete inom institutet.

I evalueringen har man lagt tyngdpunkten på den språkliga formuleringen. Förf. menar att diskussionen om utformning av frågor varit styvmoderligt behandlad inom dansk metodlitteratur och att man i kontakten med de intervjuade upplevt att det centrala problemet, som också påverkat

svarsfrekvensen, varit språkbruket i frågelistorna. För att skapa en bild av i vilken utsträckning de intervjuade haft svårigheter att tolka frågorna, har man systematiskt samlat på kommentarer från dem som svarat på frågorna och det är detta material som ligger till grund för sammanställningen.

Syftet är alltså att identifiera fel och svagheter i frågelistornas konstruktion och de konkreta frågornas utformning.

Man har analyserat 209 frågelistsvar, vilket utgjort 57% av det totala antalet och man har utifrån detta gjort tre generaliseringar, nämligen att språket genomgående var för svårt, att långa frågor gav dåligt resultat, i synnerhet om de skulle besvaras av äldre. Det är också av psykologisk betydelse var en fråga placeras i frågelistan, frågor som rör ekonomi, inkomst etc, bör aldrig inleda ett frågeschema.

Det är också tydligt att man undviker vissa frågor om de formuleras så att de upplevs som personliga, medan de besvaras direkt om de får en mer generell utformning.

Dock, menar man att trots vissa besvärligheter så har intervjuarna, på ett eller annat sätt, lyckats få svar på de flesta frågorna, det har däremot uppstått problem när man vid den kvantitativa analysen velat bedöma eller värdera svaren som erhållits på detta konstruerade sätt.

Om man bortser från den kvantitativa inriktningen i denna framställning, borde det även i bland våra traditionsarkiv ske en evaluering av frågelistor och utformning av frågor, inte enbart för språkets skull, utan därför att en dylik på ett indirekt sätt även skulle ge kontextuella bidrag och därvid även gagna forskare med mindre faktaorienterat vetenskapligt perspektiv.

Zigeuners, Woonwagenbewoners en Reizenden: en bibliografie/Gypsies, Caravandwellers and Travellers: a bibliography. By Pieter Hovens & Jeanne Hovens. Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Risjwijk 1982. 120 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

De pariasgrupper, vanligen itinerande, som kategoriseras under benämningar som zigenare, tattare, sinti etc. utgör oneklingen en av de mest fascinerande mänskliga anpassningsformerna i Europa. Märkligt nog har få etnologer varit intresserade av att studera dem närmare. Det har otvivelaktigen skrivits mycket om dem, men det mesta är ointressant och som sällan grundar sig på några närmare kontakter med dessa befolkningselement. Förmodligen har den sociala tröskeln varit ett

stort hinder för etnologer att ta kontakt med sådana grupper. Först under det senaste årtiondet har några verkligt intressanta fältarbeten blivit utförda, typiskt nog av socialantropologer som verkar vara mindre hämmade av obekväma fältarbetsituationer! Den här holländska bibliografin förtecknar 1000 titlar om zigenare och resandegrupper. Det är arbeten publicerade i Västeuropa och Nordamerika. Det rör sig givetvis om ett urval men bibliografin kompletterar tidigare mera nationella bibliografier, ss. Andreas Hundsalz, 1978: *Stand der Forschung über Zigeuner und Landfahrer: eine Literaturanalyse unter vorwiegend sozialwissenschaftlichen Gesichtspunkten.* (Stuttgart); Yvonne Pålsson, 1976: *Zigenare och tattare i Sverige.* Immigrant-Institutet (Borås) och Georg Gmelch & Sharon Gmelch 1977: *Irelands Travelling People: A Comprehensive Bibliography.* *Journal of the Gypsy Lore Society* (4), 1, pp 159-172. Ombärlig är också litteraturförteckningen till H. Arnold, 1980: *Fahrendes Volk*, som omfattar över 500 titlar.

Danmarks arkiver - Historie, funktion, framtid.

Af Vagn Dybdahl og Michael H. Gelting. Rigsarkivet 1982, 168 sider, ill., 134,20 kr. ISBN 87-7497-051-8. Anm. af Mogens Melchiorson.

Her er nu afløseren for Axel Lindvalds Dansk Arkivvæsen fra 1933. Skrevet med det samme: Enhver, der påtænker at arbejde med arkivmateriale, fra slægtsforskere til historiestuderende, bør først læse denne velskrevne letlæste, aktuelle introduktion. Ja også for mere garvede arkivbenyttere vil der være ting at hente.

Først præsenteres en arkivinstitutions opgaver, funktioner og problemer, herefter følger en kort historisk fremstilling.

Selve hovedindholdet har to bestanddele:

- 1) En rundtur til de vigtigste former for arkivinstitutioner: Rigsarkivet, Landsarkiverne, Erhvervsarkivet, Arbejdsbevægelsens bibliotek og arkiv (ABA), Københavns Stadsarkiv, kommunale arkiver samt kort (måske for kort) om de mange lokalhistoriske arkiver. Beundringsværdigt så megen indsigt, der her gives på den knapt tilmålte plads, det er viden fra folk med såvel praktiske som forskningsmæssige erfaringer. Afsnittet om Landsarkiverne kunne dog have været strammet, så man undgik den megen talgymnastik med hylde-meter og kroner, men nuvel.
- 2) En debatterende tur rundt om de højaktuelle arkivproblemer, som i virkeligheden berører enhver samfundsborger: Adgangen til arkivalierne, tilgængeliggørelsen, kassationskriterier nødvendig gjort af den evige pladsmangel, arkiverne som

forskningsinstitutioner samt noget om konservering og opbevaring. Her understreges, at der er mange andre hensyn at tage end netop forskningens, hvilket man i sin iver ofte glemmer.

Bogen gør selv opmærksom på, at den ikke er noget jubilæumsskrift, selvom Rigsarkivet fejrede 400 år. Det forekommer også mere som et forsvarsskrift for arkivfolkens utrættelige arbejde, et kampskrift for flere pengemidler hvis det nuværende gode serviceniveau, overfor både enkeltpersoner og institutioner, skal kunne bevares.

I alt 14 kendte navne indenfor arkiververdenen har bidraget, uden det dog fremgår hvem der har ansvaret for hvad, og i den ellers udmærket redigering undgås da heller ikke de klassiske gentagelser, eksempelvis introduceres Arkivloven af 1889 mindst 4 gange i bogen. Men på den anden side er det så godt, at redaktionen har givet de enkelte forfattere ret frie tøjler til at skrive om "deres" arkiv.

Til sidst et lille suk over denne lille bogs pris i særdeleshed og over bogpriserne i almindelighed, snart er det jo kun biblioteker og andre institutioner der har råd, og de skal spare!

Läsning för folkets barn. Folkskolans Barntidning och dess förlag 1892-1914. Av Sonja Svensson. Raben & Sjögren, Stockholm 1983. 306 s. Anm. av Lissie Åström.

Läsning för folkets barn är en avhandling i litteraturvetenskap framlagd vid Uppsala universitet. Författaren ger en bred och inträngande dokumentation och analys av främst Folkskolans barntidning under åren 1892-1914 men även annan litteratur för barn före, under och efter den period, som satts i fokus.

I denna "mini-recension" skall jag endast antyda, att författarens innehållsanalys av tidningsmaterialet erbjuder många etnologiskt intressanta iakttagelser och slutsatser vad gäller inställningen till barn och barnuppfostran, moraluppfattning, kvinno- och samhällssyn. En stor del av tidningens litterära bidragsgivare tillhör den borgerliga kvinnoeliten - flera av dem är lärarinnor och/eller på andra sätt socialt och kulturellt verksamma. Det är av stort intresse att på ett så massivt och riksexemplifierat sätt få vetskap om vad det var för slags värderingar, som dessa kvinnor ville vidarebefordra till "folkets barn". Man förs in i en fiktionsvärld, där lärdomarna i de rätta dygderna och varningar för överträdelser förmedlas inte bara av mänskliga varelser utan också av djur, växter, icke-levande ting av naturligt eller kulturligt ursprung och en uppsjö av övernaturliga väsen.

Forskning på osäkra villkor. Sex röster om vetenskapens vardag. Av Orvar Löfgren m.fl. HSFR, Forskningsrådets förlagstjänst 1982. 79 s. Anm. av Lissie Åström.

Forskning på osäkra villkor är nummer två i en ny skriftserie - Brytpunkt - som ges ut av humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. De sex medverkande författarna är alla forskare vid samhällsvetenskapliga eller humanistiska institutioner vid olika svenska universitet. Orvar Löfgren (docent vid etnologiska institutionen i Lund) inleder med att utifrån personliga erfarenheter värtaligt utmåla de kvaliteter - främst frihet, öppenhet, generositet och flexibilitet - som utmärker ett forskningsklimat, som har de största förutsättningarna att befrämja en god och kreativ forskning. I de följande artiklarna redogör de övriga författarna lika värtaligt för sina personliga erfarenheter av hur rådande ekonomiska, administrativa och andra ramvillkor på flerfaldiga sätt motverkat att ett sådant gynnsamt forskningsklimat kunnat utbildas vid de olika institutionerna.

Jag instämmer i den uppfattning, som Pär-Erik Back å HSFR:s vägnar ger till känna i förordet, nämligen att dessa "personliga rapporter från fältet" har ett stort informationsvärde och att de synpunkter som framförs rimligen bör beaktas vid utvärderingen av den svenska forskningsorganisationen.

Herregård og omegn. 8. og sidste bind i Nationalmuseets serie "Herregårdsliv - beretninger fra århundredeskiftet". Af Ole Højrup. Nationalmuseets Forlag 1982, 215 s., 268,- d.kr. Anm. af Flemming Gjedde.

Serien "Herregårdsliv" har her fået en værdig afslutning. Tilsammen udgør dette storværk et væsentligt bidrag til litteraturen om de danske herregårde. Hvor de 7 første bind omhandler dagliglivet på herregården set indefra og med skiftende fokusering på herregårdens forskellige grupper (tjenestefolk, forvaltere, ejere o.s.v.) forsøger Ole Højrup i dette afsluttende bind at placere herregården i forhold til dens omgivelser. Det er ofte kun små udpluk - nogle få linjer - fra forskellige beretninger, men Ole Højrup har kædet det fint sammen og redigeringskommentarerne giver en sammenhængende beskrivelse af de forskellige aspekter i forholdet mellem herregård og omegn. Beretningerne viser, at der ofte ikke var den store kontakt mellem de ansatte på herregården og omegnens befolkning. Men alligevel var der mange berøringsflader mellem herregården og sognets beboere ligesom den ubevidste beund-

ring for det store betød, at mange "historier" knytter an til livet på herregårdene.

Bogen er righoldigt illustreret og slutter med et register til hele serien. I dette afsluttende bind kunne der med fordel være indføjet en kort oversigt, diagram eller lignende, over herregårdenes sociale og organisatoriske struktur samt et kort afsnit om de regionale forskelle, som nemt forsvinder i en blandet præsentation af beretninger fra hele landet.

Anlæggarminnen. Redigeret af Mats Rehnberg. 256 s. Nordiska Museet 1983. Anm. af Jørgen Burchardt.

I lighed med tidligere bind i serien "Svenskt liv och arbete" er denne nr. 33 udgivet i forbindelse med Nordiska Museets indsamlinger af arbejderindringer. Erindringerne stammer fra en indsamling, som blev startet i 1976 om en nyere gruppe af arbejdere, nemlig de anlæggere, som i dette århundrede har stået for opførelsen af veje, broer, kraftværker og større industrianlæg.

The Planners and the Peasants. An Anthropological Study of Urban Development in Romania.

Af Steven L. Sampson

96 s. Sydjysk Universitetsforlag 1982.

Bogen er resultatet af et 18-måneders langt feltarbejde i Rumænien. Emnet for undersøgelsen var at følge den såkaldte "systematisering", hvor mange "irrationelle" landsbyer er blevet nedlagt og hvor 300 lokaliteter i stedet er blevet omdannet til små bycentre.

Den første del af bogen beskriver planens udformning mens den anden viser planens udførelse i en enkelt landsby.

Kultur, religion och nutrition. En seminariestudie arrangerad vid Institutionen för näringslära, Uppsala universitet vårterminen 1981. Av Carl-Martin Edsman, Leif Hambræus & Olof Mellander. Uppsala 1983. 361 sid. Pris 40 Skr. Anm. av Ingvar Svanberg.

Våren 1981 anordnade Institutionen för näringslära vid Uppsala universitet en tvärvetenskaplig seminarierie för att belysa kulturella och religiösa förhållanden som är av betydelse för livsmedelsproduktion och konsumtion. Som föreläsare medverkade medicinare, näringsforskare, kulturantropologer, religionshistoriker och orientalist. Seminarieverksamheten ådrog sig ett mycket stort intresse. Föredragen har nu samlats i en

volym som getts ut och distribueras av Institutionen för näringslära, Uppsala universitet. Mycket värdefull är också den "Urvalsbibliografi" som Carl-Martin Edsman kompilerat och som ingår i volymen (s. 293-357).

Verktøysmakere & operatører. Några aspekter på den kirurgiska instrumenttillverkningens svenska historia. Av Peter Gullers. Arbetslivscentrum, Rapport 37, 1982. Anm. av Hindrik Strandberg.

Verket beskriver kirurgisk instrumenttillverkning under tvåhundra år i Sverige. Först får vi stifta bekantskap dels med medicinens och dels med kirurgins utveckling som en förutsättning för uppkomsten av instrumenttillverkningen i nära samarbete med användarna, kirurgerna. Instrumenttillverkningen bygger på en genom en lång erfarenhet utvecklad yrkesskicklighet, som dock i samband med senare tilltagande rationalisering av tillverkningsprocessen håller på att försvinna, men som sedermera i slutet av 1970-talet i samband med utvecklingen av de mikrokirurgiska instrumenten tas åter till heder.

Explaining Technical Change Af Jon Elster. Studies in Rationality and Social Change. Oslo, Cambridge 1983. 273 s. Cambridge University Press & Universitetsforlaget, Norge. Anm. av J.B.

Det norske Universitetsforlag har planlagt en række udgivelser på engelsk i samarbejde med Cambridge University Press, hvor forfatterne bliver hentet fra filosofi, histori, økonomi og samfundsvidenskab.

Den første bog i serie handler om teknologisk forandring. Jon Elster gennemgår heri forskellige teorier om de teknologiske "fremskridt" – om de skyldes en rationel og målrettet virksomhed eller om det er mere tilfældigt.

Bogen er et videnskabsfilosofisk studie, der dog indeholder flere empiriske eksempler bl.a. om atomkraft end det vanligvis er tilfældet i filosofiske studier.

Gazelle und Buffelkuh: Frauen in Erzählungen der Fulbe und Haussa. Af Sabine Steinbrich. Hohenschäftlarn bei Munchen 1982, 249 s., DM 28,-, Klaus Renner. Anm. af Heribert Körner.

Sabine Steinbrich undersøger kvindens sociale rolle i Fulbe og Hausa fortællinger. I særdeleshed interesserer hun sig for de stereotyper, som kvin-

den i forskellige livssammenhænge optræder i: såsom i forholdet til forældre, søskende, ægtemanden, de andre koner hos polygyrne, hendes børn o.s.v. Metodisk støtter bogen sig til den etnografiske fortolkning af Denise Paulme, og Thomas O. Beidelman, og kommer til den konklusion, at kvinderne i fortællingerne ikke bliver fremstillet som individer, men i bestemte stereotype sociale roller. Hausa- og Fulbe-folkets fortælletradition fordrer atter og atter kvindens underkastelse under mandens herredømme. Fortællingerne giver udtryk for patriarkalske normer og værdier og tjener til deres forstærkelse og overlevering.

Bogen byder ikke på radikalt nye erkendelser, men er en omfangrig og grundigt gennemarbejdet samling af oral litteratur.

Amerikaniseringen af det danske kulturliv i perioden 1945-58. Af Christensen/Hansen/Haugbølle/Østergaard. (Ålborg Universitetsforlag, 1983) 317 s. 118 kr. Anm. af Steen Sohn.

Forfatterne vil kortlægge den påvirkning Danmark udsættes for fra USA i perioden. Amerikaniseringen ses som udtryk for summen af økonomiske, politiske, ideologiske og kulturelle påvirkninger. Bl.a. gennem en analyse af "Det Bedste", romaner, ugeblade og tegneserier lykkes det forfatterne at opfylde deres formål. Deres arbejde giver en udmærket oversigt over den ideologiske korskog, der på mange fronter førtes mod befolkningen for at cementere Danmarks tilhørsforhold til Vestblokken. En vigtig og aktual bog.

Om datainsamling i surveyundersøkelser. Vilken metode är bäst och vad får vi egentligen veta? Av Lars R. Bergman & Bo Wärnerud. Statistiska Centralbyrå/Liber förlag. Stockholm 1982. Anm. av Ingvar Svanberg.

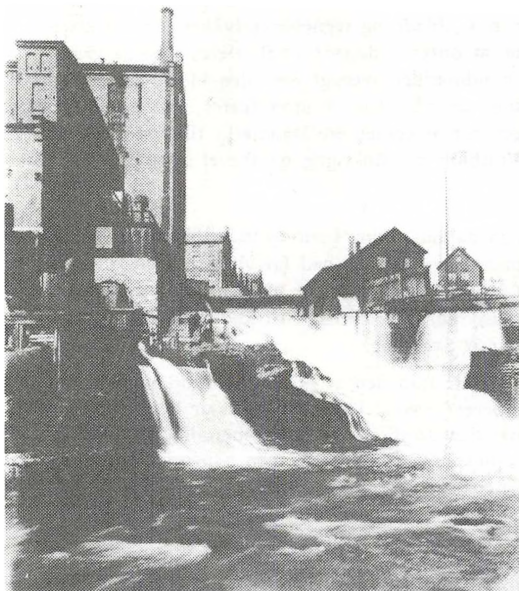
Bortsett från den av NEFA år 1968 utgivna "Fältarbetet" (sedan länge utgången ur bokhandeln) saknar den nordiska etnologin metodhandböcker. I stället är vi i undervisningen hänvisade till grannvetenskaperna, dvs. i främsta rummet sociologin/socialpsykologin och socialhistorien för användbara läroböcker som kompletteras med amerikanska kulturanthropologiska metodkompendier. Statistiska Centralbyrå (SCB) har sammanställt en utmärkt vägledning för surveyundersøkelser som är mycket användbar och som varmt rekommenderas. Den innehåller en utförlig diskussion om intervjusituationer och om sammanställning av frågelistor. Svårigheter, källkritiska problem och me-

todens svårigheter eller förtjänster belyses med utförliga exempel från företagna undersökningar. Boken innehåller också en synnerligen utförlig litteraturförteckning. Den här boken bör absolut finnas på forskarens arbetsbord.

Oknytt. Av Bengt af Klintberg. Illustrerad av Ewa Östergren. Gidlunds förlag 1983. 61 s. Anm. av Kjell Hansen.

Bengt af Klintberg har skrivit en bok om de flesta av våra vanligaste övernaturliga väsen. Varje väsen har fått ett eget kortfattat kapitel där författaren binder samman en allmän beskrivning av väsendet med en eller flera vandringsäpner om det. Allt är skrivet på ett enkelt och direkt språk och boken borde vara ett fynd för en folkminnesintresserad skollärare, som vill ta upp ämnet i undervisningen. Boken är illustrerad med romantiserande teckningar av Ewa Östergren.

Varvet som var. Rapport från dokumentationsprojektet vid Öresundsvarvet i Landskrona, hösten 1982. Af Karin Salomonsson og Magnus Wikdahl. 75 s. Öresundsvarvet AB och Landskrona Kulturnämnd 1984. Anm. af Jørgen Burchardt.

I Nord Nytt nr. 13 præsenteres flere projekter, som Etnologiska institutionen i Lund har stået for under den fælles titel "Kulturgrænser og klassgrænser". En af disse projekter drejede sig om et dokumentationsprojekt om Öresundsvarvet

i Landskrona. Da man efter beslutningen om nedlægningen af værftet i 1980 samtidig ønskede en indsamling af oplysninger til en "databank", fik rapportens to forfattere denne opgave. Bogen er en populær men alligevel meget sober fremstilling af værftets historie siden oprettelsen i 1917 - dog med hovedvægten lagt på de sidste årtier. Det er imponerende at man har kunnet samle materiale samt skrevet rapporten på de kun 17 uger, der ifølge indledningen var til rådighed.

Att Beskriva och Förklara. Vad det kan innebära inom olika forskningsområden. Av Hans Regnill. Förl. Doxa 1982. 216 s. Anm. av Kjell Hansen.

Boken är en omarbetning av en serie föreläsningar som författaren 1974 höll på Tekniska högskolan i Lund. De elva kapitlen omfattar dels en filosofisk diskussion kring begreppen att diskutera och att förklara, dels en dryftning av vad detta innebär inom olika vetenskaper. Ett av kapitlen handlar om de historiska vetenskaperna men författarens styrka ligger - så långt jag kan bedömma - på naturvetenskapens område. Huvuddelen av boken behandlar också vetenskapsteoretiska problem inom främst matematik och biologi.

Kulturhistoria för släktforskare. Vägledning till arkiv och litteratur, museer och hembygdsgårdar. Av Jan Garnert. ICA-förlaget AB, Västerås 1982, ISBN 91-534-0668-0, 208 s. Anm. av Leif Gunnar Nordenstorm.

Kulturhistoria för släktforskare försöker få släktforskaren medveten om att släktforskning är något mer än en insamling av förfädernas namn. För att man skall få en djupare insikt i gångna tiders levnadsförhållanden är det nödvändigt att betjäna sig av andra hjälpmedel än de som släktforskaren vanligtvis använder. Boken tjänar, som dess underrubrik anger, som en *vägledning till arkiv och litteratur, museer och hembygdsgårdar*. Dessutom ger den en del intressanta inblickar i folklivsforskningens historia och i allmogens liv under de senaste århundraderna.

Bonden i svenska Finland. Teori och praktik inom åkerbruk och boskapsskötsel. Av Ragna Ahlbäck. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Folklivsstudier 14. Helsingfors 1983. 429 s. Anm. av Ingvar Svanberg.

Den finlandssvenska folklivsforskaren Ragna Ahlbäck tecknar i den här mycket omfattande voly-

men den finlandssvenska agrarhistorien. Boken spänner från senmedeltiden fram till omkring sekelskiftet 1900. Tyngdpunkten ligger emellertid på tiden efter 1750. Åkerbruket, ängsskötsel, lövtakten och husdjurshållningen skildras i utförliga och rikt illustrerade kapitel. Framställningen är i första hand deskriptiv. Författarinnan visar hur böndernas ekonomi genom centralstyrning och trycket från storsamhället förändrats från ett bybaserat näringsliv som kännetecknas av mångsyssleri till gårdsbruk med mera renodlad sädesodling. Det är inte den finlandssvenska bonden som i första hand skildras, utan böndernas näringsfång och agrarlandskapets förändring i de svensktalande bygderna i västra Finland.

Om kvindearbets utgangværende udvikling og perspektiver i relation til den teknologiske udvikling. Af Gitte Vedel. Publikationer fra Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi: Arbejdsrapport nr. 25. Roskilde Universitetscenter 1982. (103 sider). Anm. af Bodil Bjerring.

Dette arbejdsrapport er en kortfattet oversigt over forskning omkring det kønsopdelte arbejdsmarked, kvinder som arbejdskraftreserve m.v., og nogle ansatser til en bestemmelse af konsekvenserne af den teknologiske udvikling indenfor industri- og serviceerhvervene - for kvinderne i de forskellige brancher. Forfatteren fremstiller i dette arbejdsrapport forholdene på makroplan, men lægger også op til en mere nærgående analyse omkring fremtidsperspektivet for kontorfogene: terminaler i hjemmene.

Sjöfolk och fartyg från Viken 1650-1880. Av B. B. Malmsten. Helsingborg 1982 (ISBN 91-7260-720-3) 352 pp, ill. Anm. af Poul Holm.

Denne bogs hovedfortjeneste er de afsluttende tre lister over skipperne, bådbyggeriet og skibe hjemmehørende i Viken, nordvest-Skåne. Det meget omfattende arbejde er blevet påskønnet med Lengertz' litteraturpris 1983 til den pensionerede søkaptajn.

En ordnende problemstilling for fremstillingen savnes stærkt. Spredt i bogens slægtshistorisk ordnede kapitler fremkommer en række væsentlige iagttagelser. Skipperne ejede ofte et mindre jordstykke i hjembygden og sejlede i storhedstiden 1780-1815 især for redere i Landskrona og Malmö. I anden halvdel af 19. årh. blomstrede en del partrederier op omkring bygden. Skipperne samlede sjældent større formuer, men var gen-

nemsnitligt velstillede. I perioden 1840-75 voksede Skånes udførsel af korn, især til England, suppleret med jern- og trævareeksport, bl.a. til Øresundsbyerne, og Viken synes at have spillet en betydende rolle i denne handel. En halv snes slægter var dominerende i dette skippersamfund, og Malmsten følger disses slægtshistorie i mange detaljer. En enkelt skipper fra Hornbæk og en skipperhustru fra Ålborg synes at være de eneste udlændinge, der fandt indpas i det ellers så internationalt orienterede miljø.

Betingelser for landbrugsproduktion. Af Rasmus Ole Rasmussen. Roskilde 1982. (237 sider). Pris: 160 dkr. Anm. af Bodil Bjerring.

Det er ikke hverdagskost at læse en bog om landbrugsforhold, som BÅDE har en grundig gennemgang af landbrugsudviklingens naturmæssige betingelser OG en gennemgang af de sociale betingelser. Her er bogen - i en klar og overskuelig fremstilling. Den er et godt stykke værktøj til ethvert projekt om landbrugsforhold.

Turcica. Revue d'etudes turques, tome XIV/1982. Paris 1982. 316 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

"Turcica" är en specialtidsskrift för turkologiska studier som utges av Association pour le Developpement des Etudes Turques (adress: 13 Rue du Four, 75006 Paris). Främst ägnas historiska, folkloristiska och etnologiska spörsmål i tidskriften. I volym 14 diskuterar Arthur Hatto innehållet i ett kirgiziskt Manas-epos från förra århundradet, Remy Dor tungvrickarransor upptecknade efter kirgizer i afghanska Pamir, Halil Inalcik risodling i det Osmanska riket och Irene Melikoff heterodoxa muslimska sekter i Anatolien.

Knitted Stockings from Turkish Villages. Av Kenan Özbel. Türkiye Is Bankasi Cultural Publications. Istanbul 1981. 184 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

Professor Kenan Özbels vackra volym om traditionella stickade strumpor i Anatolien är framförallt ett bildverk med ett stort antal färgplancher av olika strumpor, svartvita detaljbilder och otaliga mönsterteckningar. Den alltför korta introduktionen behandlar mönstrens symbolik samt något om material och färgtekniker. För den som själv stickar och söker uppslag är boken guldnes Fressen har det sagts mig från sakkunnigt håll.

Historiska institutionen vid Uppsala universitet. Årsbibliografi 1980-1982. Av Stefan Lundhem. Uppsala 1983. 53 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

I den här bibliografin förtecknas tryckta arbeten inom ämnesområdet historia publicerade av forskare vid eller med anknytning till Historiska institutionen vid Uppsala universitet. Förteckningen omfattar förutom separata verk och artiklar även recensioner. En hel del titlar refereras kortfattat. Bibliografin förtecknar också C- och D-uppsatser som lagts fram vid Historiska institutionen 1980-1982. Det är ett efterföljansvärt initiativ som Stefan Lundhem och Historiska institutionen tagit. Vi ser fram mot ytterligare bibliografier från universitetsinstitutionerna. Den här årsbibliografin kan beställas från Historiska institutionen, S:t Larsgatan 2, S-752 20 Uppsala.

Kort beskrivning av Lappland. Av Nicolaus Örn, född lapplänning och sig beflitande om de fria konsterna. I översättning och med biografisk kommentar av Leif Lindin, Sture Packalen och Ingvar Svanberg. Norrländska skrifter nr 9. Två bokförläggare bokförlag, Umeå 1982. ISBN 91-85920-11-8. ISSN 0349-3202. 87 s. 65 Skr. Anm. av Leif Gunnar Nordenstorn.

Nicolaus Örn (1683?-1716?) lämnade sin prästtjänst som lappmarkspredikant och begav sig i stället till Mellaneuropa där han utklädd i lappdräkt utgav sig att vara birkarlaättling och prins av Lappland. Han väckte stor uppmärksamhet vid hoven och mottogs även av Ludvig XIV i Versailles. Han reste sedan till Ryssland och besökte tsar Peter I.

Sina intryck från Lappland samlade Örn i det lilla häftet "Kort beskrivning av Lappland", som på ett förnämligt sätt nu översatts till svenska. Den biografiska skissen över Örns liv (35 sidor) ger en god bild över denne äventyrars öden.

Ordbok över laumålet på Gotland. Av Mathias Klinberg och Herbert Gustavson. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala serie D:2 Uppsala 1972 - Häfte 1-22. Anm. av Ulf Palmenfelt.

Genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) pågår sedan 1972 utgivningen av "Ordbok över laumålet på Gotland". Hittills har 22 häften utkommit och det sista, nr 26, beräknas utkomma 1985.

Lau är en liten kustsocken på sydöstra Gotland, där fortfarande också unga människor talar gutamål som modersmål.

De flesta uppslagsord följs av mycket utförliga textexempel, där åtskilligt av levnadsförhållandena på sekelskiftets Gotland får sin belysning. Häri genom blir ordboken ett kulturhistoriskt uppslagsverk av stort värde.

Två eldsjälar står bakom verket. Mathias Klinberg (1847-1932) var den som svarade för insamlingen av de ca 100.000 laumålsorden. Herbert Gustavson är den som sedan 1950 arbetat med redigeringen av ordboken.

Öde sedan stora döden var... Bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal, del 1-2. Av Käthe Bååth. Bibliotheca Historica Lundensis LI. Liber Förlag, Lund 1983. Anm. av Ingvar Svanberg.

Det nordiska ödegårdsprojektet avser att undersöka orsakerna till den senmedeltida agrarkrisen som sedan länge fascinerat forskarna. Genom punktundersökningar har man försökt att studera ödegårdsproblematiken i olika bygder. Den här avhandlingen behandlar Norra Vedbo härad i Småland. Avhandlingsförfattaren diskuterar hur bebyggelseutvecklingen gestaltar sig i dess olika stadier i Norra Vedbo under 1300-1600, vilka former regression och expansion av bebyggelsen tar sig och vilka orsaker som ligger bakom de bebyggelseförändringar som kan fastställas. Del 2 omfattar en godskasulistik från häradet under framförallt 1500-talet. Den torde ha ett särskilt stort intresse för genealoger.

Historiske vrag i danske farvande. Af Birger Thomsen. GEC Gads forlag, Kbh. 1982. ISBN 87-12-87050-1. Anm. af Anne Grethe Sørensen.

Tilpas dybtgående popularisering af forskningen indenfor marinehistorien, hvor resourceproblemer og vragloven, der først freder 150-år gamle skibe, dog sætter snævre grænser.

Blandingen af genstands-historie og skrevne kilder gør emnet interessant for både fagfolk og lægmænd.

God fremlæggelse af opmålingsmetoder og -praksis, bl.a. gennem gode tegninger og fotos.

Herudover rekonstruktion af historien bag forlisene, hvilket, grundet den behandlede skibstype - krigsskibe - refererer til den kendte historie - krigshistorien. Den store flåde af små danske handelskibe - hvor menigmands levevis måske ville kunne belyses - er vel desværre uden for mulighederne, da de er vanskeligere at lokalisere, og derfor kræver større resourcer.

Stadsadministration i Norden på 1700-talet. Av Birgitta Ericsson, Anne-Marie Fällström, Sigurd Jensen, Helle Linde, Ilkka Mäntylä & Steinar Supphellen. Det nordiska forskningsprosjektet Centralmakt och lokalsamhälle - beslutspocess på 1700-talet. Publikation 1. Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø 1982. 392 s. Anm. av Ingvar Svanberg.

Den här antologin är den första rapporten i det samnordiska forskningsprosjektet "Centralmakt och lokalsamhälle under 1700-talet" som avser att studera hur olika lokala intressen hade möjligheter till inflytande gentemot stadsmakten. I denna första del tar man upp frågan om stadsborgarnas lokala självstyrelse och centralmaktens inflytande över städernas förvaltning. I de enskilda artiklarna behandlas köpstadsadministrationen i Danmark, Köpenhamns stadsstyrelse 1750, stadsadministrationen i Norge på 1700-talet, stadsadministration i Sverige-Finland under frihetstiden, de svenska bergstäderna under frihetstiden, Stockholms administration vid 1700-talets mitt samt som avslutning en jämförande studie av nordisk stadsadministration vid 1700-talets mitt.

Arbetsmandens historie i 100 år. Fabrik. Av Jørgen Burchardt. Fremad. Kbhvn. 1982. 112 s., ill. Anm. av Birgitta Skarin Frykman.

Burchardts bok om fabriksarbetarna i Danmark under 100 år är skriven för skolbruk. Den svarar mot ett behov - bara 5,5% av historieböckerna rör arbetarna. Den belyser med intervjuer, text och bild arbete och fritid i kronologisk följd fram till 1982, följt av en kort blick på framtiden. Presentationer av olika fabriksarbeten avslutar framställningen. Bakom utgivningen står Specialarbejderforbundet som planerar ytterligare fyra böcker om andra yrken och om organisationens sociala och politiska kamp.

Den radikale historikertradition. Af Jens Chr. Maniche. (Universitetsforlaget i Aarhus, 1981). 439 s. 118,25 kr. Anm. af Steen Sohn.

Disse studier i dansk historievitenskabs forudsætninger og normer er en undersøgelse af den afgørende skole i dette århundredes danske historievitenskaber. Bogen beskriver den internationale baggrund for skolen og analyserer skolens vigtigste repræsentant Kristian Erslevs arbejder, men også andre inddrages. Spørgsmål som kildekritikken, synteseproblemet, objektivitetsproblemet og problemet om fagets nytte behandles.

Bogen henvender sig til interesserede i historio-

grafiske spørgsmål og er i denne sammenhæng ikke til at komme udenom.

Nordiska etnologiska och folkloristiska bibliografier. Av Ulrika Wolf-Knuts. IF-Rapport nr. 3. Åbo 1982. 37 s. Anm. av Ingvar Svanberg.

Det är en liten behändig bibliografisk vägledning som Ulrika Wolf-Knuts vid Folkloristiska institutet i Åbo sammanställt. I denna bibliografi förtecknas olika för etnologer och folklorister relevanta bibliografier och blir därmed ett utmärkt redskap för studenter som skall skriva sin första uppsats och som behöver hjälp att hitta rätt bland litteraturen. Genom att Ulrikas bibliografi är mer aktuell kompletterar den föregångaren sammanställd av Göte Edström för tio år sedan.

Inuitkunst - Kunst der Eskimo. Af Axel Schulze-Thulin. Stuttgart 1983, Linden Museum, 137 s, 90 ill. Anm. af Heribert Körner,

Inuitkunst er ledsagebogen til en udstilling om eskimoernes plastiske kunst på *Museum fur Völkerkunde* i Stuttgart. Selv om tyngdepunktet ligger på den nuværende kunst, er der bevidst givet afkald på litografi og maleri, for at muliggøre en sammenligning med ældre kunstværker. Den ret omfangsrige tekst del informerer om historie, livs måder og forskellige aspekter indenfor eskimoisk kunst i fortid og nutid. Med bidrag af W. Kundig, J.-L. Rousselot, R. McGhee, S.A. Frederick, G. Swinton, J. Hahn og Chr. Adler.

Bygd og by i nær fortid. 1-2 Oslo, Det norske samlaget 1982. 269, 310 s., ill. Anm. av Reimund Kviedeland.

Verket bygger på minneoppgaver for eldre, samla inn etter same mønster som i 1960-åra, denne gongen av Landslaget for bygde- og byhistorie saman med Nasjonalforeningen for folkehelsen. Etter mønster fra serien "I manns minne" kjem her først to band med seks premierte autobiografier, dei skal etterfølgjast av 14-15 regionsband med stoff frå dei ca. 2000 svara på ca. 100.000 manuskriptsider. Svara byggjer på eit temaskjema, og blir dermed til ein viss grad jamførbare. For etnologar og folkloristar er her eit enormt kjeldemateriale, som delvis blir registrert. Vi saknar likevel ei prinsipiell vurdering av autobiografiar som kjeldematerial. Denne nye serien er illustrert med foto frå forfattarane.

Fattighjonets värld i 1800-talets Stockholm. Av Svante Jakobsson. *Studia Historica Upsaliensia* 126. Uppsala 1982. 205 s. Pris 105 Skr. Anm. av Ingvar Svanberg.

I den här avhandlingen i historia skildras fattigvården och fattighjonen i Stockholm under främst senare hälften av 1800-talet. Efter en allmänorienterande och intressant översikt om fattighus i Stockholm under 1800-talet ägnas avhandlingen huvudsakligen åt en detaljundersökning av fattighjonen på Sabbatsbergs fattighus. Boken ger en utförlig redovisning av fattighjonens härkomst, hälsotillstånd vid intagningen, fattighusvistelsens varaktighet, dödsorsaker samt tillvaron som fattighjon på fattighuset i Sabbatsberg.

Hvordan Danmarkskortet kom til at ligne Danmark. Videnskaberne Selskabs opmåling 1762-1820. Af Keld Nielsen. Århus, Foreningen Videnskabshistorisk Museums Venner, 1982. 55 s. Anm. af Anders Linde-Laursen.

Keld Nielsen vil med bogen give en beskrivelse af de målemetoder og -redskaber der anvendtes ved udarbejdelsen af Videnskaberne Selskabs kort. Der gives i bogen en udemærket redegørelse for dette, samt en vurdering af arbejdet ud fra datidens og nutidens normer.

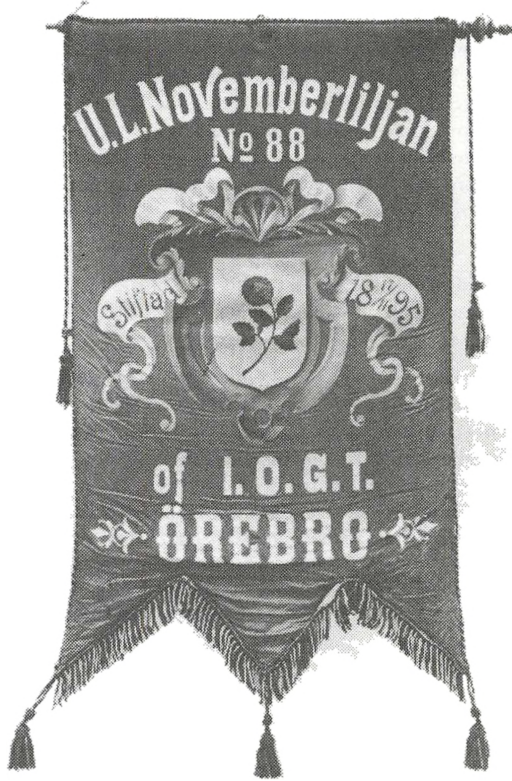
Bogen dækker således den tekniske side af opmålingsarbejdet. Som etnolog savner man en redegørelse for den økonomiske-, sociale- og politiske baggrund for det omfattende kortarbejde, der kunne placere dette i sin samfundsmæssige sammenhæng.

Europäische Ethnologie in der beruflichen Praxis - Berichte aus Museum und Hochschule. Af Andreas C. Bimmer. Bonn 1983, Habelt Verlag, (Marburger Studien zur vergleichenden Ethnozoologie Bd. 12), 140 s., pris: DM 28,-. Anm. af Heribert Körner.

14 elever og medarbetare fejre med detta *Festschrift* deras lärare, etnologen Ingeborg Weber-Kellermann från Marburg. Bogens enkelte bidrag viser tydeligt deras förbundethet med hennes Marburger skole. Hvad der gör bogen intressant också för den skandinaviske läsare, är dens praktiserlevans. Ved siden af berättelser om nyare forskning f.eks. den om *Up Helly Aa* vikingarfest på Shetlandsöarna eller barnedödsdagens historie står livliga skildringar af unge museums-etnologers vardag. I denne förbindelse kommer problemerna i store og små museer både på landet og i byerne til orde. Anbefalsesvärdig isär för studerande.

Med fanorna i täten. Av Claes Thor. Morgonstjärnans förlag. Folkrorelsernas arkiv i Örebro län. 1982. 158 s., ill. Anm. av Birgitta Skarin Frykman.

Presentationen av fanor och standar inom svensk arbetar- och nykterhetsrörelse sätter människorna i centrum för en föremåls- och folkrorelseforskning. Boken blir härigenom långt mer givande än en konventionell historik. Tre generationer fanmålare får berätta om sitt arbete. Motiv- och färgspråk presenteras. I situationsbilder från demonstrationer och begravningar levandegörs fanornas roll som symboler för enighet och kamp. Deras emotionella innebörd förmedlas av ett urval sånger, dikter och prosastycken.

Kyrkböckerna berättar. Av Egil Johansson. Forsknings frontlinjer. LiberFörlag. Stockholm 1983. 127 sid. Anm. av Ingvar Svanberg.

Med Gertrud Ersdotter från Tuna socken i Medelpad som exempel och med fastslagsöndagen den 13 februari 1820 som utgångspunkt visar Egil Johansson, forskningsledare vid Demografiska data-

basen i Haparanda, hur man med hjälp av kyrkoarkivalier kan rekonstruera levnadsöden. Genom bokens pedagogiska uppläggning och instruktiva illustrationer kommer den med all säkerhet att användas som lärobok i kurser i släktforskning. Av allmänt intresse är den korta redogörelsen för verksamheten vid Demografiska databasen och projektet Svensk Arkivinformation (SVAR). Boken innehåller också en kort men värdefull bibliografi.

Lexikon der Zaubermärchen. Af Walter Scherf. Stuttgart 1982, Kröner Verlag, XXI - 538 s., pris: DM 34,-. Anm. af Heribert Körner.

På grundlag af omkring 120 ledemotiver informerer dette leksikon om de vigtigste fortælle typer indenfor europæiske folkeeventyr (efter Thompson: *tales of magic*). Typologien omfatter præcise angivelser om de udvalgte fortællingers første offentliggørelse, korte indholdsbeskrivelser, sammenligninger med typevarianter og udførlige kommentare fra et etnologisk og fortællepsykologisk synspunkt. Scherf har frembragt et praktisk opslagsværk, som bevidst er begrænset til det væsentlige. Der er udvalgt folkeeventyr fra hele Europa, dog med tyngdepunktet på tyske, franske, danske og russiske. Et udførligt person-, motiv- og typeregister (s. 469-538) letter arbejdet med dette vigtige værk.

Volkskunde als akademische Disziplin. Studien zur Institutionenausbildung. Af Wolfgang Bruckner og Klaus Beitz. Wien 1983, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 228 s., pris: öS 280,-. Anm. af Heribert Körner.

Det videnskabelige dokumentationscentrum ved *Österreichische Akademie der Wissenschaften* i Mattersburg arbejder med skabelsen af et biobibliografisk leksikon om mellemeuropæisk etnologi. Arbejdet blev påbegyndt i 1977 og siden bliver der på regelmæssige kongresser fremlagt materiale. De her nu foreliggende bidrag, holdt ved et videnskabshistorisk symposium i oktober 1982 i Würzburg, giver et indblik i etnologiens (*Volkskunde*) historie ved tyske, østrigske og schweiziske universiteter og informerer om Mattersburg projektets stilling.

Studiet av Asien. Ett studium av kulturell mångfald och enhet. (Skrifter utgivna av Sällskapet för asienstudier 1). Uppsala 1983. 75 sid. Distr. Säll-

skapet för Asienstudier, Uppsala. Anm. av Ingvar Svanberg.

Som första volym i en nystartad skriftserie som utges av Sällskapet för asienstudier i Uppsala, publiceras ett antal föredrag från ett symposium som hölls i maj 1983. Föredragshållarna, alla framstående asienforskare, samlades kring temat "Studiet av Asien - ett studium av kulturell mångfald" - alltså så brett att det kunde rymma i stort sett vad som helst. Det är dock, icke helt oväntat, språken och filologin som fått det största utrymme. Skriften innehåller bidrag om indisk språktradition i Burma; koreanskan, mongoliskan och manchuriskan som buddhistiska kulturspråk och kinesiskans inflytande på grannspråken, men det finns även bidrag om kinesisk, indisk och tibetansk medicin, grammatisk vetenskap i indisk filosofi och om spridning av indiska tankemönster i Asien. Här bjuds på några få sidor ett stycke mycket intressant kulturhistoria som tyvärr få skandinaver känner till.

Förklara Forskning För Fler! Av Ch. Hjort m.fl. Liber Utbildningsförlaget. Sthlm 1983. 160 s., ill. Anm. av Birgitta Skarin Frykman.

Att informera brett om pågående och avslutad forskning är viktigt. *Förklara Forskning För Fler* ger nyttiga råd och tips om skriftlig och muntlig presentation, bildanvändning och olika former för spridning av forskningsresultat. Den är skriven för svenska forskare, som får konkreta uppslag om goda informationskanaler. Det begränsar bokens användbarhet för läsare från andra nordiska länder. Litteraturhänvisningarna visar på vägar att lära mer om forskningsrapportering.

Föräldrars arbete och barns villkor. En kunskapsöversikt om hur förhållanden i arbetslivet påverkar barns och ungdomars uppväxtvillkor. Av Elisabet Näsman, Kerstin Nordström & Rut Hammarström. Stockholm. Arbetslivscentrum, 1983. 264 s., ill. Anm. af Anne Winther Johannsen.

Bogen er en gennemgang af foreliggende forskning (især svensk) inden for hovedområderne arbejdsliv og børns opvækstvilkår. Den viser til fulde, at arbejdslivets konsekvenser for børns liv er et underbelyst forskningsområde. Følgende emner tages op; arbejdstid, arbejdsmiljø, familiers økonomiske situation, boligforhold, børns institutionstilværelse, familiers arbejdsdeling, kontaktmønstre og fritidsaktiviteter. Der afsluttes med planer for det videre forskningsforløb.

Synopsis

Sensitivity?

Logic and verification in ethnology.

By Karin Lindvall.

In this article, the Stockholm ethnologist, Karin Lindvall discusses verification problems in ethnology/cultural anthropology as seen from the viewpoint of scientific theory.

People need to know how it was before.

A radio play.

By Karl-Olav Arnstberg.

A radio play about the difficulties of ethnological field-work is presented by Associate Professor Karl-Olav Arnstberg, an argumentative and industrious Nord Nytt contributor at the Stockholm Institute.

The position of folklore in Sweden.

By Mats Rehnberg.

Mats Rehnberg was one of the few researchers in Sweden who was involved with both ethnology and folklore. In this article he sketches the historical development of folklore at the Swedish universities and shows a way to put the two disciplines on an equal footing.

The Story of Mr. Science, Mr. Is and Mr. Nonsense.

Verification problems in ethnology.

By Lena Gerholm.

How do we know that an ethnological account is valid - that it says something reasonably "true" about the reality being studied? How is validity to be established and which requirements must its verification meet? Questions regarding verification continue to be just as central and the answers are many and varying. Lena Jansson discusses the problems of ethnological verification in general.

Studies of the Small-Farm System in Norway - difficulties and achievements.

By Even Gaukstad.

The Norwegian institution of the small- or shareholder has reviewed a central place in the history of the country. On the basis of a series of special studies and work with local history, Even Gaukstad discusses the smallholder system in Norway. The article is a re-worked and shortened version of the examination lecture for the Masters degree which the author gave in the Fall of 1982.

Can a Candle Flame Do as much Good as Nerve Medicine?

By Helen Cliff.

This article deals with some possible perspectives which can be used in the study of folk-medicine and its importance. The article is, in part, an attempt to take another look as earlier interpretations of folkmedicine has being pure superstition. The article also tries to see folk-medicine in relation to the limits of the official health-sector. Women have a long history in the treatment of disease and the preservation of health. They possessed considerable knowledge and were held in great favour. Why were they not allowed to keep this status?

Indhold

Sagan om Mr. Science, Mr. Is och Mr. Nonsense	5
Om verifikationsproblem i etnologin av Lena Gerholm	
Norske studier av husmannsvesenet - problemer og resultater	13
af Even Gaukstad	
Författaren presenterar i denna översiktsartikel de resultat som erhållits i det senaste årtiondets forskning om den norska "husmannsvesenet".	
Kan et tændt stearinlys. være ligeså godt som psykofarmaka?	25
af Helen Clifff	
I artikeln pläderar författarinnan för en omvärdering av äldre tolkningar på folkmedicinen för att förstå vilken betydelse den haft i äldre tider.	
Följsamhet? Om logik och verifikation inom etnologin	37
av Karin Lindvall	
Folk måste ju få veta hur det var förr	44
av Karl-Olof Arnstberg	
Nyt og noter	
Om folkløristikens ställning i Sverige	51
av Mats Rehnberg	
English synopsis.....	112

Anmeldelser

Arbetare i strejk	57
Hylke Sogn	58
Bygninger på Frilandsmuseet	59
Kvinneforskning	60
Jonssons Gelbgjuteri	60
Vestfoldmål	61
Talspråksstudier	61
Det erotiska kriget	62
Norske bøger om mundtlig historie	63
Nils Månsson Mandelgren	68
Rävns och Tranans gästabad	69
STRIK med nordisk tradition	69
Etnisk diskriminering	70
Stockholmsliv	71
Krykor och fat	72
Sydsvenska bonadsmålningar	73
Samfundets naturhistorie	75
Industriarbetarklassens formering ...	76
Vardagsskrock	77
Dansk Arbejderkultur	77
Byens Børn	79

Kiberg Finnmarken	81
1800-tallet, tema: lokalhistorie	83
Kulturen 1982	83
Om zigenare	84
Historievetenskap	85
Demos	86
Kulturanalys	87
Europäische Ethnologie	87
Den ny Danmarkshistorie	88
En brevsamling om arbeidsliv	89
Generasjonsopprøret	90
Uppbörd, utarmning, utveckling ...	91
Den Finske Fare	92
En selvskreven historie	92
Aron	94
Sundvallsdistriktet	95
Rallareliv	96
Feldforschung	96
Folklig kultur i Europa	97
Overgangskvinden	98
Bondesyninger på lærred 2	99

Minianmeldelser

Nordsägner	100
Från vildmark till bygd	100
Living the fishing	100
Herremagt och folklig kultur	100
Die Geburt	101
Fabrik og bolig	101
Familjeliv i Norden	101
Om spørgeskemaer	102
Zigeuners	102
Danmarks arkiver	103
Läsning för folkets barn	103
Forskning på osäkra villkor	104
Herregård og omegn	104
Anlæggerminnen	104
The Planners and the Peasants	104
Kultur, religion och nutrition	104
Verktøysmakere & operatører	105
Explaining Technical Change	105
Gazelle und Buffelkuh	105
Amerikaniseringen	105
Om datainsamling	105
Oknytt	106
Varvet som var	106
Att Beskriva och Förklara	106
Kulturhistoria för släktforskare	106
Bonden i svenska Finland	106
Om kvindearbejdet	107
Sjøfolk och fartyg	107
Betingelser	107
Turcica	107
Knitted Stockings	107
Historiska institutionen	108
Kort beskrivning av Lappland	108
Ordbok över laumålet	108
Öde sedan stora döden var	108
Historiske vrag	108
Stadsadministration i Norden	109
Arbejdsmandens historie i 100 år	109
Den radikale historikertradition	109
Nordiska etnologiska	109
Inuitkunst	109
Bygd og by i nær fortid	109
Fattighjonets värld	110
Danmarkskortet	110
Europäische Ethnologie	110
Med fanorna i tätén	110
Kyrkböckerna berättar	110
Lexikon der Zauber märchen	111
Volkskunde	111
Studiet av Asien	111
Förklara Forskning För Fler	111
Föräldrars arbete	111